

OBSAH

ÚVOD.....	7
PŘEHLED VÝZKUMNÝCH KONCEPCÍ, ZABÝVAJÍCÍCH SE „ANONYMNÍ RELACÍ“	10
D. A. Chvolson.....	10
J. Marquart	13
F. Westberg	17
B. Hóman	19
T. Lewicki	21
F. Kmietowicz	35
B. N. Zachoder	47
Ch. Hannick.....	48
Kritika východní koncepce.....	51
Kaganát Rusů	51
Arabský obchod ve střední Evropě	54
Otázka autorství anonyma a datace jeho vzniku	58
Shrnutí dochovaných zpráv z „Anonymní relace“	63
Ibn Rusta	63
Hudúd al-´Álam.....	64
al-Gardízí.....	65
al-Marwazí	67
Další kompilátoři.....	68
Rekonstrukce obsahu původní zprávy „Anonymní relace“	68
Shrnutí	71
ŽUPAN.....	72
Indoevropská koncepce	73
Avarská koncepce	75
Župan v dalším historickém vývoji.....	80
Uherský stát.....	80
Polský stát	80
Přemyslovské Čechy	81
Župa a transormace slova župan	82
Shrnutí	83

SVATOPLUK	84
Byl Svatopluk korunován?	84
Byl Svatopluk povznesen do královské hodnosti?	90
Shrnutí	102
VELKOMORAVSKÉ VOJSKO	103
Doba římská	105
Franská říše	109
Velká Morava	116
Výrobní předpoklady	118
Brnění	120
Přilba	121
Štít	122
Meč	122
Kopí a oštěp	124
Třmeny a ostruhy	124
Gynaecia	125
Chov koní	128
Ubytování vojáků s rodinami	131
Cizí vojáci ve službách Mojžírovců	135
Shrnutí	136
ZÁVĚR	137
POUŽITÁ LITERATURA	139

ÚVOD

Arabská „Anonymní relace“, které je věnována tato práce, zůstává doposud na pokraji zájmu českých historiků. Ti zatím nedokázali ocenit její pramennou hodnotu k dějinám Velké. Její význam si naopak uvědomovali zahraniční badatelé, zejména polští a ruští, později sovětští, pro které představovala velice živé a závažné téma. Již několik generací badatelů jí věnovalo svou pozornost, počínaje ruským orientalistou D. A. Chvolsonem, jenž v roce 1869 přeložil zprávu Ibn Rusty a jeho práce je doposud citována. Tento překlad se stal základem pro další výzkumy a není badatele, jenž by se nevyjádřil k jeho tezím. Po něm následovaly velké práce dalších významných orientalistů, kteří se k tématu vyjádřili v rámci svých souborných prací (de Geoje, J. Marquartem), kteří významným způsobem ovlivnili bádání a s jejich tezemi se musely další generace nejdříve vypořádat (F. Westberg, B. Hóman). Pováleční autoři pak navazují na předchozí výzkumy a rozpracovávají další a další teze. Během téměř 150 let výzkumů se tak vytvořila řada teorií a názorů, které se dají shrnout do dvou základních koncepcí: východní – kyjevské a západní – velkomoravské. Dalo by se říci, že co historik či orientalista, to jiný výklad. Dnes si člověk jen s velkými obtížemi dokáže vytvořit alespoň základní přehled ve změní argumentů a teorií. Jen několik českých historiků, zejména D. Třeštík, L. E. Havlík, se odvážilo udělat krok a pokusit se proniknout do této sítě. A právě pod vedením doktora D. Třeštíka jsem se pokusil tento dluh české historiografii splatit. Za hlavní cíl této práce bylo stanoveno předložení dostatečného množství argumentů, jež by dokázaly, že arabský anonym psal ve své zprávě z konce 9. století o Velké Moravě a že jejím vládcem, jehož jmenuje, je Svatopluk I. Jako první předpoklad pro dosažení cíle je shromáždění všech důležitých materiálů, utřídění všech poznatků, zorientování se

v nich a podrobení je kritickému rozboru. Na cestě k cíli je třeba se vypořádat s chybnými teoriemi, je nezbytné vyvrátit řadu mylných důkazů na nichž stojí celé koncepce, zejména východní. Tato problematika je natolik komplexní, že pouhé shrnutí dosavadních výzkumů nestačí. Je třeba provést vlastní kritiku pramene. Na pomoc budou muset přijít i další vědní obory jako ku příkladu geologie, numismatika, lingvistika, archeologie, orientalistika a další.

V této práci jsem si dal za cíl zpracovat tři konkrétní body, vycházející z textu arabského pramene. Prvním problémem je osoba zástupce Svatopluka – župana. Pokusím se identifikovat cestu, kterou se dostal tento výraz do slovníku starých Moravanů. Dále budu sledovat jeho další existenci ve vznikajících středoevropských státech a jeho obsahové proměny. Nevynechám ani otázku, jakou roli sehrál župan při vzniku českého a polského slova pan.

Zajímavým tématem, zejména pro moravské badatele a pokračovatele L. E. Havlíka, je problém Svatoplukovy královské korunovace o které se, podle L. E. Havlíka, arabský anonym také nepřímo zmiňuje. Abych k této otázce přistoupil co nejvíc objektivně, rozdělil jsem ji pracovníě do dvou otázek, které rozlišují dvě věci: 1) zda byl Svatopluk korunován, respektive, nosil na hlavě nějaký odznak své moci a 2) zda byl povznesen do královské hodnosti. Tento moment si L. E. Havlík neuvědomuje a tyto dvě skutečnosti spojuje, a tak promítá praxi vrcholného středověku do ranného. Cílem této kapitoly je nabídnout jiné, dle mého soudu, správné řešení.

Poslední kapitola je věnována velkomoravskému vojsku. Mým záměrem je ukázat v krátkosti tradice z nichž vzešlo Svatoplukovo vojsko s důrazem kladeným na evropské vzory. Chtěl bych vytvořit pomocí archeologických a historických pramenů stručný obraz profesionálního velkomoravského

vojska a jeho hmotného zázemí. Podrobně bych se chtěl nadále tomuto tématu věnovat ve své doktorandské práci.

PŘEHLED VÝZKUMNÝCH KONCEPCÍ, ZABÝVAJÍCÍCH SE „ANONYMNÍ RELACÍ“

D. A. Chvolson

Jako první se již v 19. století systematicky zabýval tímto problémem ruský arabista D. A. Chvolson.¹ Ve své práci podal kritický překlad díla Ibn Rusty a v doplňujícím komentáři podrobně rozebral problematická místa. Jelikož byl jeden z prvních, kdo se tímto tématem soustavně zaobíral, jsou Chvolsonovy argumenty originální a zároveň jej můžeme považovat za jednoho z průkopníků západní koncepce. Svou metodu postavil na sémantickém rozboru výrazů a jmen.

Na počátku vyprávění Ibn Rusty o Slovanech čteme v překladu D. A. Chvolsona, že na kraji zemí slovanských leží město jménem *Vá.i.*² Tento *Vá.i.* byl vzdálen 10 dní cesty od země Pečeněhů.³ Chvolson vylučuje na základě tohoto časového údaje tu možnost, že by se jednalo o Kyjev, neboť ten se nacházel 1 den a nikoliv 10 dnů cesty od Pečeněhů.⁴ Chvolson došel k závěru, že pod tajemným názvem *Vá.i.* se skrývá město Krakov, jež již v 9. století existovalo. Uznává, že arabští autoři museli mít pro toto město úplně odlišné označení, než jaké bylo v Evropě běžné.⁵ V tomto bodě bychom mohli s Chvolsonem souhlasit, kdybychom neznali zprávu Ibráhíma ibn Ja'kúba z počátku 2. poloviny 10. století, z jehož díla se nám zachovaly

¹ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija o Chazarach, Burtasach, Bolgarach, Madjarach, Slavjanach i Russkich Abu Ali Achmeda ben Omar ibn Dasta, arabskago pisatela načala X veka*, in: *Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvieščeniija*, St. Peterburg 1869.

² CHVOLSON D. A.: *Izvestija*, s. 28, § 1: „*V bližnich krajach zemli Slavianskoj nachoditsja gorod, po imeni Vâ-i.*“

³ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 144, dodává, že Morava leží více jak 10 dní pochodu od Pečeněhů, tj. 350 verst – to přepočteno dělá 373,1 km. Má tři teorie. 1. je možné, že jsou zde do sebe zamotány záznamy o Moravanech a o jiném slovanském kmeni, jenž se nacházel nedaleko Pečeněhů. 2. jedná se pouze o Slovany náležející do panství Svatopluka, které sahalo daleko na východ. 3. jde o Bílé Charváty. Chvolson se osobně přiklání k té první.

⁴ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 124.

⁵ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 125.

dvě varianty zápisu jména Krakov – *T.rkúá* a *K.r.kúá*.⁶ Je třeba upozornit ještě na další skutečnost, a to že Krakov rozhodně neležel na kraji území obývaného Slovany. Naopak, ležel v jeho centru. Z tohoto prostého důvodu pozdější autoři upustili od Krakovské varianty a jejich pozornost se zaměřila na slovanský kmen Vjaticů, který obýval východní výspu slovanské oikumeny.⁷ Tato teorie byla nakonec, až na několik výjimek⁸, všeobecně přijata.

Ve sporu o osobu „náčelníka náčelníků“ je prvním ze stoupenců moravské teorie. Odmítá tezi, že druhá část jména – *Svjjt mlk* – představuje arabské označení – *mlk* = *malik*, tj. král.⁹ Chvolson je přesvědčen, že původně tvořila tato dvě slova jeden výraz *Svjjtblk*. Argumentuje tím, že písmena *b* a *m* jsou v arabštině velice podobná a snadno zaměnitelná, takže nepozorní opisovači udělali celkem bez problémů z neznámého *blk* jim známé *mlk*. A tak se postupem času stal nejdříve ze *Svjjtblk* – *Svjjtmlk* a z něj později *Svjjt mlk*, tj. *Svatý car*.¹⁰ Chvolson nepochybuje, že se hovoří o Svatoplukovi I. moravském. Ibn Rusta zaznamenal druhou část Svatoplukova jména zjevně tak, jak to slovo běžně vyslovoval – *Svjjtblk*, což odpovídá východoslovanské podobě jména *Svjatoplk*.¹¹ V této věci s jeho závěry souhlasí řada pozdějších badatelů. V zásadě s ním souhlasí i polský arabista T. Lewicki. Rozchází se s ním

⁶ MMFH III, *Ibráhím ibn Ja'kúb*, ed. BARTOŇKOVÁ, D. a col., Brno 1969, s. 411, pozn. 2/5.

⁷ WESTBERG, FR.: *Beiträge zur Klärung orientalischer Quellen über Osteuropa*, in: Bulletin de l'Académie Impériale des sciences, V^e sér., Bd. XI., Nr. 4, s. 213. Tuto hypotézu potvrzuje i dopis chazarského krále Josefa, který jmenuje mezi národy, jež mu platí daň i slovanský kmen W. n. n. tit, což je bezpochyby kmen Viaticů, LEWICKI, T.: *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny II/2*, in: Prace komisji orientalistycznej, nr. 14, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1977, s. 110 – 111. Stejně tak i KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców Słowian w tzw. "Relacji anonimowej", wschodnim źródle z końca IX wieku*, in: *Slavia antiqua* 23, 1976, s. 183.

⁸ Jsou to badatelé, kteří v něm spatřovali jméno města Kyjeva. Např.: MACARTNEY, C. M.: *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge 1930, s. 66, 209, 210; MARQUART, J.: *Osteuropaeische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903, s. 189, 198; GARKAVI, A.: *Skazania musulmanskich pisatel'ej o Slavianach i Ruskich*, Petrohrad 1870, s. 264.

⁹ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 139, přikládá k tomuto arabskému termínu „malik“ ruský „car“ (vládce, car, král).

¹⁰ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 139 – 140.

¹¹ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 140, podobné tvary nacházíme i v latinských pramenech např. „Zwatoplk“ a ve staroslověnské literatuře „Свяоплъкъ = Свяоплькъ“.

pouze v otázce, jaká forma jména Svatopluk sloužila arabskému geografovi jako předloha. Lewicki dokazuje, že pisatel měl jako vzor západoslovanskou formu jména Svatopluk, obsahující nosovkou, či jiný jeho neslovanský tvar.¹² Podrobněji si tuto otázku probereme dále v textu.

V textu Ibn Rusty se setkáme také se Svatoplukovým zástupcem, a to podle Chvolsona hned třikrát. Poprvé je prý uveden arabským výrazem, jenž znamená, že je korunovaný „*j.t.ww.dž*“. Chvolson ale tento výraz překládá slovem *súbandž*, neboť se domnívá, že se v této pasáži píše o zástupci Svatopluka, a ten přeci nemohl být korunovaný. Chvolson správně podotkl, že by to byl nesmysl, aby zástupce „náčelníka náčelníků“ korunován byl a samotný vládce nikoliv. Avšak tato pasáž nehovoří o zástupci, ale o samotném „náčelníkovi náčelníků“ Svatoplukovi.¹³ Další dva tvary, jež Ibn Rusta uvádí jsou „*Sutdž*“ a „*Subdž*“. Komparací zápisů tohoto slova u dalších arabských autorů došel Chvolson k přesvědčení, že jsou možné dvě formy: 1) „*Subndž*“, tj. Subanedž, 2) „*Supnč*“, tj. Supaneč. Jedná o dva tvary vycházející ze slovanského slova župan: županeč či županič. Zástupcem Svatopluka byl tedy člověk, jenž se honosil titulem župan.¹⁴ Chvolson zdůrazňuje, že tento titul není možné spojovat s ruskými Slovy.¹⁵

Ibn Rusta uvedl ve své zprávě Svatoplukovo sídlo pod slovem *Dž.r.wáb*. Chvolson jej upravil ve své edici na *Džjerváb*. K výkladu tohoto slova uvádí několik možných alternativ. 1) Mohlo by jít o zkomolené slovo „*Chorvat*“, což by pak

¹² LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK arabskiej "Relacij anonimowej" (2 polowa IX w.) i jego "zastenpca"*. in: Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus. Wrocław-Warszawa-Krakow 1968, s. 369.

¹³ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 138 „on koronujetsja“. V překladu na s. 32, § 7 „Glava ich zovetsja supaneč (župan)“. V MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 346 stojí „Jejich náčelníkem je súbandž...“. GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter Die Gayhani-Tradition (Ibn Rusta, Gardizi, Hudúd al-'Alam, al-Bakri und al-Marvazi)*, Wiesbaden 2001, s. 78, v tomto případě se tato pasáž vůbec nevztahuje k zástupci, ale k Svatoplukovi, takže jeho zástupce je v jejich edici zmíněn jen dvakrát. „Ihr Herrscher (Svatopluk) wird gekrönt;...“.

¹⁴ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 138 – 139.

¹⁵ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 144.

poukazovalo na území Bílých Chorvatů. 2) Lze v tomto slově vidět i zdeformovaný výraz „Morav“, tj. Morava. K tomu stačí pouze zaměnit jedno písmeno. 3) Za velmi pravděpodobnou považuje tu tezi, jež nabízí čtení výrazu jako „Gradist´a“ tj. Hradiště. Tímto hradem je podle Chvolsona Bělehrad, jenž se tak nazýval již v 9. století a který byl sídlem velkomoravských vládců Rostislava a Svatopluka, a také moravského arcibiskupa Metoděje.¹⁶ K této otázce neexistuje doposud jednoznačný výklad. Řešení existuje několik a každé by mohlo být správné, jak uvidíme dále a jak to dokazuje D. Třeštík ve své práci „*Trh Moravanů*“.¹⁷

Shrneme-li Chvolsonovy teze, tak autor arabské „Anonymní relace“ měl na mysli Svatopluka I. moravského v osobě „náčelníka náčelníků“, což dokládá i osoba jeho zástupce s titulem župan, kterýžto titul se vyskytoval pouze u západních a jižních Slovanů.

J. Marquart

Tento problém nemohl ujít pozornosti velkého německého arabisty J. Marquarta, jenž se ve svém rozsáhlém díle zabýval tematikou ranně středověkých arabských geografů.¹⁸ J. Marquart se shodl s Chvolsonem na tom, že „náčelník náčelníků“ se jmenoval Svatopluk. Dál už se ale diametrálně rozchází, a to jak se svým předchůdcem Chvolsonem, tak se všemi ostatními badateli. Na vině tomu je Marquartova datace hlavního pramene zpráv o Chazarech, Maďarech, Slovanech, atd., o níž je nutno dodat, že je chybná. J. Marquart díky této odlišnosti dokonce zná, narozdíl od ostatních,¹⁹ jméno autora tohoto spisu, jímž je Muslim ibn Abí Muslim al-Džarmí, jenž sepsal svou práci v letech 845/46. K doložení své teze našel v

¹⁶ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 142.

¹⁷ TŘEŠTÍK, D.: „*Trh Moravanů*“ - *ústřední trh Staré Moravy*, in: ČsČH 21, 1973, s. 869 - 894.

¹⁸ MARQUART, J.: *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903.

¹⁹ Autora této zprávy znal ještě maďarský badatel M. Kmoskó. Podle něj jím byl ibn Jahjá. GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*.

pramenech dostatek důkazů. Podívejme se na několik jeho zásadních argumentů.

Konstantin Porfyrogenétos zaznamenal ve svém díle „*De administrando imperio*“, že okolo roku 833 chazarský chagan a jeho beg²⁰ požádali císaře Theophila (829 – 842), aby jim pomohl se stavbou opevnění proti nomádským nájezdům. Císař Theophil k nim poslal člověka, jenž jim vystavěl na Donu cihlovou pevnost Sarkel²¹. Tuto zprávou si Marquart spojil s informací Ibn Rusty z kapitoly o Maďarech, kde se praví, že již dávno se Chazaři obklopili příkopy z obavy před Maďary a ostatními sousedními národy²². Jednalo se nejspíše o systém opevnění, jehož nejsilnějším bodem byla právě pevnost Sarkel. Marquart si tak spojil nomády Konstatina Porfyrogenéta s maďarskými nájezdníky Ibn Rusty. Podle J. Marquarta nemohlo opevnění sloužit k obraně proti Pečeněhům, neboť ti obývali ještě v první polovině 9. století oblasti východně od Volhy.²³

Do této konstrukce mu zapadá i zpráva o městě *Vá. i. (Ibn Rusta)* či *Vábnít (Gardízi)*. Marquart je přesvědčen, že autor zprávy al-Džarmí, píšící svůj spis ve 40. letech 9. století, nenavštívil nikdy slovanské oblasti, nýbrž jeho zprávy o Slovanech pocházejí ze stejného pramene jako zprávy o Maďarech. Důkazy k tomuto tvrzení objevil v dílech Ibn Rusty a zejména u Gardíziho.²⁴ Ibn Rusta v kapitole o Slovanech zachytil informaci, že „*mezi územím Pečeněhů a územím Slovanů je cesta dlouhá 10 dní. Na počátku hranic Slovanů je město zvané Vábnít*“²⁵. Tuto zprávu považuje Marquart za původní,

²⁰ MORAVCSIK, G. – JENKINS, R. J. H.: *Constantinos Porfyrogennétos, De administrando imperio*, Budapešť 1949.

²¹ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 28, a pozn. 1.

²² GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, Ibn Rusta, Maďaři, s. 74, „*Man sagt: früher haben sich die Chazaren bereits mit einem Graben umgeben, um sich gegen die Ungarn und sonstigen Nachbarvölker zu verteidigen.*“

²³ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 28.

²⁴ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 466.

²⁵ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 345.

tedy, až na jednu maličkost, a to že Ibn Rusta vložil do textu místo Maďarů Pečeněhy, aby tak jeho zpráva korespondovala se skutečností konce 9. století, neboť v této době se již Maďaři usazují v Panonii. Zcela zachovaný původní text al-Džarmího, a tudíž i potvrzení jeho teorie, že zprávy o Slovanech a Maďarech pocházejí z jednoho pramene, našel Marquart v zápise Gardíziho, hovořícím o Maďarech, kde se píše: „*A od Maďarů ke Slovanům je cesta deseti dnů. Na konci Slovanů je město, zvané Ván. tít.*“²⁶ Je tedy jasné, že došlo k záměně dvou kmenů. Počítá-li deset dní cesty od Maďarských sídel k nejbližšímu slovanskému, dochází pak Marquart k závěru, že oním městem je Kyjev, hlavní město Poljanů. Marquart se domnívá, že arabská forma slova pro Kyjev vychází nejspíš z arabského pojmenování pro Dněstr – *Dánast*.²⁷

V otázce identifikace osoby „náčelníka náčelníků“ J. Marquart přijímá vývody D. A. Chvolsona²⁸, jenž rozpoznal ve *swjyt mlk* jméno *Swętopluk*. K jeho zkomolení došlo podle Marquarta jednoduše proto, že arabským kupcům bylo toto slovanské jméno natolik cizí a těžko vyslovitelné, že si ho upravili do jim vyhovující podoby. Z jazykových důvodů zamítá Westbergův²⁹ názor, že se zde nejedná o vlastní jméno, ale o zkomolenou podobu slovanského titulu *swęt*.³⁰ Ani Chvolsonova teorie není podle názoru J. Marquarta udržitelná, neboť „Anonymní relace“ není vůbec anonymní, ale pochází z pera al-Džarmího³¹, který nepsal a ani nemohl v roce 839/40 psát o moravském knížeti Svatoplukovi I., ale zaznamenal informace o jiném panovníkovi stejného jména, který nevládl Slovanům usídleným v Panonii nebo na Moravě, nýbrž na vnější

²⁶ MMFH III, *al-Gardízi*, s. 427.

²⁷ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 189. Tato skutečnost vychází z jeho teorie, že města, ale i kmeny byly pojmenovávány podle říčních toků, podél kterých měly svá sídla.

²⁸ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 139 – 140.

²⁹ WESTBERG, FR.: *K analízu vostočnych istočnikov o vostočnoj Evropě*, in: *Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosvěščenija*, nov. ser., část XIV, březen, St. Peterburg 1908, s. 10 - 12.

³⁰ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 470.

³¹ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 471, datuje vznik do doby okolo roku 840.

straně karpatského oblouku. Marquart tak v pramenech zachytil mocnou slovanskou říši, rozkládající se na Dněstru a na horním toku řeky Visly a ovládající okolní slovanské kmeny.³² Jaký slovanský kmen vytvořil takovou říši? Kde měla své centrum? I na tyto otázky nalézá Marquart odpovědi.

Jak už svrchu víme, Marquartovi již nemohlo sloužit jako vodítko k identifikaci názvu kmene jméno slovanského knížete *Svętoplŭk* – o Svatoplukovi I. moravském již nemůže být řeč – ale název jeho residence. Z několika možných variant přijímá Marquart jako původní znění tohoto slova formu *Chorwát*.³³ Marquart je přesvědčen, že si al-Džarmí zaměnil jméno kmene se jménem hlavního sídla. Jedná se zde o Marquartovi dobře známý lid Bílých Charvátů³⁴, který obýval prostor v oblasti horní Visly a Dněstru. Hlavním sídlem Bílých Charvátů nemohlo být nic jiného než místní starobylé centrum Krakov. Krakov tak najednou získal titul nejstaršího královského města Charvátů.³⁵ Do tohoto města situuje i trhy, jež se konaly každý měsíc po tři dny. Opírá se při tom o zprávu Ibrahima ibn Ja'kúba, který 60. letech 10. století zaznamenal, že Krakov je stále velkým obchodním střediskem, odkud Slované a Rusové odcházejí se svým zbožím do Prahy. Ponejvíc se jednalo o otroky a kožešiny.³⁶ Marquart tak získal důkaz o existenci mocné charvátské říše v první polovině 9. století, již vládl jakýsi neznámý kníže Svatopluk. Tuto skutečnost již předpokládal na základě pozdějších polských a českých zpráv, jež ale přinášely chatrné a neurčité svědectví.³⁷ To, že došlo k záměně jména lidu

³² MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 471.

³³ S touto myšlenkou si již před tím pohrával Chvolson, ale zamítl ji. CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 142.

³⁴ Tito Bílí Chorvaté jsou totožní s Vislany podle LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK arabskiej "Relacij anonimowej" (2 polowa IX w.) i jego "zastenpca"*. in: Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a venerationibus dicatus. Wrocław-Warszawa-Krakow 1968, s. 367.

³⁵ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 471.

³⁶ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 472. MMFH III, *Ibráhím ibn Ja'kúb*, s. 412: „Přicházejí sem z města Krákúá Rusové a Slované se zbožím“.

³⁷ O jaké zprávě se jedná a co ty zprávy obsahovaly, Marquart nic nepíše.

za název města, dává za vinu tomu, že muslimský zpravodaj nikdy nenavštívil zemi Charvátů.³⁸

Na závěr už jen dodejme pro úplnost, jak si Marquart představoval filiaci zprávy od al-Džarmího k Ibn Rustovi. Prvním byl tedy al-Džarmí, z něho čerpal Ibn Churdádbeh, z něj pak al-Džajání³⁹ a od něj dále Ibn Rusta.⁴⁰

F. Westberg

Dalším badatelem, který postavil své dílo na tvrdé kritice práce D. A. Chvolsona, byl ruský pišící badatel F. Westberg.⁴¹ Já ho řadím do skupiny autorů východoslovanské kyjevské koncepce.

„Náčelníkem náčelníků“ byl dle Westberga jakýsi východoslovanský kníže *svjat malik*. Odmítá, že by se jednalo o část vlastního jména *svet*, nýbrž zde jde beze sporu o titul vládce.⁴² Zamítá Garkáviho domněnku, že se jedná o jakéhosi *svatého cara*.⁴³ Westberg šel dál a tvrdí, že slovanský vládce byl korunovaný. Jak k tomuto závěru dospěl? Westberg provedl revizi Chvolsonova překladu pasáže „*glava ich zovetsja županječ*“⁴⁴. V jeho konstrukci našel logický rozpor. Když se totiž podíváme v textu Ibn Rusty o kus dál, uvidíme, že tam stojí, že „*Eto lico* (tj. „náčelník náčelníků“) *stoit vyše supaneča (župana)*“.⁴⁵ Westberg se tedy oprávněně ptá, jak je možné, aby byl „náčelník náčelníků“ výše postaven než župan,

³⁸ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 471.

³⁹ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 26, pozn. 1, Džajáního práce, která se nedochovala, byla sepsána již před rokem 907 a Ibn Rusty před rokem 913/14. Proti tomu se staví HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen Quellen zur Urgeschichte der Ungarn*, in: Keleti Szemle 11, 1910, s. 27 - 40.

⁴⁰ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 24 – 29.

⁴¹ WESTBERG, FR.: *K analizu vostočnych istočnikov o vostočnoj Evropě*, in: Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosvěščenija, nov. ser., část XIII, leden, St. Peterburg 1908, 364 – 412 a část XIV, březen, St. Peterburg 1908, s. 1 – 52.

⁴² MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 470. Tato informace pochází ze soukromé korespondence mezi oběma badateli, jak je uvede v pozn. 3 na téže straně. WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 12 dokonce tvrdí, že neexistovala žádná osobní jména Svět, Svjat či Svět.

⁴³ WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 11.

⁴⁴ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 32, § 7.

⁴⁵ WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 10.

tj. než on sám? ⁴⁶ Westbergovi jednoduše postačí, aby se zbavil tohoto nedostatku, když ponechá slova Ibn Rusty: „*i ich glava koronujetsja*“⁴⁷, tak jak je zanesl do svého díla a nebude na nich nic měnit. Konec konců oporou tohoto tvrzení je Westbergovi Garídzího zpráva, který v té samé situaci napsal: „*načalnik ich nosit věnec*“.⁴⁸ Tento Westbergův překlad je dnes uznáván většinou badatelů.

Do debaty o možném výkladu zástupce *svjat malika* vnesl dosti odvážnou a velice nepravděpodobnou myšlenku. Rezolutně se staví proti Chvolsonově úvaze, že máme v případě *sub.n.dž* co do činění se zkomoleným výrazem *župan*, neboť východní Slované tímto způsobem nikdy nenazývali zástupce svého knížete. V tomto bodě se s Chvolsonem shoduje.⁴⁹ Westberg opouští úplně myšlenku zástupce *Svjat malika* a sám přichází s absurdní úvahou. Připouští možnost, že by se totiž mohlo jednat o jméno kyjevského knížete, které je také možné číst *súbb-t*, a to v souvislosti se starým názvem Kyjeva „*Σαμβατα-α-ς*“ zachyceného u Konstantina Porfýrogenéta. Upozorňuje pak na nápadnou podobnost tohoto výrazu s ruským výrazem pro sobotu „*subbota*“, německým „*sam-s-tag*“, či francouzským „*sam-e-dít*“.⁵⁰ Tyto teorie bych ale odložil do kategorie fantasy.

Odověď na otázku, kde sídlil *Svjat malik*, když víme, že jeho jméno se odvozovalo od starého názvu pro Kyjev, je již snadná. *Džrbáb* Ibn Rusty čte Westberg jako *Kujab* či *Kujav*. Bezesporu se tak jedná o Kyjev.⁵¹

⁴⁶ WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 10. K tomu dodává „*Kak že tjeper eto lico možet stojat vyše supanječa, t. e. vyše samogo sjebja?*“

⁴⁷ WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 10.

⁴⁸ WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 11.

⁴⁹ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 144.

⁵⁰ WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 12.

⁵¹ WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 12.

B. Hóman

Dalším z řady byl maďarský badatel B. Hóman, který se ve svém článku⁵² kriticky pozastavuje nad datací arabského geografa, s níž přišel ve svém díle J. Marquart⁵³. Hóman vychází z těchto základních premis. Za časovou hranici, od které se v arabských pramenech začínají objevovat informace o Rusech, Hóman považuje rok 862, v němž Rurik a jeho bratr ovládli slovanský Novgorod. Do té doby arabští zpravodajové o Rusech mlčí. Avšak od roku 862 zaznamenáváme informace o národu *ar-Rús*, který uskutečňuje ze svého ostrova výpravu do krajin slovanských, aby zajal tamní obyvatele a uvrhl je do otroctví. Kyjev drží Slované ještě stále pevně ve svých rukou, proto mohou být kyjevští Slované⁵⁴ ještě zmiňováni dohromady se západními Slovany jako jeden moravský národ.⁵⁵ Ke zlomu dochází v momentě, kdy Oleg někdy mezi léty 883 – 885 ovládne Kyjev a položí tak základy kyjevského velkoknížectví.⁵⁶ Od této doby přestávají prameny rozlišovat mezi Rusy a kyjevskými Slovany a označují je jedním společným názvem Rusové.⁵⁷ U Ibn Fadlána můžeme pozorovat, jak rychle se vytratil z obecného povědomí dřívější rozdíl mezi Rusy a Slovany. Již v letech 921 – 922, kdy se zúčastnil diplomatické mise k Bulharům kamským, zjišťuje, že jeho starší zprávy o Rusech, Slovanech a Bulharech neodpovídají skutečnosti. Ze tří národů se najednou staly dva. Rusové a Slované splynuli v jeden a Kyjev ovládají Rusové. Ibn Fadlán si to neumí vysvětlit, a proto z Bulharů učiní Slovany. Věří totiž, že Slované, jež našel

⁵² HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen Quellen zur Urgeschichte der Ungarn*, in: Keleti Szemle 11, 1910, s. 27 - 40.

⁵³ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*.

⁵⁴ HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*, s. 35, zde uvádí místo jinak běžně užívaného výrazů kyjevští Slované či Polané tvar „*russischen Slaven*“.

⁵⁵ Hóman jaksi automaticky přejímá myšlenku, že v arabských textech zmíněným městem je Kyjev a Polané s Moravany tvoří jeden celek. HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*, s. 35.

⁵⁶ V Nestorově zprávě čteme, že již od roku 883 válčili Maďaři proti Olegovi. HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*, s. 35, pozn. 3.

⁵⁷ HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*, s. 35.

ve starších zprávách, jsou identičtí s Bulhary kamskými.⁵⁸ Proto Hóman klade dobu vzniku arabské „Anonymní relace“ do rozmezí let 869 – 883 a s největší pravděpodobností do let 874 – 883. Toto vročení souvisí s identifikací „náčelníka náčelníků“. Hóman přijímá Chvolsonův názor, že se jedná o Svatopluka I. moravského. Ten se ale objevuje na historické scéně až roku 869, přičemž až od roku 874⁵⁹ vystupuje jako samostatný vládce a začíná rozšiřovat svou vládu na okolní slovanské kmeny. Teprve v této době se může honosit titulem „náčelník náčelníků“.⁶⁰

Jak brilantně působí jeho úsudek v předchozí části, tak nepochopitelně vypadá jeho další výrok. Od Chvolsona přijal i překlad „*glava ich zovetsja županječ*“⁶¹, z něhož si již dovodil, že Svatopluk I. moravský byl též nazýván *Župáne*.⁶² Existenci jeho zástupce, se kterou přišel právě Chvolson, již jaksi pominul.

Hóman se rozchází s Marquartem i v dataci filiací, počínaje al-Džajáním. Prvním, kdo dle Hómana zahrnul arabskou „Anonymní relaci“ do své práce byl al-Džajání⁶³, jehož práce nepovstala v roce 907⁶⁴, jak tvrdí Marquart, ale nejdříve po roce 922, jak je patrné z jeho pojednání o islámu u Bulharů kamských, které se nám zachovalo u dalších kompilátorů.⁶⁵ Tím pak padá hypotéza, že Ibn Rusta psal své dílo před rokem 913.⁶⁶ Z výše uvedených důvodů odmítá také Marquartovu tezi, že autorem byl v první polovině 9. století al-Džarmí, neboť v této

⁵⁸ HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*, s. 35, pozn. 4.

⁵⁹ Roku 874 se uskutečnilo setkání mezi Svatoplukem a Arnulfem ve Forchheimu.

⁶⁰ HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*, s. 36.

⁶¹ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 32, § 7.

⁶² HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*, s. 36.

⁶³ Pro Marquarta byl až třetí po Ibn Churdádbehovi. MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 28.

⁶⁴ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 26, pozn. 1.

⁶⁵ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 24 - 26. Ibn Fadlán ve své zprávě píše, že v zemi Bulharů kamských mělo jeho poselstvo zřídit mešity, školy a ustavit imámy, jež tam před tím nebyli na žádost místního krále Almyše, který nedávno přijal islám. Takže do obecného povědomí arabského světa, že Bulhaři kamští jsou muslimové, a že mají mešity a imámy, se tato informace mohla dostat až po návratu poselstva Ibn Fadlána (922).

⁶⁶ HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*, s. 36. Z al-Džajáního čerpal v první polovině 10. století Ibn Rusta, dále pak al-Bekrí a anonym, který se zachoval v díle Muhammada-i-Auffího ze 13. století. Dále vzdálenější, přesto příbuzný, anonymní perský geograf z let 892/3 a Gardíziho práce.

době nebyli Rusové ještě usazeni v okolí Novgorodu a Svatopluk moravský, pokud již žil, byl ještě malým dítětem. Těž se stává odmítavě k myšlence, že by hlavním pramenem byl al-Džajání, neboť by v roce 922 nemohl mluvit o Rusech jako o zvláštním národu. Autorem byl tedy nám neznámý arabský geograf, jenž sepsal svou práci, jak již bylo výše řečeno, v letech 869 – 883.⁶⁷

T. Lewicki

Dalším badatelem, který věnoval „Anonymní relaci“ řadu svých statí a jistě patří mezi její největší znalce, byl polský arabista T. Lewicki. Nejstarší odkaz na „Anonymní relaci“ nachází v díle Ibn Rusty.⁶⁸ Do debaty o době vzniku „Anonymní relace“ také vnáší nové myšlenky. Zcela odmítá Marquartovo určení do první poloviny 9. století.⁶⁹ Jako vysoce pravděpodobnou uznává hypotézu B. Hómana, jenž stanovil dobu vzniku mezi léty 874 – 883.⁷⁰ Jeho argumentaci však odmítá jako chybnou. Poukazuje na zprávu obsaženou v „Anonymní relaci“ o židovském vyznání chazarského vládce.⁷¹ Tento fakt jej přinutil přesunout vznik „Anonymní relace“ do období po roce 860/1. Víme totiž, díky misi Konstantina Filosofova, kterou podnikl v roce 860 či 861 a jež měla obrátit Chazary na křesťanskou víru, že v této době byli ještě pohany.⁷² Avšak podle Druthmara, písařího v roce 864, byli již Chazarové židovského vyznání.⁷³ Arabský autor al-Džáhiz, písaří v roce

⁶⁷ HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*, s. 40.

⁶⁸ LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 364; LEWICKI, T.: *Świat słowiański*; LEWICKI, T.: *Obrzędy pogrzebowe pogańskich Słowian w opisach podróżników i pisarzy arabskich głównie z XI - Xw.*, *Archeologia* 5, 1958, s. 122 – 125; LEWICKI, T.: *Źródła arabskie i hebrajskie dziejów Słowian w okresie wczesnego średniowiecza*, in: *Studia Źródłoznawcze* 3, Poznań 1958, 61 – 101. Avšak ve své práci LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 30, přiznává možnost, že Ibn Rusta vycházel ze ztraceného díla al-Džajáního.

⁶⁹ MARQUART, J.: *Osteuropäische*.

⁷⁰ HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*, s. 36.

⁷¹ GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 52: „Ihr höchster Herrscher bekennt sich zur Religion der Juden, ebenso Iša und diejenigen Heerführer und Großen, die zu seinem Bekenntnis neigen.“

⁷² LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 366.

⁷³ LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 366.

869, ještě rozlišuje mezi náboženstvím Chazarů a Židů.⁷⁴ Bezpečně je již o židovském vyznání Chazarů informován arabský geograf Ibn al-Faḳīh, jenž psal na počátku 10. století.⁷⁵ Na základě těchto argumentů přesouvá nejranější možné datum vzniku „Anonymní relace“ do let 862 – 863, ale nebrání se jej posunout i do pozdějších let ve shodě s B. Hómanem.

V otázce identifikace „náčelníka náčelníků“ se staví na stranu starších autorů D. A. Chvolsona⁷⁶, de Goeje⁷⁷ a V. Minorskyho⁷⁸. Rekonstruovaná forma S.w.nt-b.lk, tj. *Sw(e)nt(o)b(o)lk*, je bezpochyby tvarem odpovídajícím slovanskému jménu *Swętoplъk*. De Goeje četl své S.w.jjt-b.lk jako *Swjatopolk*, přijímající východoslovanskou formu tohoto jména. Tento tvar ale Lewicki nemůže přijmout, neboť toto jméno je vlastní západoslovanským krajům, kde bylo vyslovováno s nosovkami a zapisováno různými způsoby. Ztrátu písmene *n*, jež bylo u Ibn Rusty změněno na *jj* a u Gardíziho na *j*, vysvětluje přesunutím jednoho diakritického znaménka zespod písmene nad něj a odstraněním druhého. Šlo by tak o odstranění nosovky *ę* z písmene *(e)n*, jak je to běžné u různých latinských forem jména Svatopluk zachycených v raně středověkých pramenech. Mohl zde tak být zaznamenán tvar *Zwentobolochus*. Pokud se jedná o písmeno *b*, jež je na počátku druhé části jména v arabském zápise, vyjadřuje bezpochyby písmeno *p*, které je v arabském fonetickém systému neznámé. Lewicki nevyklučuje, že arabský písař měl před sebou jinou než slovanskou předlohu jména Svatopluk, vyjadřující původní *p* písmenem *b*, podobné formě *Zwentobolochus*.⁷⁹

Většina autorů se shoduje, že se jedná o jméno Svatopluk. Rozcházejí se však při pokusu spojit toto jméno se

⁷⁴ LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 366.

⁷⁵ LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 366, zaznamenal, že Chazarové přijali judaismus poměrně nedávno.

⁷⁶ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*.

⁷⁷ *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, ed. de GOEJE, M. J., Leiden 1892.

⁷⁸ MINORSKY, V.: *Sharaf al-Zamān Tāhir Marvazi on China, the Turks and India*, London 1942.

⁷⁹ LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 369.

skutečnou historickou postavou slovanského vládce. Lewicki se přiklání jako většina autorů k názoru D. A. Chvolsona⁸⁰, jenž došel k závěru, že jde bezpochyby o Svatopluka I. moravského, nejmocnějšího slovanského vládce 9. století, který byl znám od Konstantinopole po země Franků. Navíc, historie nezná v době vzniku „Anonymní relace“ (862/63 – 883) žádného nositele tohoto jména, jenž by mohl být titulován „náčelníkem náčelníků“.⁸¹

V „Anonymní relaci“ je také zmíněn Svatoplukův zástupce, který je zachycen arabským výrazem *chalífa*. Tento titul má v arabštině několik významů: 1) „zástupce Boha na zemi“, 2) „nástupce Mohameda“, 3) „nejvyšší vládce muslimů“. Jak je vidět, patří tento titul mezi nejvyšší arabské hodnosti a v „Anonymní relaci“ označuje vysoce postaveného muže, téměř rovného „náčelníkovi náčelníků“. Organizace vlády na Moravě nám není dosud úplně známá a nevíme, kdo by mohl být tímto zástupcem. Avšak je možné, že Slované, žijící od 7. století společně s Avary, přejali od Avarů kromě kumysu a dalších zvyků i jejich vládní organizaci.⁸² Jako další turecko-mongolské národy, tak i Avari měli diarchickou formu vlády. Vyšší vládce byl nazýván „velkým chágánem“ nebo „velkým králem“. Ve svých rukou netřímал faktickou vládu, ale byl jakýmsi „králem-kaplanem“. Druhý a nižší, jehož tituly se národ od národu liší, byl ve funkci více krále. Ve svých rukou třímал administrativní a vojenskou moc.⁸³

Každý z arabských či perských kompilátorů nějakým způsobem zdeformoval výraz pro zástupce Svatopluka.⁸⁴ Lewicki přijímá výslednou podobu D. A. Chvolsona a de Goeje *súb. n. dž.* Připouští ale také, že v některých opisech „Anonymní

⁸⁰ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, 139 - 140.

⁸¹ LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 370.

⁸² LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 372.

⁸³ LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 372.

⁸⁴ Souhrnně v tabulce LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 368 nebo přehledněji KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 177.

relace“ mohlo být i *šup. n. dž*. Nyní zůstává pouze odpovědět na otázku, jaký slovanský titul se pod tímto výrazem skrývá.⁸⁵ Opět se staví na stranu korektur D. A. Chvolsona a de Goeje. Ti se shodli ve výsledku, že je to slovanský tvar *jupaneč*, tj. *županeč* – *žup(a)nič*. Podle D. A. Chvolsona představuje tento výraz slovanský titul *župan*, který se používal hojně u západních a jižních Slovanů. U východních se nevyskytoval.⁸⁶ Jde-li opravdu o tvar *županič* (*županic*), měl sufix *-ič* (*-ic*) původně význam pochlebující zdobněliny – malý, milý župan.⁸⁷

Další ze zpráv, které vábí badatele, je zmínka zachovaná u Ibn Rusty a al-Marwaziho, že Svatopluk pije nápoj z tažných zvířat – mul – arabsky *dawább*. Autor neměl určitě na mysli kravské mléko. Slované používali sice někdy skot do zápřahu, ale nikdy ne pro nošení břemen. Bezpochyby se tak jedná o mléko klisen⁸⁸ – *kumys*, nápoj, pocházející od turecko-mongolských kočovníků. Lewicki si klade otázku, zda se tento zvyk nedostal na dvůr Svatopluka I. prostřednictvím Avarů.⁸⁹ Tato možnost není nereálná. Vezmeme-li v úvahu dlouholeté soužití pomoravských Slovanů s Avary v 7. a 8. století, o čemž svědčí pohřebiště na lokalitě Děvínské Nové Vsi u ústí Moravy do Dunaje nedaleko hradiště Děvín⁹⁰, rezidence velkomoravského knížete Rastislava. Pohřebiště bylo využíváno od roku 625 do roku 800. Byly zde nalezeny slovanské, avarské i birituální slovansko-avarské hroby, a to i z doby úpadku a zničení avarského státu a formování moravského knížectví.⁹¹

⁸⁵ LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 374, arabské *š* odpovídá slovanskému *ž* a arabské *dž* slovanskému *č*.

⁸⁶ Podrobněji k tomu LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 374, pozn. 54.

⁸⁷ LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 375 – 376.

⁸⁸ LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 371; stejně toto místo interpretovali CHVOLSON D. A.: *Izvestija*, s. 142; MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 468; MINORSKY, V.: *Sharaf*, 117.

⁸⁹ Minorsky jde dál a uvažuje, že by moravská vojnovská dynastie byla tureckého (avarského?) původu. MINORSKY, V.: *Sharaf*, 117.

⁹⁰ MMFH I, *Annales Fuldenses ad a. 864*, ed. BARTOŇKOVÁ, D. a col., Praha - Brno 1966 s. 98, „...dicitur Dovina.“

⁹¹ MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I.*, Praha 2002, s. 334; EISNER, J.: *Devínská Nová Ves. Slovenské pohřebiště*, Bratislava 1952.

Lewicki proto považuje za zcela přirozené, že se uchovaly staré avarské zvyky mezi novou vládnoucí vrstvou.⁹²

Perský geograf al-Gardízi v kapitole o kmeni zvaném *Madžghariján*, tj. Maďarech, kočujících v té době nad dolním tokem Dunaje v oblasti černomořských stepí – v dnešní Moldávii a Valašsku – zaznamenal, že s tímto kmenem sousedily dva další evropské národy. První z nich se nazýval *N.nd.r* a druhý *M.r.dát*.⁹³ Jak je u arabských středověkých pisarů běžné, zůstaly nám neúplná jména těchto národů. Podobnou informaci, avšak ve značně upravené podobě, najdeme i v perském anonymním spisku *Hudúd al-Álam*.⁹⁴

Ze zprávy Gardíziho se dovídáme, že *N.nd.r* jsou křesťané a patří do byzantské kulturního okruhu (autor „Anonymní relace“ je zařazuje mezi Byzantince). Mezi Maďary a *N.nd.r* je řeka *Dúná*, tj. Dunaj, na jehož „slovanském“, jižním břehu mají svá sídla.⁹⁵ V. Minorsky se tímto slovem více zabýval a upravil jej na *Nandar*. Podle jeho soudu se jedná o kmen naddunajských Bulharů, jehož jedna část nesla jméno *Onoghundur*.⁹⁶

Druhý lid sousedící s Maďary nese označení *M.r.dát*. Podle „Anonymní relace“ byli i tito lidé křesťany, byli početnější než Byzantinci, měli vinice, obchodovali s arabskými oblastmi a jejich sídla byla vzdálená od lidu *N.nd.r* deset dní cesty.⁹⁷ V. Minorsky, podle Lewickiho, správně upravuje Gardíziho označení toho lidu na *M.r.wát* a sám v něm identifikuje Moravu,

⁹² LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 371.

⁹³ MMFH III, *al-Gardízi*, s. 426.

⁹⁴ MMFH III, *Hudúd al-Álam - Mirvát*, s. 423.

⁹⁵ MMFH III, *al-Gardízi*, s. 426: „A co se týče velké řeky, která je po jejich levici směrem ke Slovanům, (tedy tam) je národ z Byzantinců, který je celý křesťanský a nazývá se *N.nd.r*. A jsou početnější než Maďaři, avšak slabší. A z těch dvou velkých řek je jedna Atil a druhá *Dúná*,...“

⁹⁶ MINORSKY, V.: *Hudúd al-Álam. The Regions Regions of the World. A Persian Geography* 372 A. D. - 982 A. D., London 1937, s. 467.

⁹⁷ MMFH III, *al-Gardízi*, s. 426: „A za onou horou je křesťanský národ, který nazývají *M.r.dát*. A mezi nimi a *N.nd.r* je cesta deset dnů, a je to početný národ... A zabývají se zemědělstvím a mají vinice...A říká se, že jsou početnější než Byzantinci... A vesměs jejich obchod se děje s Araby“.

tn. panství Svatopluka I. moravského.⁹⁸ V perské anonymní zprávě Hudūd al-ʿĀlam se nalézá odpovídající výraz ke Gardíziho *M.r.wát* – *Mirwát* (tj. Mirvát).⁹⁹ Lewicki doplňuje chybějící samohlásky a celkem bez problémů získává tvar *Morawát*, což je velice blízké slovanskému *Morawa* jako i *Μοραβία* Konstantina Porfyrogenéta.¹⁰⁰ Lewicki souhlasí s vývody V. Minorského, ale pokud jde o spojení N.nd.r a Bulharů naddunajských, je opatrnější. Domnívá se, že je to označení bulharské provincie či místa. Lewicki je toho názoru, že se jedná o raně středověký maďarský název pro Bělehrad – *Nándor Fehérvár*.¹⁰¹

Velký prostor věnoval ve svém díle T. Lewicki také ranným dějinám Malopolska. Zdá se to být odbočením mimo naše téma, ale polský badatel našel pojítka mezi arabskou „Anonymní relací“ a dějinami Vislanů.¹⁰² To, co spojuje tato dvě témata dohromady, je název sídla „náčelníka náčelníků“ zaznamenaný arabským anonymem. Do našich dnů se zachoval v pracích pozdějších arabských a perských geografů v různém stupni deformace.¹⁰³ Řada badatelů se přiklání k tomu názoru, že se jedná o zkomolené slovo *Chorvat*.¹⁰⁴ V tomto městě se konají, jak se dál píše, každý měsíc třídní trhy. Lewicki připouští, že by se mohlo jednat o hlavní sídlo východočeských Charvátů. Avšak podle něj se bezpochyby hovoří o centru území Vislanů, které prý nazývá o několik desítek let později

⁹⁸ MINORSKY, V.: *Hudūd al-ʿĀlam. The Regions*, s. 440 – 442.

⁹⁹ Takto divně jej přečetl MINORSKY, V.: *Hudūd al-ʿĀlam. The Regions*, s. 440 – 442.

¹⁰⁰ MMFH III, *Constantinos Porfyrogennétos, De administrando imperio*, s. 398.

¹⁰¹ LEWICKI, T.: *Wczesnośredniowieczne węgierskie drogi handlowe*, in: *Slavia antiqua* 14, 1967, s. 17.

¹⁰² LEWICKI, T.: *Malopolska*, s. 299 – 307; LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 24 – 35.

¹⁰³ *ğrwāb* (Ibn Rusta), *hrdāb* (Hudūd al-ʿĀlam), *ğrāwt* (Gardízi), *hrzāt* (Marwazí), *hrzān* (ʿAufí)

¹⁰⁴ Touto možností výkladu se zabýval CHVOLSON D. A.: *Izvestija*, s. 142; HAUPTMANN, L. *Dolozak Hrvata*, in: *Zbornik Tomislava (Posebna djela Jugoslavenske akademije znanosti i mujetnosti* 17), Zagreb 1925, s. 117; LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 30; ŁOWMIANSKI, H.: *Początki Polski*, T. II, Warszawa 1963, s. 152 – 156; MARQUART J.: *Osteuropäische*, s. 471.

byzantský císař Konstantin Porfyrogenétos Bílé Charvátsko¹⁰⁵. O tom, že Vislané patřili do říše Svatopluka I. moravského, se dozvídáme z díla *Život Metodějův*, jež vzniklo buď na konci 9. století, nebo na počátku století desátého.¹⁰⁶ Vislanský kníže, který se posmíval a hanobil křesťany, byl následně mocí vojenskou sražen na kolena a na Moravě pokřtěn, byl bezpochyby vládcem Porfyrogenetových Bílých Charvátů. Do moravských rukou určitě padlo i sídlo Bílých Charvátů – Chorvat – které bylo významným obchodním centrem ležícím na cestě spojující východní oblasti, Povolží a Rus se západní Evropou a Hispánií.¹⁰⁷ Jestli pak v tomto významném „městě“ Svatopluk sídlil, si není jist. Nebrání se ale myšlence, že ho zde, krátce po dobytí země, mohl zastihnout informátor našeho anonymního zpravodaje. V tomto místě se pak usadil Svatoplukův zástupce s titulem *župan*, jak nás informuje „Anonymní relace“.¹⁰⁸

Otázkou zůstává, 1) Jak se arabský geograf dozvěděl o tak vzdáleném místě? 2) Které místo si máme spojit s názvem *Chorvat*?

1) Je velice pravděpodobné, že oblast povodí horní Visly poznali arabští kupci již velmi brzo v rámci dálkového obchodu, který zasahoval hluboko do nitra Evropy. Z jedné strany vycházel z arabské Hispánie a z jihofrancouzské Narbonny¹⁰⁹ a z druhé strany z Bagdádu, Persie a středoasijských provincií abbásovského chalífátu. V tomto dálkovém obchodě hráli svou roli nejen arabští a vůbec muslimští kupci, ale také kupci židovští, tzv. Radanitě. Ti vycházeli z Hispánie a jižní Francie a

¹⁰⁵ MMFH III, *Constantinos Porfyrogennétos, De administrando imperio, Výklad o provinciích Dalmácií*, s. 387 - 389.

¹⁰⁶ MMFH III, *Život Metodějův*, s. 156: „Velice mocný pohanský kníže se sídlem na Vísle hanobil křesťany a činil jim příkoří. I vypraviv k němu poselství, řekl: „Bylo by dobré, synu, aby ses dal pokřtít ze své vůle a ve své zemi, abys (pak) nebyl pokřtěn násilím v zajetí v cizí zemi; však si na mne (ještě) vzpomeneš.“ Což se i stalo.“

¹⁰⁷ LEWICKI, T.: *Malopolska*, s. 302.

¹⁰⁸ LEWICKI, T.: *Malopolska*, s. 302.

¹⁰⁹ LEWICKI, T.: *Malopolska*, s. 300, ta byla od 8. století v arabských rukou.

putovali po trase Narbonna, Lyon, Verdun, Mohuč, Řezno, Praha,¹¹⁰ Krakov a Kyjev. Dále pak do města Bulghár, hlavního centra kamských Bulharů, ležícího u ústí Kamy do Volhy a následně do chazarského Itilu u ústí Volhy do Kaspického moře.¹¹¹ Podle Lewickiho je přirozené, že se s dálkovým obchodem dostala oblast Visly do povědomí arabského světa.

2) Ve světle informací, které nám předkládá anonymní autor, nelze s jistotou určit, jakou měl na mysli lokalitu, když zaznamenával slovo *Chorvat*. Lewicki soudí, že by se dalo uvažovat o Krakovu. Světlo nám do této otázky vnese sice pozdější, ale věrohodnější zpráva Ibráhíma ibn Ja'kúb at-Tortúší, známého židovsko-arabského cestovatele z Hispánské Tortosy. Ve svém spisu zachytil stav z let 965/66.¹¹² Nezachoval se nám v originále, ale pouze v opisu arabského kompilátora al-Bakrího (okolo 1067 – 68). Všechny informace vztahující se k Malopolsku se dotýkají pouze Krakova¹¹³. Zmínka Ibn Ja'kúba o ruských kupcích směřujících přes Krakov do Prahy¹¹⁴ dává jasně na srozuměnou, že Krakov byl jedním z uzlových bodů, ležících na dálkové obchodní tepně.¹¹⁵

Jiným pramenem k dějinám Slovanů je spisek arabského spisovatele a cestovatele al-Mas'údího *Murúdz ad-dahab wa ma'ádin al-džawáhir*, jenž byl sepsán v roce 947 a doplněn v roce 956.¹¹⁶ Zdrojem informací mu byl pro kapitolu o Slovanech jakýsi Slovan. Toto tvrzení dokazují názvy kmenů, jež mají slovanské tvary.¹¹⁷ Podle Lewickiho, Mas'údí zaznamenal

¹¹⁰ Otázkou zůstává, jestli v 9. století tato transevropská cesta vedla přes Prahu, neboť v této době ještě nebyl důvod odklonit starou trasu po Dunaji přes Prahu.

¹¹¹ LEWICKI, T.: *Malopolska*, s 300.

¹¹² MMFH III, *Ibráhím ibn Ja'kúb*, s. 410 – 420.

¹¹³ MMFH III, *Ibráhím ibn Ja'kúb*, s. 411 „*Krakúá*“ a 413 „*Krákúá*“.

¹¹⁴ MMFH III, *Ibráhím ibn Ja'kúb*, s. 413: „*Přicházejí sem z města Krákúá Rusové a Slované se zbožím*“.

¹¹⁵ LEWICKI, T.: *Malopolska*, s 304.

¹¹⁶ MMFH III, *al-Mas'údí*, s. 404; LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 26, uvádí časové rozmezí vzniku mezi léta 943 – 947.

¹¹⁷ LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 26, „*Nāmǧīn/ Nēmǧīn*, = Niemczyn“; MMFH III, *al-Mas'údí*, s. 407 *Sásín=Sasín*; s. 406 *S.rbín=Srbín*, *Ch.r.wátín=Chorwatín*.

zemi Vislanů pod zvláštním názvem „(A)ld(a)ir´a“¹¹⁸. Nejdříve podává výklad jmen kmenů z citovaného odstavce. Lewicki vychází z informace o těžbě zlata na panství krále *al-Ifrag*. Zlato je pro desáté století a kraje, které nás zajímají, velice nezvyklým kovem. Tento kov těžili pouze Slované, a to jen západní. Těžba je známa z Čech a Moravy, Slovenska a v Sedmihradsku¹¹⁹. Slovensko a Sedmihradsko můžeme vynechat, neboť byly v 10. století pod maďarskou nadvládou (v textu pod názvy *at-Turk* a *al-Bazkarda*). Maďaři jsou v textu uvedeni jako sousedé a nepřátelé krále *al-Ifrag*. Zůstává nám tedy jediná možnost, že se jedná o oblasti Čech a Moravy. Podle L. Niederleho ale máme první pramenné zmínky o těžbě zlata v Čechách až z 11. století.¹²⁰ Naopak Lewicki tvrdí, že muselo být těženo zlato v Čechách stejně dlouho jako stříbro, o jehož exportu již píše v roce 969 tzv. Nestor.¹²¹ Když došel Lewicki nakonec k závěru, že se píše o Čechách, nebyl již problém identifikovat *al-Ifrag* jako přemyslovské sídlo Prahu.¹²² Podle pramene vede království pražské válku s *ar-Rúm*, *al-Ifranga* a *al-Bazkarda*. *al-Ifranga* je bezpochyby franská říše Otty I. a *al-Bazkarda* jsou Maďaři, kteří tu vystupují pod názvem své pravlasti (*Bascart* či *Bascardia* ze západních pramenů).¹²³ Sporným místem se stala

¹¹⁸ LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 26, tento výklad přejímá od MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 99 – 100. Je to poněkud zvláštní výklad, neboť v textu je jasně řečeno: „A prvním vládcem Slovanů je král Al.dír (Jak je vidět, není zde ani slova o tom, že by se tak mělo jmenovat království), který má rozlehlá města a četná obdělávaná pole (a mohutné vojsko a velký počet). Muslimští obchodníci přicházejí do sídla jeho království s různými druhy zboží. Potom sousedí s tímto králem ze slovanských králů král Al.w.n.dž (některé rukopisy mají tvar al-Ifrandž), který vlastní zlaté doly a města a četná obdělávaná pole, mohutné vojsko a velký počet (obyvatel). A bojuje s Byzantinci (r-Ruma), Franky (Ifrandžata), Longobardy (Maďary) (arabský název lze číst jako Núk.r.data, tj. Langobardé, nebo jako Al-Bazgharda z Bašghirt, tj. Maďaři) a jinými z národů. A ty války mezi nimi jsou vedeny se střídáním štěstím. Potom sousedí s králem z králů slovanských *at-Turk* a to je nejkrásnější kmen Slovanů postavou, nejpočetnější a nejstatečnější.“ MMFH III, *al-Mas‘údí*, s. 407 a pozn. 2; 408 a pozn. 3.

¹¹⁹ NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů. Slovánské starožitnosti*, T. III, svazek I, Praha 1921, s. 212 – 216.

¹²⁰ NIEDERLE, L.: *Život starých*, s. 213.

¹²¹ LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 27, chybně uvádí rok zmínky u Nestora (968). ERBEN, K. J.: *Nestorův letopis ruský*, Praha 1940, s. 69 (s. 50 rukopisu).

¹²² LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 27.

¹²³ LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 28.

zmínka o *ar-Rúm*. Pod tímto názvem se neskrývá Říše římská¹²⁴, ale Byzantská¹²⁵. Otázkou zůstává, jak mohli Češi válčit s Byzantinci. Teoreticky mohli pomoci Maďarům při tažení za Dunaj v roce 932, podobně jako v roce 915 pomohli proti Sasům.¹²⁶

Dalším státem, jenž sousedil s Čechy, bylo království *(A)ld(a)ir'a*. Abychom jej mohli lokalizovat, stačí se podívat na mapu střední Evropy desátého století. Jedinou oblastí, kde by se mohlo rozkládat, je území severovýchodně od přemyslovského státu. V těchto končinách se nalézala země Vislanů s hlavním sídlem v Krakově, kteří nabyli v roce 906 opět nezávislost.¹²⁷ Podle Lewickiho se ale v textu vyskytuje ještě druhé označení pro Vislany. Nebylo by to pro Mas'údího neobvyklé, neboť tak stejně učinil například pro označení Maďarů (*at-Turk* a *al-Bazkarda*). Tím druhým názvem je slovo *Ch. r. wátín*¹²⁸. Tuto podvojnost vysvětluje tak, že *(A)ld(a)ir'a* označuje království a *Ch. r. wátín* naopak kmen, etnickou příslušnost. Tento název je totožný s označením obyvatel horní Visly u Konstantina Porfyrogenéta¹²⁹ či u Nestora¹³⁰. Řada autorů by v této době byla ochotna uznat existenci části Charvátského etnika v oblasti Sudet a na horním toku Dněstru, ale již nebyli v případě Velkého či Bílého Charvátska na horní Visle. Hlavním argumentem jim byla neexistence jiných dalších pramenů, které by se o ní byť jen krátce zmínily.¹³¹ Tomu ale Lewicki oponuje. Naopak, v řadě arabských děl, vycházejících z „Anonymní relace“ z 9. století, je známo obchodní středisko

¹²⁴ Jak si představuje ve své práci MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 142 -143.

¹²⁵ Ta se vyskytuje pod tímto názvem u většiny arabských autorů. LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 28.

¹²⁶ LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 28.

¹²⁷ Do té doby byli závislí na moci Velkomoravské říše, která se v roce 906 rozpadla pod náporom Maďarů.

¹²⁸ MMFH III, *al-Mas'údí*, s. 406: „...kmen zvaný Ch.r.wátín,...“

¹²⁹ MMFH III, *Constantinos Porfyrogennétos, De administrando imperio, Výklad o provincii Dalmácii*, s. 387 - 389.

¹³⁰ ERBEN, K. J.: *Nestorův letopis*, s. 29, (s. 3 rukopisu).

¹³¹ WIDAJEWICZ, J.: *Państwo Wiślan*, Kraków 1947.

Hrvat, jež bylo v rukou „náčelníka náčelníků“ (v němž byl rozeznán Svatopluk I. moravský), ležící poblíž hor v nichž byly identifikovány Karpaty.¹³² V tomto případě se nedá hovořit ani o sídlu balkánských Charvátů, ani podněsterských, neboť nepatřili do Svatoplukovy říše. Zároveň můžeme také vyloučit i sudetské Charváty, neboť jejich sídla ležela mimo velké obchodní magistrály.¹³³ Zůstala nám tedy jediná možnost, tedy totožnost *Hrvat* arabských pramenů s Bílým Charvátskem Konstantina Porfyrogenéta s centrem v Krakově, o jehož obchodní úloze mluví Ibráhím ibn Ja'kúb.¹³⁴ Otázkou zůstává, co se skrývá pod názvem *(A)ld(a)ir'a*. Aby došel k řešení, musel si Lewicki nejdříve odpovědět na otázku, odkud přišel zpravodaj al-Mas'údího. Ten ve své zprávě uvádí „*A prvním vládcem Slovanů je král Al.dír*“. Vislané tak byli, podle Mas'údího, prvním slovanským kmenem na cestě muslimských karavan, který sousedil na své západní hranici s Čechy. Tím se vylučuje, že by přišli přes Kyjev. V tom případě by byli v pořadí třetím, ne-li čtvrtým slovanským kmenem. V tomto případě se spíše jedná o cestu z Řezna či Mohuče přes Prahu, Krakov, Přemyšl do Džvinogorodu, kde se dělila na dvě větve. Jedna z nich šla směrem na Halič, prameny Prutu, k ústí Dunaje a Dněstru, dále po moři i po souši na Krym a Chazárii. Druhá větev pak šla přímo jihovýchodním směrem k ústí Dněpru, kde se spojila s první. Tato cesta protínala v okolí Džvinogorodu východní hranici Vislanů¹³⁵. V 10. a 11. století opanovali muslimští Pečeněhové¹³⁶ oblasti na Dněstru, východního Bugu a dolním Dněpru, tzn. oblast, kudy procházela druhá větev stezky, a tím se tak dostali do přímého kontaktu s Vislany na jejich

¹³² MMFH III, *Hudúd al-Álam*, s. 422 – 423: „*Ch.rdáb, velké město a sídlo krále. §44 Východně od této země jsou hory Pečeněhů, jižně od ní řeka Rútá, západně od ní Slované, severně od ní neobývané země severu.*“

¹³³ LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 30.

¹³⁴ LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 31.

¹³⁵ Podrobněji se touto tematikou zabýval WIDAJEWICZ, J.: *Państwo Wiślan*, Kraków 1947.

¹³⁶ Pro oblast mezi horním Dněstrem, Lukvou a Strwiazem nacházíme ještě v pozdější literatuře označení *Silva Pieczyngarum*. LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 32.

jihovýchodních hranicích, právě poblíž Džvinogorodu. Z tohoto důvodu se mohli objevit Vislané jako první Slované na cestě z muslimských oblastí.¹³⁷

Je více než jasné, že výraz *(A)ld(a)ir'a* nepředal Mas'údímu jeho slovanský zpravodaj a určitě se nejedná o vlastní slovanské jméno.¹³⁸ Naopak je to slovo, kterým muslimský obchodník ve svém jazyce označil skutečnost, se kterou se setkal u Vislanů. Nevíme, jací kupci, kromě židovských, obchodovali s krajem na horní Visle v 9. a 10. století. Můžeme ale připustit, že to mohli být obchodníci, již obchodovali s Pečeněhy a Maďary. To se týká především Chazarů a Alanů. Chazarský jazyk dodnes neznáme. Za to je nám znám jazyk íránských Alanů, dnešních Osetijců. Tento národ kulturně ovlivnil řadu kmenů v oblasti černomořských stepí – Turky, Maďary, krymské Góty a též sousední Slovary. Ač se přesunuli za Kavkaz, zůstaly části jejich kmene na západě v Sudaku na Krymu a Jasském Torgu na Prutu, a to přímo na obchodní stezce spojující Chazárie s Krakovem a Prahou. V osetijském – alanském jazyce najdeme odpověď na naši otázku. *(A)ld(a)ir'a* je zkomolenou formou slova *aeldár*, což je archaická podoba dnešního *äldair* -, jež se zachovalo ve složeninách. Znamená to „náčelník, kníže“.

Lewicki tvrdí, že se nám tak zachoval v díle al-Mas'údího nejstarší kmenový titul polského vládce. Ne však ve tvaru slovanském, leč alanském. To dokazuje také, že na krakovské trhy přinášeli dirhemy, arabské zboží a kulturu mimo židovské i alanští kupci.¹³⁹

Nyní přišel čas, abych uvedl poslední výsledky rozsáhlého výzkumů týkajících se Bílých Charvátů. Vyjádřím se tak k tezím J. Matquarta a hlavně T. Lewickiho. Poslední, kdo tuto problematiku shrnul ve své práci byl český historik Dušan

¹³⁷ LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 32.

¹³⁸ Pokusy vyčíst z tohoto slova slovanské *vladař* či *Chorvátin* nejsou nemožné, ale dosti nepravděpodobné. Více k tomu LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 33, pozn. 1.

¹³⁹ LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 33 - 34.

Třeštík.¹⁴⁰ Ve své rozsáhlé argumentaci dospěl k závěru, že Bílé Charvátsko Konstantina Porfyrogenéta je shodné s říší Boleslava I. v době jejího největšího rozmachu. Pravděpodobně si Konstantin ztotožnil Bílé Charvátko s Boleslavovou říší proto, že k ní náležel také jakýsi gens Charvátů.¹⁴¹ Území tohoto gens bychom nenašli ale v Malopolsku, jak tomu chtěli mnozí autoři, ale na východě Slezska či spíše v jeho severní části až po řeku Wartu.¹⁴² Tento gens nám vystupuje v pramenech jako samostatný politický útvar po dobu 50 – 60 let, od konce 9. století do poloviny 10. století. Po polovině 10. století pak mizí z pramenů. Pravděpodobně v souvislosti se vznikem Piastovského státu. Na závěr budou asi nevystižnější slova D. Třeštíka, který se vyjádřil k celé této záležitosti takto: „*zakarpatské Bílé Charvátsko je výmyslem historiků*“.¹⁴³

Ve světle těchto závěrů se rozpadají teorie J. Marquarta tak i T. Lewickiho. J. Marquart nachází již etablovaný silný stát Charvátů bratru 30 let před jeho etnogenezí. Další omyly při dataci nemá cenu znovu uvádět, neboť jsme se jimi už zabývali výše.

I Lewickiho teze mají svá slabá místa, po jejichž odhalení se jeho Charvátská konstrukce hroutí jako domeček z karet. Začněme jeho úvahou, již dosáhl jméno města Krakova jakožto hlavního města Bílých Charvátů. Lewicki tvrdí, že arabský autor se pomýlil, když zaměnil jméno města s názvem etnika, jež město obývalo. Jeho konstrukce, že Chorvat je označení pro Bílé Charváty, a proto spis hovoří o Krakovu, jenž byl jejich centrem, je postavena na chybném předpokladu, že Bílí Charváti obývali oblast Povislí a jsou tedy totožní s kmenem Vislanů.

¹⁴⁰ TŘEŠTÍK, D.: *Mýty kmene Čechů*, Praha 2003.

¹⁴¹ TŘEŠTÍK, D.: *Mýty*, s. 60.

¹⁴² TŘEŠTÍK, D.: *Mýty*, s. 78 – 92. K tomu samému závěru dospěl ve své práci též BAKALA, J.: *Bílí Charváti v proměnách raněstředověké Evropy*, Opava 2004.

¹⁴³ TŘEŠTÍK, D.: *Mýty*, s. 60.

Není pochyb o tom, že Krakov Svatopluk skutečně dobyl, když porazil místního knížete, kterého nechal pak na Moravě pokřtít. Pak ale vyvstává otázka, proč by do něj Svatopluk okamžitě přesunul svou rezidenci a hned by tam ustanovil každý měsíc tří denní velké trhy pro celou svou říši, když tato oblast ležela zcela stranou centra moravské říše. Lewicki se zde dostává přímo do rozporu s pramenem, když tvrdí, že se Svatopluk v Krakově zastavil jen na chvíli, a pak předal místní správu svému zástupci. Naopak tam stojí: „*Město ve kterém sídlí se jmenuje Dž.r.wáb a mají v něm trh tři dny v měsíci*“.¹⁴⁴ Proč by tam usazoval svého zástupce, kterého jistě potřeboval v při správě svého impéria? Za povšimnutí stojí, že nikde není napsáno, co se stalo s pokřtěným vislanským knížetem. Nevidím důvod, proč by jej Svatopluk nedosadil zpět do čela jeho lidu jako svého exponenta. Myslím, že by neušlo pozornosti informátorovi, že město bylo nedávno dobyto cizím vojskem a že ten vládce jménem Svatopluk, který jej dobyl a v současné době se tam zdržuje, učinil Krakov svým hlavním sídlem.

Lewicki by mi mohl namítnout, že Krakov dobyl Svatopluk přece proto, že byl důležitým bodem na dálkové kupecké trase, která procházela napříč kontinentem. Člověka hned napadne otázka Zde je ale na místě otázka: „Když to bylo tak významné obchodní centrum, proč o něj Svatopluk neprojevil zájem mnohem dřív?“ Potřeboval k tomu patřičnou záminku, aby obhájil svou agresi? Nepotřeboval jistě od někoho vyžádat svolení nebo před někým své konání ospravedlňovat.¹⁴⁵ Celá tato Lewickiho argumentace vychází ze základního omylu, a tím je existence velké obchodní trasy v 2. polovině 9. století ve směru Řezno, Praha, Krakov a dál na východ. Spojení Řezno, Praha, Krakov však nebylo stálou trasou kupeckých karavan. Bylo to jen dočasné vychýlení podunajské trasy severním

¹⁴⁴ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 437.

¹⁴⁵ Sféry vlivu říše franské a moravské byly rozděleny už v roce 874 v Forchheimu.

směrem zapříčiněné vpádem Maďarů do Panonie, jenž postihl celou střední Evropu až po Svatoplukově smrti. Tato odbočka z tradičního směru je fenoménem spojovaným až s velkým rozmachem přemyslovského státu v 10. století, jehož expanze právě sledovala trasu jedné z větví této magistrály.¹⁴⁶

Podíváme-li se ještě jednou na tuto imaginární diskusi, uvědomíme si, že stále vychází z počáteční teze – Chorvat – Bílí Charváti – Vislané – Krakov. V tomto případě je už chybná počáteční premisa a tou je Krakov. Je tedy zapotřebí začít hledat sídlo Svatopluka znovu a z jiného konce.

Na závěr této krátké úvahy jsem si ponechal Lewickiho nejstarší alanský titul pro polského vládce. Kdybychom pod tímto titulem opravdu našli vládce Vislanů, byla by úvaha o prvním titulu polského vládce neplatná, neboť Vislané konce 9. století neměli nic společného s Měškovým státem 2. poloviny 10. století. Ovšem u al-Mas'údího stojí: „*A prvním z vládců Slovanů je král Al.dír, který má rozlehlá města a četná obdělávaná pole (a mohutné vojsko a velký počet).*“¹⁴⁷ Žádné prameny ale neví nic o mocném vislanském vládcovi, který by mocensky ovládal prostor západních Slovanů. Zbývají nám tak už jen dvě možnosti, buď zde měl autor na mysli Svatopluka I. moravského, pokud by zpráva zachycovala situaci na konci 9. století a opravdu by pocházela z pera arabského anonyma, a nebo, a to je pravděpodobnější, reflektuje stav poloviny 10. století, a tedy králem Al.dír je Boleslav I.

F. Kmietowicz

Jiným polským badatelem, který zahrnul toto téma do své práce byl F. Kmietowicz. Názory na dobu vzniku „Anonymní relace“ se mezi badateli různí. F. Kmietowicz správně pochopil, že aby jeho časové určení bylo co nejpřesnější, bude muset

¹⁴⁶ ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí*, Praha 1997.

¹⁴⁷ MMFH III, *al-Mas'údí*, s. 407.

odkrýt a přibližně vročit nejmladší vrstvu informací, již „Anonymní relace“ obsahuje. To mu pak pomůže určit časový strop, který nebude moci překročit. Mezi nejmladší údaje patří zmínka v kapitole o kamských Bulharech, v níž je zaznamenáno jméno jejich vládce Almuše s poznámkou, že s ním většina obyvatel vyznává islám, v zemi jsou vybudované mešity, a také zde působí muezíni a imámové.¹⁴⁸ Tyto informace jsou také stručně uvedeny v relaci Ibn Fadlána z jeho cesty k bulharskému vládci Almuši ibn Šilkí, již podnikl v letech 921 – 922.¹⁴⁹ Ačkoliv některé společenské vrstvy kamských Bulharů přijaly islám již mnohem dříve¹⁵⁰, lze konstatovat, že oba prameny – Ibn Fadlán i „Anonymní relace“ – hovoří o jedné a té samé osobě. Z toho Kmietowicz usuzuje, že vznik výše zmíněného odstavce „Anonymní relace“ lze datovat do počátku devadesátých let 9. století. Do této doby nejspíše zapadá i začátek Almušovy vlády, jak můžeme tušit ze zprávy Ibn Fadlána, který zastihl při svém příjezdu Almuše v pokročilém věku a s dospělými syny.¹⁵¹ Kmietowicz dochází k podobnému závěru, i když použije jako pramen zkoumání zprávu Ibn Rusty¹⁵², která byla sepsána již v prvních desetiletích 10. století a je dosud nejstarším známým prepisem „Anonymní relace“. Od

¹⁴⁸ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców Słowian w tzw. "Relacji anonimowej", wschodnim źródle z końca IX wieku*, in: *Slavia antiqua* 23, 1976, s. 176. Na význam této zmínky pro dataci „Relace“ upozornil již ŁOWMIANSKI, H.: *Początki Polski*, T. V, Warszawa 1973, s. 43 a pozn. 111.

¹⁴⁹ TOGAN A. ZEKI VALIDI: *Ibn Fadlāns Reisebericht*, Leipzig 1939. KOVALEVSKIJ, A. P.: *Kniga Achmeda ibn-Fadlana a jeho putěšestvii na Volgu v 921 - 922*, Charkov 1956. Nověji: KMIETOWICZ, A. - KMIETOWICZ, F. - LEWICKI, T.: *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny III*, in: *Prace komisji orientalistycznej*, nr. 18, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1985.

¹⁵⁰ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 176, pozn. 7. Počátek konverze kamských Bulharů k islámu může sahat hluboko do 9. století, to jest přesněji do doby užšího spojení se střeodoasijskými obchodními centry, zejména v oblasti Chórezmu. Týká se to zejména bulharských kupců, kteří tak získali velké úlevy z cel a zvýhodnění při prodeji svého zboží na trzích v pohraniční provincii chalífátu. Každopádně v době příchodu Ibn Fadlána již značná část Bulharů vyznávala islám rytu hanafovského, který byl praktikován právě ve střední Asii. Cílem mise Ibn Fadlána bylo naklonit Bulhary – za cenu jejich podpory proti Chórezmijcům – aby přijali rytus šáfiovský, později ortodoxnějšího v očích hlavních center chalífátu; svého cíle mise nedosáhla a Bulhaři zůstali i nadále věrni dřívějšímu učení, což může svědčit o jeho dřívějším dlouhodobém působení.

¹⁵¹ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 177.

¹⁵² LEWICKI, T.: *Ibn Rosteh*, in: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, T. II, 1964, s. 238, udává vznik do rozmezí 903 – 913; Naproti tomu CHWOLSON, D. A.: *Izvestija*, sepsání posouvá do pozdějších let, přičemž nejpozdější hranicí mu je rok 913.

této doby je ale potřeba odečíst léta, jež potřeboval anonymní autor k sebrání, sepsání a uspořádání tak různorodého materiálu a získání tak velkého stupně věhlasu po celém Východě, aby přiměl Ibn Rustu k tomu, aby jej zařadil do svého díla, abychom se tak nakonec dobrali stejného časového rozmezí.

V kapitole o Slovanech mimo jiné hovoří autor „Anonymní relace“ o jejich formě vlády. V jejich čele stojí vládce – „náčelník náčelníků“ – arabsky *ra'īs ar-ru'asā'*; také *malik* – „král“; v jiných záznamech *ra'īs al-akbar*, *amīr*, *sirdār*, *pādišāh* – který má svého zástupce – arabsky *chalīfa*, také *nā'ib*, *wazīr*. Vzor pro tento model vlády nalézá Kmietowicz u turecko-mongolského systému dvojládi – diarchie. S touto strukturou přišli Slované do kontaktu v dobách, kdy jeho nositelé turecko-mongolské kmeny kočovaly v sousedství jejich území, což potvrzuje i zpráva, která říká, že nejvyšší vládce Slovanů pije podle zvyku kočovníků *kumys* – kobyli mléko.¹⁵³

Prvními nositeli těchto informací museli být bezpochyby především muslimští kupci. Potvrzují to četné a podrobné informace zahrnuté v „Anonymní relaci“, vztahující se k obchodu. Mluví o významu obchodních center, o jejich speciálním zboží, o poplatku, který vybírá místní vládce od projíždějících kupců – taktéž muslimských, o místním substitutu nahrazujícím peníze, a nakonec o významu dirhemů při obchodu s dalšími kupci, mimo jiné jako jediného prostředku směny u Slovanů a *ar-Rūs*.

Stejné prvky najdeme rovněž v kapitole o „*as-Saqlabíya*“¹⁵⁴, kde autor popsal formu vlády a tituly vládců. Kmietowicz tak dochází k závěru, že takové množství podrobných informací o Slovanech je důkazem, že tito Slované museli obývat území ležící v dosahu tras muslimských kupců – informátorů. Dobu

¹⁵³ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 178.

¹⁵⁴ Mimořádně zajímavá je zmínka o tří denním trhu, který se koná jednou za měsíc v sídelním městě slovanského vládce.

vzniku zprávy o Slovanech pokládá do rozmezí let sedmdesátých a osmdesátých 9. století. Kmietowicz soudí, že zpráva nemůže mluvit o Moravě, a to i za předpokladu, že by dobu jejího sepsání posunul do nejmladší vrstvy po bok informace o Almušovi, neboť jakkoliv intenzivní byla činnost muslimských kupců, nemohla ještě v této době dosahovat do tak vzdálených míst, jako byla Morava.¹⁵⁵

Kmietowicz tvrdí, že se tato situace změnila teprve na počátku 10. století, kdy Chorezmijci, působící dosud mezi maďarskými kmeny, kočujícími ve stepní oblasti severně od Černého moře v Atelkuzu¹⁵⁶, se přesunuli společně s Maďary do naddunajské panonské kotliny, kde se natrvalo usadili a vytvořili tam časem uzavřené muslimské obce.¹⁵⁷ Také v nových sídelních oblastech se chorezmijští kupci nadále věnovali obchodu. Jejich zájem se zaměřil opět na dálkovou směnu a touto cestou se dostali do kontaktu s okolními oblastmi, mimo jiné i s Moravou.

Kmietowicz si všímá v díle Gardíziho, že do kapitoly věnované Maďarům je vložen odstavec, který zcela chybí u staršího podání Ibn Rusty. V něm se píše, že v sousedství lidu *Nndr* žijí křesťané, kteří se nazývají *Mrdāt*¹⁵⁸; jejich oblečení se podobá arabskému a své obchody často vedou s Araby.¹⁵⁹ T. Lewicki

¹⁵⁵ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 181.

¹⁵⁶ Z této doby pochází kapitola o Maďarech v díle Ibn Rusty. Mluví se v ní o kočování Uhrů nad dvěma řekami vlévajícími se do *Rūmijského moře* – tj. Černého moře – a o prodávání slovanských zajatců Uhry Byzantincům v přístavu nazývaném *Krğ* či *Krh*. Pod těmito slovy byl identifikován přístav Kerč či Cheronas nebo také Eupatrie – starověká Karkina (ŁOWMIANSKI, H.: *Początki Polski*, T. V, s. 67, pozn. 197).

¹⁵⁷ Muslimy v Uhrách se zabýval LEWICKI, T.: *Węgry i muzułmanie węgierscy w świetle relacji podróżnika arabskiego z XII w.* Abū Hāmid al-Andalusī al-Ġarnatī'ego, *Rocznik Orientalistyczny* 13, 1937, s. 106 - 122. HRBEK, I.: *Arabico-slavica*, in: *Archiv Orientalní* 23, 1955, s. 121 n.

¹⁵⁸ V anonymním perském textu *Hudūd al-Ālam* je odstavec věnovaný tajemné zemi *Mirwāt*, jež je autorem kladena kamsi do jižního Ruska. MINORSKY, V.: *Hudūd al-Ālam. The Regions*, s. 441 – soudí, že je to výsledkem omylu, způsobeném snahou autora harmonizovat jednotlivé údaje, a že pod *Mirwāt* – což odpovídá Gardíziho *M.r.dāt* – je nutné vidět Velkou Moravu, LEWICKI, T.: *Uwagi o niektórych wczesnośredniowiecznych węgierskich drogach handlowych*, in: *Slavia Antiqua* 14, 1967, s. 15 – 28, též MMFH III, *Hudūd al-Ālam*, s. 423. Podle Kmietowicze, KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 181, pozn. 38, se o omyl nejedná, ale naopak shoda obou pramenů dosvědčuje správnost lokalizace země *Mirwāt* do oblasti jižního Ruska.

¹⁵⁹ „A za onou horou je křesťanský národ, který nazývají *M.r.dāt*.“... „A jejich oděvy se podobají oděvům Arabů a skládají se z turbanu a košile a pláště.“... „A vesměs jejich obchod se děje s Araby“. MMFH III, *al-Gardízi*, s. 426. Této kontaminaci odpovídá i charakteristika obyvatel *Mirwāt*, která je v rozporu s tím, co známe z jiných pramenů o Moravě.

identifikuje *Nndr* jako část Bulharů naddunajských¹⁶⁰ a *Mrdāt – Moravāt* – jako Moravany a tvrdí, že tato informace byla již v originální verzi „Anonymní relace“.¹⁶¹

Kmietowicz pracuje s Lewickiho tezí dál. Přistoupí-li na to, že se jedná o Lewickim výše identifikované národy¹⁶², musí se pak bezpochyby jednat o fragment vložený do celku textu, pocházející z pozdější vrstvy, pravděpodobně z prvních desetiletí 10. století, jenž je spojený s příchodem Chórezmijců do naddunajské kotliny. Tím se vysvětluje zamíchání fragmentu do kapitoly o Maďarech. Ve světle některých názorů, jež částečně připouštějí přetrvání „regnum Moraviae“ po nájezdech Maďarů¹⁶³, lze předpokládat, že i nadále existovaly v počátku 10. století aktivní obchodní kontakty uherských Chórezmijců s Moravany. Díky tomuto spojení se mohl dostat název Moravy do východních pramenů také.

Zmínka o formě vlády nese podle Kmietowicze všechny znaky, svědčící o aktuálnosti údajů, jež zachycují stav panující v době sepsání zprávy¹⁶⁴. Na základě výše zmíněného určení prvních arabsko-moravských kontaktů až do 10. století, nelze spojit výše uvedené jméno slovanského vládce se Svatoplukem I.¹⁶⁵

Z kontextu, ve kterém byly různé oblasti a jejich obyvatelé popsáni v „Anonymní relaci“ lze vyčíst, že anonymní autor nemohl pominout ve svém díle východní Slované, kteří patřili nepochybně mezi středoasijskými kupci k nejznámější skupině Slovanů. V kapitole „*as-Saqḷabīya*“ nejstaršího přepisu

¹⁶⁰ LEWICKI, T.: *Uwagi*, s. 16.

¹⁶¹ LEWICKI, T.: *Uwagi*, s. 17.

¹⁶² KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 182, pozn. 41, pochybnosti budí lokalizace národa (*Mrdā – Gardízī, Mirvāt – Hudūd al-‘Álam*) na Moravu a zejména silné zdůraznění jejich svazků s Araby. MMFH III, *Hudūd al-‘Álma - Mirvāt*, s. 423: „A jsou křesťané a hovoří dvěma jazyky, arabsky a rúmsky. Oblékají se jako Arabové. Jsou v přátelském vztahu s Turky a Byzantinci. Mají stany a chaty z plsti.“ Je udivující, že došlo k výpadku informace, jež byla zprostředkovaná Chórezmijsci, že se ve zprávě mluví o Slovanech, neboť Chórezmijsci měli o těchto oblastech dokonalý přehled.

¹⁶³ Porovnej, LABUDA, G.: *Morawy*, in: SSS, T. III., 1967, s. 297; SIEKLICKI, J.: *Mojmir II*, in: SSS, T. III., 1967, s. 277.

¹⁶⁴ Předpokládaná doba sepsání perské anonymní relace *Hudūd al-‘Álam* je rok 982. V této době byl Svatopluk I. (+ 894) bezmála sto let po smrti.

¹⁶⁵ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 182.

„Anonymní relace“ sepsané Ibn Rustou se vyskytují jisté mezery v porovnání s pravděpodobnou podobou originálu „Anonymní relace“. Avšak všechny rysy díla Ibn Rusty svědčí o tom, že autor čerpal poznatky jen z jednoho zdroje, tzn. z „Anonymní relace“. Na druhou stranu, odstavec o formě vlády u Ibn Rusty nejeví žádné znaky, jež by dokazovaly, že se jedná o vsuvku vloženou do zprávy z jiného pramene, mluvícího o jiném slovanském kmeni, která by byla mechanicky vložena do paragrafu pojednávajícím o východních Slovanech pouze z toho důvodu, že oba kmeny nesou identický název.¹⁶⁶

Kmietowicz si všímá také stříbra, hlavního exportního artiklu muslimských kupců a jeho rozšíření po Evropě, o čemž si můžeme učinit obrázek, jak říká Kmietowicz, pomocí četnosti nálezů jeho depotů. Rozšíření arabského obchodu či stříbra do těchto oblastí je často zachyceno v arabských pramenech. Arabské stříbro se vyváželo především v podobě mincí – dirhemů či šperků, jež rovněž plnily funkci směnného prostředku. Jiné luxusní orientální zboží jako koření, tkaniny a sklo hrálo oproti stříbru podružnou roli. Podle toho Kmietowicz vyvozuje, že existence depotů arabských mincí je jasným důkazem o obchodních kontaktech Evropy s Východem. Jinak řečeno: místa, kde se žádné arabské mince ani jejich depoty nenašly, jako je mimo jiné území Velké Moravy, byla mimo dosah východních kupců, kteří byli zároveň informátoři východních geografů.¹⁶⁷ Z toho dále vyplývá, že informace o

¹⁶⁶ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 182.

¹⁶⁷ KMIETOWICZ, F.: *Drogi napływu srebra arabskiego na południowe wybrzeża Bałtyku i przinależność etniczna jego sościecele*, in: *Wiadomości Numizmatyczne* 12, 1968. s. 68 – 69, pozn. 10, dodává: arabští geografové získávali informace od cestovatelů a kupců, z rozhovorů s otroky, pocházejícími z východní Evropy či z jiných děl nearabského původu – byzantského. Podrobně se tím zabýval LEWICKI, T.: *Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich*, in: *Slavia Antiqua* II, 1949/50, s. 321 – 385 a LEWICKI, T.: *Znajomość krajów i ludów Europy i pisarzy arabskich IX i X w.*, *Slavia Antiqua* VIII, 1961. s. 63 n, 104. Arabské prameny 9. a 10. století, pojednávající o východní Evropě, se opíraly hlavně o ústní podání muslimských kupců, jež těmito oblastmi procházeli. Svědčí o tom četnost v pramenech zachycených informací, jež jsou vyloženy obchodního charakteru: zvláštnosti importů z východní Evropy a místo jejich původu, ceny důležitého zboží, popisy obchodních zvyků různých národů a konečně o cestách a vzdálenostech oněch oblastí. Co je velmi významné, je častý výskyt informací o jednotlivých formách vlády

těchto oblastech se nemohly dostat do východních geografických spisů, neboť nebyl nikdo, kdo by je získal a předal. Takže teze, že se v „Anonymní relaci“ píše o situaci na Velké Moravě je mylná.¹⁶⁸

Otázkou tedy zůstává: „Jaký slovanský kmen měl na mysli anonymní autor, když zaznamenával do svého díla „náčelníka náčelníků“ s jeho zástupcem?“ Výchozím bodem byly v této otázce pro Kmietowicze slovanské geografické a etnické názvy zachycené v „Anonymní relaci“. Začíná místem, v němž měl své sídlo vládce Slovanů. Tento výraz má u každého z geografů různou podobu.¹⁶⁹ Odmítá myšlenku, že se pod těmito tvary skrývá slovo *hrwāt*, tj. *Horwāt* – jako označení území vislanských Charvátů.¹⁷⁰ Tento názor by především vyhovoval těm, kteří ve zmíněném vládcovi našli Svatopluka I. moravského. Nesouhlasí ani s interpretací *Hūjāb* = Kyjev.¹⁷¹ Název tohoto města měl již v této době v arabských pramenech svou ustálenou formu (*Kūjāba*). Kmietowicz nepodává vlastní vysvětlení, ve kterém by svázal sídlo slovanského vládce s konkrétním místem, ležícím na východoslovanském území. Podle něj se jedná o velice zkomolený slovanský výraz pro hrad „*gorod*“, který sloužil místnímu informátorovi muslimského kupce pro označení sídla slovanského vládce.¹⁷²

východní Evropy, které ale nezahrnují všechny politické útvary této oblasti. Je to ale přímo úměrné z pohledu významu pro muslimský východ. Tak např. Kyjevská Rus, která dosáhla v 10. století pozice největšího mocensko-politického centra ve východní Evropě, je jen málo zmiňována, v porovnání s Bulhary kamskými, kteří hráli v politické oblasti mnohem menší roli. Výskyt informací byl tedy značně závislý subjektivním zájmu kupců informátorů.

¹⁶⁸ Podrobněji se k tomu vyjadřuje KMIETOWICZ, F.: *Drogi*, s. 65, pozn. 2.

¹⁶⁹ *ḡrwāb* (Ibn Rusta), *hrdāb* (Hudūd al-ʿĀlam), *ḡrāwt* (Gardízi), *hrzāt* (Marwazí), *hrzān* (ʿAufí)

¹⁷⁰ Touto možností výkladu se zabýval: CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 142; HAUPTMANN, L. *Dolozak Hrvata*, s. 117; LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów*, s. 30 n; LEWICKI, T.: *Malopolska w świetle wczesnośredniowiecznych źródeł arabskich*, Acta Archaeologica Carpathica 4, 1962, s. 301 n; ŁOWMIANSKI, H.: *Początki Polski*, T. II, s. 152 – 156; MARQUART, J.: *Osteuropäische*, s. 471.

¹⁷¹ WESTBERG, FR.: *Beiträge zur Klärung orientalischer Quellen über Osteuropa*, in: Bulletin de l'Académie Impériale des sciences, V^e sér., T. XI., Nr. 4, s. 217.

¹⁷² KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 183. Zde nejspíš vychází z Chvolsona, jenž uvádí tento výklad „*Gradist'a*“ jako jednu z možností. CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 142.

Na začátku oddílu „*as-Saqlabíya*“¹⁷³ je uvedena krátká zmínka, v níž se praví, že na pomezí slovanského osídlení se nalézá kraj¹⁷⁴ zvaný *Wāntīt*¹⁷⁵. Pod tímto termínem se, jak soudí Kmiotowicz, určitě skrývá kraj Viaticů¹⁷⁶. Muslimské kupecké výpravy, směřující ze země Bulharů kamských na západ, vstupovaly do slovanských zemí právě na území Viaticů. Těžko lze ale spojovat výše zmíněnou formu vlády s Viatici. Ti, ač platili tribut Chazarům, si ubránili politickou samostatnost až do 12. století, udržující si v úctě starou vládní organizaci a vlastní dynastii.¹⁷⁷

Na konci statě „*as-Saqlabíya*“ se praví, že když vládce dopadl zloděje, nařídil jej buď pověsit, nebo vyhostit do nejbližší (může být i pohraniční) provincie zvané *ǧīra*¹⁷⁸. Tento výraz se velice podobá slovu *γυρα*, jenž použil Konstantin Porfyrogenétos¹⁷⁹ v popisu každoročních výprav kyjevských knížat na „*poludje*“, do zemí Slovanů, které jim platily tribut. Význam slova *ǧīra* není dosud zcela jednoznačně vysvětlen.¹⁸⁰ V „Anonymní relaci“ je tento výraz silně svázán s osobou zmíněného slovanského vládce. S odkazem na zprávu Konstantina Porfyrogenéta připisuje Kmiotowicz celou informaci

¹⁷³ Zde se Kmiotowicz dopustil chyby, neboť se odvolává na kapitolu díla Ibn Rusty „*as-Saklabíya*“, ale ve skutečnosti cituje slovo *Wāntīt*, jež použil ve svém díle v kapitole o Slovanech „*Saqlab*“ Gardízi. Viz. pozn. 27.

¹⁷⁴ Termínem *kraj* se úplně odvrací od překladů a výkladů - *město Vá.i* – viz. CHVOLSON D. A.: *Izvestija*, s. 28, § 1, s. 125 a MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 189.

¹⁷⁵ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 345: „*Na počátku hranic (nebo území) Slovanů je město zvané Vábnít ...*“ U Ibn Rusty je v textu těžko čitelné *Wá ?i?*, které má mnoho možností, jak je přečíst: *Vábítb*, *Wábít*, *Wátít*, *Wátíb*, *Wáníb*, *Wánít*, přičemž ani *i* není zaručeno. MMFH III, *al-Gardízi*, s. 427: „*Na konci Slovanů je město, zvané Ván. tít.*“

¹⁷⁶ Tento názor vyšel z pera WESTBERG, FR.: *Beiträge*, s. 213, který dále převzali ŁOWMIANSKI, H.: *Początki Polski*, T. II, s. 155; KOKOVCOV, P. K.: *Evrejsko-chazarskaja peregiska v X veke*, Leningrad 1932, s. 99; LEWICKI, T.: *Świat slowiański*, s. 348; MINORSKY, V.: *Addenda to the Hudūd al-Alam*, in: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 17, Bd. XVII/2, 1955, s. 267.

¹⁷⁷ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 183.

¹⁷⁸ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 348: „*Jestliže chytne ve svém království zloděje, nařídí jej zardousit nebo jej vypoví do sousedství okrsku v nejzazší části svých krajů.*“ GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 80: „*Falls er einen Räuber in seinem Reich ergreift, so lässt er ihn aufhängen, oder verbannt ihn nach Ġīra, in eine der äußersten Provinzen seiner Länder.*“

¹⁷⁹ MORAVCSIK, G. – JENKINS, R. J. H.: *Constantinos Porfyrogennétos*, s. 62.

¹⁸⁰ Podrobněji se vyjadřuje WASILEWSKI, T.: *Poludje*, in: SSS, T. IV., 1970, s. 280 n; ŁOWMIANSKI, H.: *Początki Polski*, T. IV, Warszawa 1970, s. 112, 120 ff., 122, 140, pozn. 404.

o struktuře vlády vládcům Kyjeva.¹⁸¹ Ten je přesvědčen, že na konci 9. století byl bezpochyby dobře znám muslimským kupcům stát Polanů, ti často tímto územím procházeli na své pouti ze střední Asie, Chazarie¹⁸² či země Bulharů kamských. Ze svých cest pak přinášeli na východ bohaté informace o této zemi. Bezpochyby i blízké sousedství a silná závislost na mocném státu Chazarů – ve kterém panovalo vládní *diarchické* zřízení, zmíněné též v „Anonymní relaci“ – mohlo mít za následek přijetí podobné vládní formy i v Kyjevě.

Kmietowicz si všimá, že jméno slovanského vládce vystupuje ve východních pramenech v jednotném tvaru *swijt*. V některých starších dílech východních zpravodajů se nepatrně liší v diakritice při zachování stejných písmen. Větších změn se dopustili až mladší autoři. Proto Kmietowicz uznává *swijt* jako prvotní tvar, vyskytující se již v „Anonymní relaci“. Odmítá teorii D. A. Chvolsona, který pomocí změn v diakritice a spojení dvou v pramenech samostatných slov *swijt a mlk* do jednoho výrazu *swjtblk* dochází k závěru, že se bezpochyby jedná o Svatopluka I. moravského.¹⁸³ Z důvodů komplikovanosti a nevěrohodnosti operace, kterou provedl Chvolson, zastává Kmietowicz názor, že jméno slovanské vládky představuje první slovo *swijt* a výraz *mlk* je arabským označením jeho hodnosti – *malik* – „král“,

¹⁸¹ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 184.

¹⁸² Al-Mas'údí, písíci koncem 10. století, ale pracuje nezávisle s jakýmsi starším pramenem, říká: „A prvním z vládců Slovanů je král Al.dír, který má rozlehlá města a četná obdělávaná pole (a mohutné vojsko a velký počet). Muslimští obchodníci přicházejí do sídla jeho království s různými druhy zboží.“ MMFH III, *al-Mas'údí*, s. 407. Většina badatelů se podle Kmietowicze shoduje na tom, že ve zmíněném slovanském králi Al.dír je míněn první skandinávský vládce Kyjeva. KOWALENKO, W.: *Askold i Dir*, in: SSS, T. I., 1961, s. 52, píše, že Al.dír byl Rurikův družiník, který měl ve správě Kyjev, který byl nakonec zabit Olegem, neboť si přivlastnil titul knížete, který mu nenáležel. SWOBODA, W.: *ad-Dir*, in: SSS, T. I., 1961, s. 346. ŁOWMIANSKI, H.: *Zagadnienie roli Normanów w genezie państw słowiańskich*, Wraszawa 1957, s. 108 n. a pozn. 407. Podobně popisuje polohu Kyjeva Hudúd al'Álam GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 212: „Kūyābah (Kyjev) ist die Stadt de Rus', die den islamischen Länder am nächsten liegt.“

¹⁸³ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 139 - 140.

stojící vedle jména.¹⁸⁴ Tímto názorově navazuje na starší Westbergovu práci.¹⁸⁵

Dle Kmiotowicze odpovídá termín *swjyt* slovanskému výrazu *svęty* – „svatý“, který pak nevyjadřuje první člen složeného jména nějakého konkrétního vládce, ale jeden z dalších možných titulů, kterými se označovali v 9. století všichni kyjevští vládci. Tento výraz, podle A. Brücknera a dalších badatelů, měl ještě před přijetím křesťanství, kdy získal latinskou podobu *sanctus*, významy jako: silný, mocný,¹⁸⁶ a měl synonymum ve tvaru „*jarý*“¹⁸⁷.

Toto slovo bylo nejspíše převzato do rangu přízvisek kyjevských vládců z chazarské titulatury, kterou rovněž známe prostřednictvím arabských pramenů, kde vyšší ze dvou vládců chagan se honosil často jménem *chákán al-akbar* nebo *chákán al-kabír*, což znamená „velký (mocný) chagan“.¹⁸⁸ Velice blízké slovanskému termínu je označení chazarského vládce zaznamenaném Al-Bakrím, arabským zpravodajem z druhé poloviny 9. století, jenž tituluje nejvyššího chagana *ʿazím al-Chazar*¹⁸⁹ – „mocný či silný z Chazarů“.¹⁹⁰

Označení zástupce „náčelníka náčelníků“ rekonstruuje Kmiotowicz jako *súbh*, což lze číst jako *sübeh*. V jeho první části spatřuje staroturecké slovo *sü* – znamenající „vojsko“, v druhé části turecký titul *beg*, jenž vystupuje v arabských pramenech v různých grafických formách: *bh*, *bk*, *bák*, *báhí*, *apd*. Jejich složenina vyjadřuje vůdce vojska – „vojvodu“. Tento titul byl

¹⁸⁴ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 185. Kmiotowicz tím opráší starý Westbergův názor, že Chvolsonův postup je příliš komplikovaný. WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 10 - 12.

¹⁸⁵ WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 10 - 12.

¹⁸⁶ BRÜCKNER, A.: *Święty*, in: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 537; TASZYCKI, W.: *Polskie nazwy osobowe*, Warszawa 1924, s. 6, 15.

¹⁸⁷ BRÜCKNER, A.: *Jaryi*, in: *Słownik etymologiczny*, s. 199; SŁAWSKI, F.: *Jary*, in: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Bd. I, Warszawa 1952 - 1956, s. 505; BAŃKOWSKI, A.: *Jary*, in: *Etymologiczny słownik języka Polskiego*, T. I, Warszawa 2000, s. 573.

¹⁸⁸ Takto tituluje nejvyššího vládce Chazarie např. Ibn Fadlán, TOGAN A. ZEKI VALIDI: *Ibn Fadlāns*, arab. text s. 43 f, a německý překlad s. 98 n.

¹⁸⁹ Tímto se blíže zabývá LEWICKI, T.: *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny I*, Wrocław - Kraków 1956, arabský text s. 224 a polský překlad s. 225.

¹⁹⁰ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 186.

v těchto dobách běžný mezi tureckými národy.¹⁹¹ Paralelu opět nachází u Chazarů, kde druhý, nižší vládce Chazarie nosil titul *hákán beh*¹⁹². Konečné potvrzení nachází Kmietowicz též u Konstantina Porfyrogenéta, který nazývá velkého chagana *ó xakávoc* a jeho zástupce *ó πεχ*.¹⁹³ I arabské prameny – rovněž i „Anonymní relace“ – hovoří o významu druhého vládce, jenž měl mnohem větší pravomoci přesahující rámec hodnosti vojevůdce. Můžeme říci, že třimal ve svých rukou jak politickou, tak vojenskou moc. Kmietowicz nepředpokládá, že by Polané přejali tureckou podobu tohoto titulu. Spíše naopak, muslimští informátoři upravili slovanský výraz tak, aby i ve vzdáleném arabském světě pochopili, kdo je zástupcem vládce v Kyjevě a jaké má pravomoci (*sübeh* – *vojvoda*). Nemůžeme předpokládat, že měl takové postavení jako *chakan beh* u Chazarů. Jeví se se velice pravděpodobné, že se Polanům stal chazarský systém modelem. Časem se vliv *vojvodů* rozšířil z vojenského prostředí i do politického dění až do té míry, že se stali druhými po knížeti.¹⁹⁴

Tato titulatura byla, z důvodů výše zmíněných, přejata kyjevskou dynastií a stala se postupem času prvním členem slovanských jmen *Svjat* - /*Jar* -. Jak čas pomalu plynul, vytratil se z povědomí původní smysl těchto výrazů a stalo se z nich tradiční dynastické jméno, které odkazovalo na slavné předky. Tuto svou teorii završuje Kmietowicz poukazem na počátky panování normanské dynastie v Kyjevě. Igor, skandinávský velmož obklopený Normany, dal svému prvorozenému synu a nástupci jméno Sviatoslav. Sviatoslav zase pojmenoval svého prvorozeného Jaropelk, a ten dal zase svému nástupci jméno Sviatoslav.¹⁹⁵ To, že následníci trůnu v normanské dynastií

¹⁹¹ TOGAN, A. ZEKI VALIDI: *Ibn Fadlāns*, s. 141: „Es war auch die Form *sübeki* im Gebrauch, davon *sübek tekín*“

¹⁹² TOGAN, A. ZEKI VALIDI: *Ibn Fadlāns*, arab. text s. 43 n, a německý překlad s. 98 n.

¹⁹³ MORAVCSIK, G. – JENKINS, R. J. H.: *Constantine Porphyrogenotos*, s. 42.

¹⁹⁴ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 188.

¹⁹⁵ DWORZACZEK, W. - ŁOWMIANSKI, H.: SSS, T. I, tab. II, 1961, s. 416.

kyjevských vládců dostávali taková jména, nebylo dílem náhody, ale záměrem. Cílem tohoto kroku bylo navázat na místní tradiční označení vládců, a tím tak více sblížit původně skandinávskou dynastií se slovanským prostředím.¹⁹⁶

Ze všeho, co bylo výše napsáno, lze shrnout Kmietowiczovy teze takto. Stát Polanů, o němž píše „Anonymní relace“, měl dlouho před příchodem Švédů vysoce rozvinutou organizaci vlády postavenou na systému dvojvládí. V jejím čele nestál pouze drobný a nevýznamný místní vládce, ale nadkmenový kníže, nazývaný „náčelník náčelníků“¹⁹⁷. Tento systém musel dostatečně dlouho fungovat, neboť se dokázal tak silně v Kyjevě zakořenit, že ho museli respektovat i jeho noví švédští vládci. Poprvé Askold a Dir, které letopisecká tradice označuje za spoluvládce a podruhé Igor a jeho nástupci, kdy je ono označení zástupce knížete – vojvody – výraznější.

Pro úplnost je nutné ještě dodat jednu Kmietowiczovu připomínku. Švédové se setkali s tureckou (chazarskou) titulaturou ještě v době, kdy obývali severní oblasti východní Evropy. Jejich vládci tehdy přijali titul chagan, bezpochyby z prestižních důvodů. Zejména se tak posílila jejich pozice při obchodu s muslimskými kupci. V kapitole „Anonymní relace“ *ar-Rūs*¹⁹⁸, která bezpochyby pojednává o Švédech, je jejich vládce označován jako *Hákán Rūs*.¹⁹⁹ Je těžké říci, zda s titulem přijali Švédové i diarchickou podobu vlády. Výše zmíněná zpráva Ibn Fadlána se může ale také týkat až pozdějších poměrů nastalých až po převzetí vlády v Kyjevě. V každém případě, s odkazem na přijatá data ke vzniku kapitoly o

¹⁹⁶ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 186.

¹⁹⁷ Nadkmenová dynastie u Polanů v polovině 9. století zahrnuje rovněž částečně i švédské prvky, dovozuje ŁOWMIANSKI, H.: *Początki Polski*, T. IV, s. 112 a ŁOWMIANSKI, H.: *Zagadnienie*, s. 114, pozn. 424.

¹⁹⁸ KMIETOWICZ, FR.: *ar-Rūs*, in: SSS, T. IV., 1970, s. 580 - 582.

¹⁹⁹ GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, Ibn Rusta - *Hāqān Rūs* s. 81, Gardízi – *Hāqān-i Rūs*, Hudūd al-ʿĀlam - *Rūs Hāqān*, al-Bakrī - *Hāqān Rūs*.

Slovanech v „Anonymní relaci“, vylučuje Kmietowicz opačnou možnost, že by Polané převzali systém dvouvládní od Švédů.²⁰⁰

B. N. Zachoder

Také sovětský badatel B. N. Zachoder se pokusil oživit ve svém Svodu starou teorii F. Westberga.²⁰¹ Odmítá tak moravskou teorii Chvolsona a dalších badatelů. Během své práce dospěl k závěru, že v 9. století byl sebrán v arabských oblastech velký svod geografických zpráv, o kterém však, kromě Zachodera, nikdo jiný neslyšel. Dnes bychom to nejspíše nazvali jako Velký průvodce po středoasijských a východoevropských zemích. Zachoder si je jist, že středoasijské geografové nepopsali země západních Slovanů, ale jen Slované východní. Po ruce má hned jeden argument. Západní Slované byli příliš daleko pro obchodníky, kteří by o nich jinak přinesli arabským geografům cenné informace. Naopak východní Slované byli jejich blízcí sousedé, s nimiž kvetly čilé obchodní vztahy.²⁰² Jeho názory se rozcházejí i v dalších otázkách. Nesouhlasí s výkladem, že slova *Svijt mlk* byla původně jeden výraz *Svijtblk*, jež skrývá jméno Svatopluka I. moravského. Naopak přijímá ten názor, který Chvolson odmítá, že se nejedná o jméno, ale o titul slovanského vládce *Svjat malika*, tj. *Svatý car*.²⁰³ Proto, aby vyjasnil význam slova *Svjat*, nepotřebuje žádné upravování slov, jaké potřeboval Chvolson. Zachoder ví, že tyto východní Slované byli pod silným chazarským kulturním vlivem. Touto cestou přijali i diarchický chazarsko-bulharský vládní systém. S tím převzali i jejich titulaturu – vládce Chazarů „*большой хакан*“ a pro jeho zástupce *chakan bech*. První vládce v tomto případě

²⁰⁰ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 189, pozn. 75.

²⁰¹ ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod svedenij o Vostočnoj Evrope II*, Moskva 1967.

²⁰² ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod*, s. 143.

²⁰³ ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod*, s. 134 n; CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 139 – 140. Stejněho mínění jako Zachoder byl i GARKAVI, A.: *Skazania musulmanskich*. Podobně též i WESTBERG, FR.: *K analizu*, část XIV, s. 12, který už ale odmítá dále tato slova vykládat jako svatého cara.

zastával úřad vrchního obětníka, velekněze a nikoliv světského vládce. Tak to zachytil ve svém díle také Ibn Fadlán: „и ему изъясляют покорность находящиеся поблизости от него цари“²⁰⁴ Důkaz o tom, že východní Slované přejali nejenom titulaturu, ale i celý systém nachází Zachoder opět u Ibn Fadlána, který podobně nazývá knížete Rusů Vladimíra – svjet, svjat²⁰⁵, tak také v perském anonymu Hudúd al-`Álam, kde Slované: „Považují za svou náboženskou povinnost sloužit králi.“²⁰⁶ A konečně, sice ne tak jasně jako u předchozích geografů, je tento stav obsažen i v díle Ibn Rusty. Takže onen výraz *Svjit mlk* nepředstavuje ani Svatopluka ani Svjat malika, ale jakého si svatého cara – nejvyšší pohanského kněze v zemi.

207

Ve věci zástupce „svatého cara“ přijímá Choslonův výklad županič – župan. Zachoder zde asi přehlédl, že zde existuje rozsáhlá literatura, obírající se touto problematikou, hovořící o tom, že tento titul byl znám jen západním a jižním Slovanům.²⁰⁸

Na pokus o konkrétní identifikaci sídla „svatého cara“ Zachoder rezignoval. Žádné z řešení není natolik přesvědčivé, aby se k němu přiklonil. Nalézá v něm ale ukrytý zkomolený východoslovanský výraz pro slovo hrad „grad“.²⁰⁹

Ch. Hannick

Posledním badatelem, jenž věnoval této problematice pozornost byl Ch. Hannick. Co se týče datace vzniku přijímá Marquartovu variantu do druhé čtvrtiny 9. století. Nemluví však o tom, že by měla tato zpráva nějakého autora – Marquartova

²⁰⁴ KOVALEVSKIJ, A. P.: *Kniga Achmeda ibn-Fadlana*, s. 146.

²⁰⁵ ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod*, s. 145.

²⁰⁶ MMFH III, *Hudúd al-`Álam*, §43 *Zmínka o zemi Slovanů*, s. 422.

²⁰⁷ ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod*, s. 145.

²⁰⁸ ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod*, s. 138.

²⁰⁹ ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod*, s. 138 – 139. Podrobněji se zabýval kritikou metodiky B. N. Zachodera SWOBODA W.: Recenze k práci ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod svedenij o Vostočnoj Evrope* T. I, Moskva 1962, s. 278 a T. II, Moskva 1967, s. 212, in: *Studia Źródloznawce* 15, 1971, s. 210 - 212.

al-Džarmího – takže zůstává „Anonymní relací“.²¹⁰ Ve svém rozboru anonyma se zaměřil na text zachovaný ve spisu Ibn Rusty. V otázce identifikace „náčelníka náčelníků“ odmítá Chvolsonovo a Lewickiho tvrzení, že se jedná o moravského knížete Svatopluka I.²¹¹ Toto jméno se tak může interpretovat jako „ten, který vede svaté vojsko (pluk)“²¹², ale rozhodně ne jako nejvyšší slovanský vládce.²¹³ Ve staroruském cyklu o Borisovi a Glebovi nemá jméno Svatopluk takovou konotaci.²¹⁴ Hannick odmítá tezi, že arabský titul *swjjt* by mohl být odvozen od slovanského slova „svět“.²¹⁵ Scestná je pro něj i hypotéza, že by zpráva o „náčelníkovi náčelníků“ mluvila o západoslovanském kmeni Veletů, sídlícím na pobřeží Baltského moře a jejich vládci Drogovitovi, který vládl na konci 8. století.²¹⁶ Hannick se ztotožňuje s Kmietowiczem ve čtení „náčelníka náčelníků“ *Svjjt mlk* a v názoru, že „Anonymní relace“ popisuje diarchickou formu vlády u východních Slovanů, kteří ji přejali od svých mocných chazarských sousedů. Důkazů nachází několik. Tak třeba v díle Ibn Rusty, v části *ar-Rúsija* se píše, že jejich sídelní oblasti sousedily s východními Slovy severozápadním směrem. Kdyby měl arabský anonym na mysli západní Slovy, jak jedna část badatelů předpokládá, musel by arabský zpravodaj na své cestě k Varjagům (ar-Rús) zmínit také baltské kmeny, jako to bylo v případě španělsko-židovského Ibrahima ibn Ja'kúb v 10. století. Ten ve svém cestopise psal o Veletech, pak Prusích a nakonec o Varjazích, tzn. v takovém pořadí, v jakém těmito

²¹⁰ HANNICK, CH.: *Slavische Geschichte und Geschichte der Völker des Nahen Ostens aus der Sicht der arabischen und armenischen Historiographie*, in: Die Begegnung des Westens mit dem Osten. Hg. v. O. Engels u. P. Schreiner, Sigmaringen 1993, s. 42.

²¹¹ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 139 - 140; LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, s. 363 - 376.

²¹² KURASZKIEWICZ, W.: *Świętopelk*, in: SSS, T. V, 1975, s. 583.

²¹³ HANNICK, CH.: *Slavische Geschichte*, s. 44.

²¹⁴ PODSKALSKY, G.: *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus*, München 1982, s. 234.

²¹⁵ HANNICK, CH.: *Slavische Geschichte*, s. 44.

²¹⁶ HANNICK, CH.: *Slavische Geschichte*, s. 44; LEWICKI, T.: *Źródła arabskie II/2*, 1977, s. 124.

oblastmi procházel.²¹⁷ Podle struktury textu je skutečnosti bližší spíše myšlenka, že zpravodaj začal svůj popis od východního Kavkazu severozápadním směrem, přes bránu Derbentu nebo přes bránu Alanů. Jinak řečeno, pokud by zachytil ve svém díle i západní Slované, musely by se v textu objevit jména slovanských kmenů, jejichž územími by informátor procházel.

Nezodpovězenou otázkou pro Hannicka zůstává, zda-li shoda arabského termínu se slovanským vládním titulem nalezne také potvrzení ve státní struktuře muslimských transkavkazských států, které hraničily s Chazary.²¹⁸

Jako další důkaz o existenci mocné slovanské říše ve východní Evropě nachází Hannick ve výpovědi *al-Jákúbího*, píšícího v 10. století. Ve svém cestopise, v kapitole o západních Slovanech, nezmiňuje žádného Svatopluka. Jelikož žil Al-Jákúbí dočasně v Arménii, byl odříznut od dění v Byzantské říši a Chazarii, ležících severně od Kavkazu. Na druhou stranu zaznamenal ve svém spise tažení abbásovského chalífy al-Mutawakkila (847 – 861). Dagestánský lid *Sanaroi*, jenž se tehdy ocitl v ohrožení, požádal o pomoc byzantského císaře (*sáhib ar-Rúm*), vládce Chazarů (*sáhib al-Hazar*) a Slovanů (*sáhib al-Saqaliba*).²¹⁹ Tuto zprávu datoval J. Marquart do let 854/5. Marquart v ní rozpoznal nejstarší dochovanou zmínkou o slovanském státě s centrem v Kyjevě.²²⁰ Žádné další pramenné svědectví nezmiňuje tak časně státní uspořádání u východních Slovanů, přičemž se slovem *sáhib* v trojčlenném názvu se nepojí pouze byzantský císař, nýbrž jak je vidno i další panovník. Tento výklad lze doložit z dalších arabských historických zpráv.

²¹⁷ WIDAJEWICZ, J.: *Studia nad relacją o Słowianach Ibrahima Ibn Jakuba*, in: Rozprawy wydz. hist.-filoz. Polskiej Akad. Um. II/46/1, Krakow 1946, s. 57 nn; KOWALSKA, M.: *Średniowieczna arabska literatura podróżnicza*, in: Prace historycznoliterackie 25, Zesz. nauk. Uniw. Jagiełł. 317, Warszawa, Krakow 1973, s. 41 nn.

²¹⁸ HANNICK, CH.: *Slavische Geschichte*, s. 45.

²¹⁹ LEWICKI T.: *Źródła arabskie I*, 1956, s. 262.

²²⁰ MARQUART, J.: *Osteuropäische*, s. 200.

Například u Ibn-Fadlána z 10. století je vládce Bulharů kamských nazýván stejným titulem *sáhib as-Saqáliba*.²²¹

Ve věci zástupce „svatého cara“ se přiklonil na Chvolsonovu stranu. Tento výraz našel v „Anonymní relaci“ vedle arabských forem *chalíf, ra‘ ís*.

Kritika východní koncepce

Kaganát Rusů

Podíváme-li se na všechny autory východní koncepce, tak či onak se shodují na tom, že v oblasti mezi Donem a Dněprem existovala už před příchodem švédských Rurikovců slovanská říše s centrem v Kyjevě, která byla pod velkým kulturním vlivem Chazarského státu, s nímž sousedila na jihovýchodě. Opravdu, cosi takového v tomto prostoru již od první třetiny 9. století existovalo. Byl to ale ruský – tzn. švédský – a nikoliv slovanský – tzn. polanský – kaganát. Naposledy se tímto tématem zevrubně zabýval ruský badatel V. V. Sedov.²²² Ten v archeologickém materiálu rozpoznal skutečnost, o které se zmiňuje císař Konstantin Porfyrogenétos. Ve svém díle *De administrando imperio* praví, že za vlády císaře Theophila (829 – 842) se objevilo na byzantském dvoře chazarské poselstvo – tento příchod je vročen do roku 834, nejpozději do roku 837. Velvyslanci chazarského chagana přišli za byzantským vládcem s prosbou o pomoc při stavbě pevnosti. Tato akce byla reakcí na vzrůstající tlak, pod kterým se ocitli Chazaři ve 20. a 30. letech 9. století. O tom, kdo ohrožoval chazarský stát prameny ale mlčí. Pevnost, již pomohli byzantští architekti vystavět, se jmenuje Sarkel, byla postavená z cihel a leží na západní hranici chazarského teritoria. Zesílení obrany severozápadní hranice bylo pro Chazary natolik životně důležité, že se byli ochotni za

²²¹ KOWALSKA, M.: *Średniowieczna*, s. 25 nn; TOGAN, A. ZEKI VALIDI: *Ibn Fadlāns*.

²²² SEDOV, V. V.: *Russkij kaganat IX veka*, in: *Otečestvennaja istorija* 1998, nr. 4, s. 3 - 15.

tuto službu vzdát oblasti krymských Gótů ve prospěch Byzance.²²³ Avšak díky archeologickým výzkumům prováděným na tomto území byl objeven celý pás pevností, jež jsou postavené stejnou metodou jako Sarkel, chránících chazarskou severozápadní hranici.

Odpověď na otázku, kdo ohrožoval v této době Chazary, nachází Sedov ve spise „Geografa bavorského“. Pomocí východoslovanských kmenů, jejichž území jsme schopni lokalizovat, získává jednoduše vylučovací metodou teritorium, na němž se rozkládal Ruský kaganát. Tento prostor odpovídá území, jež bylo osídleno lidem slovanské volincevské kultury. Její jihovýchodní hranice procházela právě linií pevnostního pásu, což dokazuje i četnost archeologických nálezů, které na chazarském území mizí.

Tato fakta umožnila Sedovovi ztotožnit oblast ruského kaganátu s volincevskou kulturou. Tak byl lokalizován mezi Donem a Dněprem dlouho hledaný ruský kaganát. Podle Sedova šlo o slovanský útvar. Jednak to dokazuje sémantickým rozbořem slova Rus. Sedov tvrdí, že tento výraz vychází původně z indoevropského slova „rukša/ ru(s)sa – tj. světlý, bílý“, jenž byl posléze poslovanštěn. Dochází nakonec k překvapivému závěru, že varjagové známí na Rusy v 9. století byli východní Slované pocházející ze Skandinávie.²²⁴ Krom toho zde schází charakteristické skandinávské nálezy, četné v té době na severu Rusi.²²⁵

K ruskému slovanskému kaganátu se staví kriticky český historik D. Třeštík.²²⁶ Dle jeho soudu to byl evidentně kaganát Švédů. Jako rozhodující svědectví o jeho existenci cituje zprávu *Annales Bertiniani* k roku 839, kdy se na dvoře Ludvíka

²²³ SEDOV, V. V.: *Russkij kaganat*, s. 3 – 4.

²²⁴ SEDOV, V. V.: *Russkij kaganat*, s. 11.

²²⁵ SEDOV, V. V.: *Russkij kaganat*, s. 11, pozn. 52.

²²⁶ TŘEŠTÍK, D.: „Veliké město Slovanů jménem Praha“. *Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století*, in: Přemyslovský stát kolem roku 1000, ed. POLANSKÝ, L. – SLÁMA, J. – TŘEŠTÍK, D., Praha 2000, s. 49. - 70.

Pobožného „objevilo v doprovodu byzantského poselství znenadání poselství podivných lidí, kteří o sobě tvrdili, že jsou Rusové (Rhos) a že je jejich král kagan poslal do Konstatninopole „Amicitiae causa“. Nemohou se avšak vrátit pro různá nebezpečí na cestě, proto byzantský císař prosil Ludvíka, aby jim umožnil návrat“.²²⁷ Sedov již ale necituje dál. Ludvík si nechal celou záležitost prošetřit a nakonec zjistil, že tito lidé jsou Švédí.²²⁸ Třeštík odmítá, že by existovalo jakékoliv svědectví o jejich slovanskosti. Tu nachází Sedov v díle al-Fakíha, jenž hovoří přímo o slovanských kupcích.²²⁹ Je to ale obyčejný omyl opisovače, který neporozuměl své předloze.²³⁰ Arabové totiž vždy rozlišovali mezi Rusy (ar-Rús) a Slovany.²³¹ Tak to dělá i „Anonymní relace“, jak na to upozorňuje Třeštík, která věnuje Rusům zvláštní kapitolu. Jejich vládce je anonymem nazýván zcela regulérně kaganem a ne „svatým malikem či svatým carem“. Odmítá zcela tu možnost, „že by „Anonymní relace“ mluvila o „svatém malikovi“ Slovanů a měla na mysli kagana Rusů. Buď byl s.v.t.b(m).lk králem Slovanů a pak nemohl být na Rusi nebo byl králem Rusů, pak nebyl Slovanem. Archeologické prameny tu nemohou být pro posouzení etnicity vůbec rozhodující, i když je zřejmé, že hlavní část obyvatelstva tohoto kaganátu jistě švédská nebyla. Pokud bychom tedy dali za pravdu Kmiotowiczovi, museli bychom onoho „svatého malika“ ztotožnit s kaganem Rusů a samozřejmě ho umístit do Kyjeva. To ale není možné, protože titulem tohoto vládce Rusů byl vždy kagan (přežali ho i rurikovští vládcí Kyjevské Rusi) a ne nějaký

²²⁷ *Annales Bertiniani* ad a. 839, ed. G. WAITZ, MGH SS rer. Germ. 1883, p. 19 – 20.

²²⁸ *Annales Bertiniani* ad a. 839, p. 20: „*Quorum adventus causam imperator diligentius investigans, comperit, eos esse gentis Sueonum.*“

²²⁹ *al-Fakíh*, ed. T. LEWICKI, *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny II/1*, in: Prace komisji orientalistycznej, nr. 8, Wrocław - Warszawa - Kraków 1969, s. 29. SEDOV, V. V.: *Russkij kaganat*, s. 8.

²³⁰ *al-Fakíh*, ed. T. LEWICKI, *Źródła arabskie II/1*, s. 81, pozn. 186: „*Ibn al-Faqíh powiada krótko: „Co się tyczy kupców saqlabskich“, podczas gdy Ibn Hurdabdeh w swej wersji interesującego nas opisu handlu kupców żydowskich i słowiańskich podaje obszerniej: „Droga kupców ar-Rus. Są oni plemieniem spośród as-Saqaliba“. Jest oczywiście, że obszerniejsza wersja tego nagłówka, którą zawdzięczamy Ibn Hurdadbehowi, jest zarazem poprawniejsza.*“

²³¹ Pro srovnání, KMIETOWICZ, F.: *ar-Rús*, in: SSS, TOM IV, 1970, s. 580 – 582.

slovansko-chazarský hybrid „svatého malika“, jako titul pro vládce dněpersko-donských Švédů, po němž nikde není ani stopy.“²³²

Vrátíme-li se o kus zpět k Ch. Hannickovi a jeho výkladu o zástupci „svjat malika“, který přejal od Chvolsona a Lewickiho. Je třeba zdůraznit, jak už zde bylo jednu řečeno, „úřad“ či hodnost župana byla východním Slovanům neznámá. D. Třeštík to vyjádřil jasně: „Zde platí buď a nebo: buď máme v „Anonymní relaci“ župana a pak ale také Svatopluka, nebo „svatého malika“ a pak ale žádného župana.“²³³

Arabský obchod ve střední Evropě

Celá východní koncepce vznikla na základě domněnky, že arabsko-židovský obchod nedosáhl až do oblastí středního toku Dunaje. Ten je ale bezpečně doložen zprávou Ibn Churdádbeha o Radánitech a raffelstettenským celním řádem.²³⁴ O existenci podunajské obchodní magistrály svědčí též prameny hmotné. Vezmeme-li známé šperky ze soudobých pohřebišť v dolním Pomoraví, tak na jejich nejbližší analogie narazíme už v dolním Podunají 8. – 10. století.²³⁵ Poněkud význačným dokladem je pak první výskyt klasického východního ovoce, broskve v Mikulčicích.²³⁶ Původ hedvábí, jehož jsou na Moravě četné nálezy, hledají současní badatelé spíše na východě než na jihu či západě. Některé z hedvábných tkanin ze západní Evropy té doby vykazují přímé technologické paralely ve východním Turkestánu či západní Číně. Tudíž nelze vyloučit přímý transit Podunajím.²³⁷ Mnozí badatelé, a mezi ně patří i Kmietowicz,²³⁸

²³² TŘEŠTÍK, D.: „Veliké město Slovanů“, s. 66 – 67.

²³³ TŘEŠTÍK, D.: „Veliké město Slovanů“, s. 67.

²³⁴ Podrobně se k raffelstettenskému celnímu řádu vyjádřil TŘEŠTÍK, D.: "Trh Moravanů", 869 - 894.

²³⁵ CHARVÁT, P.: *Dálkové styky*, s. 18.

²³⁶ CHARVÁT, P.: *Dálkové styky*, s. 19, broskvoň je původu čínského a postupně postupovala na západ, kde zobecněla v době helénismu, takže k nám mohla přijít od jihu. Ale je známo, že v 9.století se objevují broskve na severním předpolí Kavkazu.

²³⁷ CHARVÁT, P.: *Dálkové styky*, s. 19 – 20.

si navykli měřit intenzitu a rozšíření zejména východoarabského obchodu výskytem mincí a jejich depotů. Toto pravidlo může platit ale jen pro ta území, kde bylo zvykem ukryvat poklady do země.²³⁹ Chybí-li někde v zemi tezaurované depoty, neznamená to automaticky, že se tomuto území arabský obchod vyhnul. To však pouze dokazuje, že místní lidé měli pro peníze jiné a lepší upotřebení, než aby je jen ukryvali do země. Nevíme také, jestli byly všude v dálkovém obchodu směnným prostředkem mince. Mohlo to být také například hedvábí, „pavaloky“²⁴⁰, které vystupují v této roli ve známých smlouvách Rusi s Konstantinopolí. Zajímavá je hypotéza nabízená P. Charvátem.²⁴¹ V poslední třetině 7. století dochází k úpadku komerční aktivity byzantské říše. Současně s tím mizí i nálezy byzantské zlaté mince jak ze západního středomoří, tak z oblastí podél její severovýchodní hranice. Objevují se zde znovu až po roce 900. V souvislosti s tímto vymizením byzantského oběživa mohla být i u nás zavedena podle východního vzoru platba textiliemi, doložené pravděpodobně pro dobu staromoravskou a bezpečně potvrzené textem Ibn Ja'kúba ze 60.let 10. století. „*V zemi Bújáma se vyrábějí lehké šátečky z velmi jemné tkaniny na způsob sítky, které se k ničemu nehodí. Jejich cena u nich v každou dobu činí 10 šátků za jeden kinšár a pomocí jich kupují a prodávají. A mají jich zásoby. A představují u nich (pro ně) majetek a cenu (všech) věcí, kupují za ně pšenici, mouku, koně, zlato, stříbro a všechny věci.*“²⁴² Je známo, že tuto úlohu zastávaly také skleněné či jiné perly. Podle D. Třeštika hrála nejdůležitější

²³⁸ KMIETOWICZ, F.: *Drogi*, s. 65 - 83.

²³⁹ WARNKE, Ch.: *Zur Problematik des thesaurierten Geldes im frühen Mittelalter*, in: M. Claus, W. Haarnagel, K. Raddatz (eds), *Studien zur europäischen Vor- u. Frühgeschichte*. Neumünster 1969, 302-310

²⁴⁰ Tyto pavaloky nacházíme pravidelně ve velkomoravských hrobech. TŘEŠTÍK, D.: „*Veliké město Slovanů*“, s. 67.

²⁴¹ CHARVÁT, P.: *Dálkové styky*.

²⁴² MMFH III, *Ibn Ja'kúb*, s. 413 – 414.

roli skutečnost, že na středním Dunaji byla upřednostňována zlatá byzantská mince – solid – jichž máme z Moravy několik exemplářů. Užíván byl samozřejmě též arabský stříbrný dirhem. V Benátkách byly používané také zlaté dínáry, jimž se říkalo *mancussi* a právě Benátky patřily k nejdůležitějším obchodním partnerům Velké Moravy. Zlaté mince byly příliš cenné, aby byly ukládány do země. Většinou končily v tyglicích šperkařů.

Za povšimnutí stojí výzkum provedený V. Šreinem.²⁴³ Jeho práce se sice vztahuje až k období 100 let po námi sledované době, ale skutečnost, že v oblasti dnešního českého a slovenského státu nedocházelo k žádné významné těžbě stříbra ani v 2. polovině 9. století, která by pokryla hospodářské výdaje Velké Moravy, nám umožňuje jeho závěry aplikovat i na naše téma²⁴⁴. Šrein se pokusil ověřit hypotézu, jež praví, že Přemyslovci získávali stříbro z exportu, zejména z Afriky a nikoliv těžbou na vlastním území. Vzal v úvahu existenci obrovských nalezišť stříbrné rudy v oblasti dnešního Taškentu (známé v arabských pramenech jako Daráh-i-Áhangarán) a v Maroku zejména na lokalitě Imiter. Pro vytvoření lepší představy, jakého rozsahu dosáhla těžba a ražba na výjimečných raněstředověkých lokalitách, uvedu jako příklad výnosy Marockého naleziště. Imiterské doly vydaly za cca. 500 let nepřetržité těžby 8 400 tun stříbra, což činí 2, 8 bilionu dirhemů po 3 gramech, s průměrnou roční ražbou 5, 6

²⁴³ ŠREIN, V.: *Příspěvek k objasnění původu stříbra v Čechách okolo roku 1000*, in: *Archeologie ve středních Čechách* 7, 2003, s. 625 - 631.

²⁴⁴ Toto je dnes velmi aktuální téma, otázka těžby stříbra na našem území, hlavně v kutnohorské oblasti, spojená zejména s rodem Slavníkovců. K tomuto se vyjadřuje PETRÁŇ, Z.: *Jaké mince vlastně viděl na pražském tržišti Ibrahím ibn Jákúb?* in: *Dějiny ve věku nejistot, sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, s. 209 – 219; LUTOVSKÝ, M. – PETRÁŇ, Z.: *Slavníkovci*, Praha 2004, s. 126 – 128.

milionů dirhemů. V době produkčního vrcholu, tj. kolem roku 800, se počítá, že bylo ročně vyraženo až desetkrát víc mincí, než tvoří průměr, to jest 56 milionů kusů.²⁴⁵ Šrein musel také počítat s tím, že toto obrovské množství stříbrných mincí bylo jako krev rozváděno obchodními tepnami do celého známého světa a stalo se také katalyzátorem obrovského rozmachu arabské obchodní sítě. Bezpochyby tak doputovaly stříbrné mince po dunajské cestě i do střední Evropy. Aby tento gordický uzel Šrein rozsekl, bylo zapotřebí si položit otázku: „Jak dokázat přítomnost arabských mincí na našem území, aniž bychom měli v ruce jakékoliv hmotné důkazy?“ Šrein během výzkumu vyzoroval, že marocké stříbro mělo sice vysokou ryzost, ale zároveň nadměrně velký obsah rtuti v mincích. Během tavby v rozmezí teplot 1100 – 1200 °C dochází k úniku rtuti, takže se může i zcela ztratit (bereme-li v úvahu, že surovina prošla několikerým tavením), pokud jí bylo v surovině malé množství. Při analýze 40 vzorků fragmentů kovů a metalických sloučenin stříbra z konce 10. století narazil na příměsí různých kovů. Dospěl k závěru, že v krátkém časovém úseku došlo k tavně velkého množství nedočištěného materiálu s mincemi relativně čistého stříbra, pravděpodobně arabského původu, jejichž část navíc obsahovala nízký, ale stabilní podíl zlata. Podobně to bylo i se Slavníkovskou ražbou. Slavníkovské mincovny dokázaly kvalitně očistit mincovní slitinu od balastních obecných kovů. Do tavby pravděpodobně vstupovalo více stříbrného pagamentu (nejspíše mince a šperky).²⁴⁶

²⁴⁵ ŠREIN, V.: *Příspěvek k objasnění*, s. 626.

²⁴⁶ ŠREIN, V.: *Příspěvek k objasnění*, s. 628.

Na základě těchto skutečností usoudil, že Přemyslovci a Slavníkovci nezískávali stříbro těžbou v kutnohorském revíru. Ten teprve čekal na své otevření. Stříbro se dostávalo na naše území s arabskými či židovskými kupci jako pagament, kterým byly nejspíše arabské dirhemy. Ty byly následně roztaveny a posloužily jako surovina pro ražbu nejstarších přemyslovských denárů.²⁴⁷ Stejným způsobem přicházelo stříbro i na Velkou Moravu. Čím jiným než stříbrem mohl Svatopluk platit drahou výzbroj, koně, látky, bojovníky a vůbec celou svou velmocenskou politiku. Bylo by zajímavé podrobit stejné analýze podobný vzorek velkomoravského stříbra. Došli bychom bezesporu ke stejným závěrům.

Shrneme-li si na závěr zde předložená fakta, získáme výsledně tyto výsledky. Východní koncepce se ukázala jako zcela mylná, stojící na neověřených domněnkách a holých spekulacích, nemající žádnou oporu v pramenech písemných ani hmotných. Vezmeme-li autory západní, moravské koncepce, vidíme, že se shodli na tom nejpodstatnějším. Arabská „Anonymní relace“ hovoří v části své kapitoly o Slovanech o Svatoplukovi I. moravském (z toho vybočuje pouze Marquart) a jeho říši. Získali jsme tak opět další kamínek do mozaiky dějin Velké Moravy. Díky tomu se posunuje o kus dál naše poznání života starých Moravanů, jejich správy, vojska.

Otázka autorství anonyma a datace jeho vzniku

Problém datace anonyma, jenž se nám zachoval v útržkovité podobě v dílech Ibn Rusty, Hudúd al-Álam, Gardíziho, al-Bakrího, Marwaziho a dalších, nadělal nejednu vrásku na čelech mnoha badatelů. Jako první přišel se svou teorií uznávaný orientalista J. Marquart²⁴⁸, který byl přesvědčen, že autorem relace je al-Džarmí, jenž sebral své

²⁴⁷ PETRÁŇ, Z.: *Jaké mince vlastně viděl*, s. 216.

²⁴⁸ MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 466.

poznatky o Slovanech ve svém zajetí v Cařihradě v první polovině 9. století. Pozdější autoři, jako např. Ibn Churdádbeh, obohacovali tuto zprávu o další dodatky, až se tato relace objevila v nám známé podobě v díle al-Džajáního. Od něj ji pak převzal Ibn Rusta, jenž se stal předlohou pro další autory. Tato teorie převažovala dlouhá léta u řady neorientalistů. Ve stopách J. Marquarta vyšel i další badatel Macartney, ten ještě navíc rozdělil relaci do dalších podskupin a jako Marquart operoval s příliš mnoha neznámými činiteli a hledal autorství u jednotlivých zpráv v různých dnes ztracených spisech, předpokládaje vzájemné závislosti, které nejsou ničím podloženy. Autorství al-Džarmího je podle něj ale více než pochybné, neboť ve zprávě nelze vystopovat nic, co by pocházelo z doby před poslední třetinou 9. století. A dále, obsah relace svědčí o skutečnosti, že se jedná o podání někoho, kdo sám v popisovaných končinách byl, než o údaje prošlé byzantským prostřednictvím. V tom případě by se musel byzantský vliv nějakým způsobem v díle odrazit. Z těchto důvodů většina autorů Džarmího teorii opustila. Nicméně se z Marquartovy koncepce zachovala ta část, která předpokládá autorství zprávy al-Džajáního.²⁴⁹ I. Hrbek se nestaví zcela odmítavě z chronologického hlediska k možnému al-Džajáního autorství relace o východní Evropě. Podotýká však, že neexistuje žádný důvod, proč by toto autorství muselo být za každou cenu připisováno ztracenému dílu, když z téže doby pochází spis Ibn Rusty, v němž je prokazatelně zachována nejstarší redakce této zprávy. Proto se Hrbek nedomnívá, že by byl oprávněný názor maďarského orientalisty M. Kmoskó, jenž se snažil dokázat, že Ibn Rusta převzal al-Džajáního dílo, zvláště když si uvědomíme, že Ibn Rusta napsal své dílo o něco dříve, než se al-Džajání

²⁴⁹ HRBEK, I.: *Vývoj a dnešní stav studia arabských pramenů o Slovanstvu*, in: *Vznik a počátky Slovanů* 5, 1964, s. 37. Na straně této teorie stojí BARTOLD, V. V.: *Arabskije izvěstija o rusach*, in: *Sov. Vostokověděnije* I, 1940, s. 20. MINORSKI, V.: *Addenda*, přijímá sice závislost pozdějších autorů na al-Džajáním ve zprávách o střední Asii, ale v otázce východní Evropy je více než rezervovaný.

začal zajímat jako vezír o geografii.²⁵⁰ Na chvíli se zastavím u tohoto pozoruhodného badatele, jenž zemřel dřív, než stačil vydat svou rozsáhlou práci. To se podařilo až řadu let po Kmoskóvě smrti dvěma badatelům H. Göckenjahnovi a I. Zimonyiovi.²⁵¹ Tito badatelé v úvodu Kmoskové edice ve stručnosti shrnuli názory týkající se autorství relace, její prameny a následné filiace. Také Kmoskó patřil k těm badatelům, kteří považovali al-Džajáního za autora tradice o východní Evropě. Kmoskó si pohrával s myšlenkou, že al-Džajání mohl začít se svou prací ještě před rokem 914, to jest před tím, než se stal vezírem v Bucháře. Jako argument pro tvrzení, že al-Džajání začal psát dříve, dokládá zprávu zachovanou u Ibn Rusty. Konkrétně se jedná o popis Medíny, jenž nacházíme i v díle „*Dějiny Medíny*“ egyptského Araba as-Samhúdího (+911). Líčení Medíny nepochází z pera Ibn Rusty, ale od al-Džajáního. Souhlasí-li tato teze, je terminus post quem pro sepsání práce rok 902. V otázce terminu ante quem přijal vývod D. A. Chvolsona²⁵², že Ibn Rusta, který použil jako předlohu al-Džajáního text, ukončil své dílo v roce 913, jelikož již nezmínil ve své zprávě nájezd Rusů do oblasti Kaspického moře, ač žil v Isfahánu.²⁵³ Nezodpovězená zůstala otázka, co přimělo al-Džajáního zastavit svou práci před rokem 913. Kmoskó našel dva důvody. Prvním byl útok Rusů do oblasti Kaspického moře, jenž odřízl spojení obchodních cest v Kaspickém moři s Buchárou a druhým byla změna na buchárském trůnu, která ohrozila vnitřní stabilitu říše. Tyto události ho donutily odložit na čas pero a angažovat se v politickém dění. Marquart si ale na druhou stranu povšiml, že část díla, odkazuje k pozdější době. Mezi tyto zprávy patří i

²⁵⁰ HRBEK, I.: *Vývoj a dnešní stav*, s. 38.

²⁵¹ GÖCKENJAHN, H - ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*.

²⁵² CHWOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 4.

²⁵³ GÖCKENJAHN, H - ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 27. Stejně tak se vyjádřil i ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod*, s. 62, že Ibn Rusta použil jako kompilátor i jiné prameny. Hlavním pramenem mu bylo ale první vydání Džajáního díla vydaného před rokem 913. Neboť by určitě nenechal bez povšimnutí tažení Rusů, které se ho bezprostředně dotklo.

zmínka o povolžských Bulharech, jež získal al-Džajání od Ibn Fadlána v roce 921/22. Kmoskó tak dospěl k závěru, že al-Džajání sepsal později ještě druhé vydání, jež začal psát někdy v letech 921/22 a jako terminus ante quem považuje rok jeho úmrtí (943/4). Důkazem o existenci dvou vydání mu byla zpráva al-Muqaddasího z konce 10. století, jenž znal jednu větší sedmisvazkovou verzi díla a jednu kratší variantu.²⁵⁴

V úvodu ke Kmoskové edici není ani jednou zmíněna „Anonymní relace“. Jeho závěry jsou zajímavé, originální, avšak chybné. Jako jeden z pramenů díla al-Džajáního považuje práci Hárúna ibn Jahjá, jenž strávil jistou dobu v Konstantinopoli jako válečný zajatec. Tam v poslední čtvrtině 9. století sebral informace o byzantské říši a jejich susedech a sepsal je ve svém díle. Také Ibn Rusta zakomponoval text ibn Jahji do své relace. Kmoskó uvažuje, že tyto informace získal Ibn Rusta prostřednictvím al-Džajáního. Rovněž Minorsky se domnívá, že Gardízí a autor Hudúd al-Álam převzali své zprávy o Maďarech, podunajských Bulharech a Moravanech od ibn Jahjá²⁵⁵. Což jinak řečeno znamená, že by ibn Jahjá byl našim anonymem!²⁵⁶ Kmoskó poukazuje na skutečnost, že Ibn Rusta cituje jen zprávu o Maďarech, zatímco kapitoly o podunajských Bulharech a Moravanech chybí.²⁵⁷ Již tento sám o sobě chybný vývod si Kmoskó vysvětluje tím, že Ibn Rusta i Gardízí čerpali z al-Džajáního, avšak Gardízí toho opsal více, a proto má i pasáž o Moravě.²⁵⁸

My se ale držíme Hrbkových představ. Pro něj je mnohem přijatelnější ta domněnka, že komplex zpráv o východní Evropě, tak jak jej nalézáme u výše zmíněných autorů, vznikl v poslední

²⁵⁴ GÖCKENJAHN, H - ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 28.

²⁵⁵ LEWICKI, T.: *Źródła arabskie II/2*, 1977, s. 11, Jahjá absolvoval cestu z Konstantinopole do Říma, kde pak sepsal práci o Francích, Burgundech a Anglii. Ibn Rusta z něj později hodně čerpal. Lewicki ale nic neví o tom, že by Jahjá psal i o Moravanech.

²⁵⁶ Též zde mohl sehrát zprostředkovatelskou úlohu al-Džajání.

²⁵⁷ Je pravda, že Ibn Rusta nevytvořil speciální odstavec o Moravanech. Zprávy o nich a dalších Slovanech jsou ale zahrnuty v kapitole o Slovanech.

²⁵⁸ GÖCKENJAHN, H - ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 33 – 34.

čtvrtině 9. století na základě informací sebraných v Povolží muslimskými kupci a zredigovaný v určitý celek, kolující v jednom či více opisech. Tento celek pak tvoří jádro našeho anonyma, vtělené nejprve do spisu Ibn Rusty a s různými obměnami do děl pozdějších geografů. Je zcela možné, že al-Džajání použil téže relace a že někteří pozdější autoři ji převzali z jeho spisu a nikoliv z Ibn Rusty.²⁵⁹ Hrbek uzavírá, že dokud nebude k dispozici žádný rukopis al-Džajáního nebo alespoň jeho jménem označený komplex zpráv v jiných spisech, jsou veškeré úvahy o jeho autorství pouhými spekulacemi.

Vraťme se opět k anonymovi. Pokud jde o jeho dataci je autorství al-Džarmího neudržitelné. Zmínka o vládci Slovanů Svatoplukovi jasně situuje text do pozdější doby. Z tohoto důvodu klade Hóman vznik relace mezi léta 871 - 883.²⁶⁰ Lewicki už jen korigoval horní hranici až k roku 894, ke konci Svatoplukovy vlády.²⁶¹

Shrneme-li si svrchu uvedené informace, získáme tyto poznatky. Ani al-Džarmí, ani Ibn Jahjá, dokonce ani al-Džajání nebyli tím, jehož označujeme jako autora arabské „Anonymní relace“. Al-Džajání byl nanejvýš současníkem Ibn Rusty, ale svou práci sepsal spíše až poté, co Ibn Rusta skončil se svým psaním. Lze připustit, že al-Džajání nezávisle na Ibn Rustovi zahrnul do svého díla práci arabského anonyma. Avšak prvním arabským geografem, jenž zahrnul do svého díla část díla neznámého autora z poslední čtvrtiny 9. století, byl Ibn Rusta.

²⁵⁹ HRBEK, I.: *Vývoj a dnešní stav*, s. 38. LEWICKI, T.: *Źródła arabskie II/2*, 1977, s. 14, oponuje BARTOLDOVI, V. V.: *Otčet v poezdke v srednjuju Aziju s naučnoju celu 1893 - 1894 gg*, in: *Zapiski Imp. Ak. Nauk, Serie VIII, Bd. I, Nr. 4, St. Peterburg 1897*, s. 79, že Gardíziho pramenem o krajích východní Evropy byl Ibn Rusta a jejich společným pak Churdábbeh. Podle Lewickiho byl pramenem oboum al-Džajání.

²⁶⁰ HÓMAN B.: *Zeitalter der orientalischen*.

²⁶¹ LEWICKI, T.: *Obrzędy pogrzebowe pogańskich Slowian w opisach podróźników i pisarzy arabskich głównie z XI - Xw.*, *Archeologia* 5, 1958, s. 124 – 125.

Shrnutí dochovaných zpráv z „Anonymní relace“

Ibn Rusta

Když jsme si vyjasnili problematiku vzniku a otázku prvního kompilátora, podívejme se podrobněji, jaké informace nám o Velké Moravě zanechal ve svém díle Ibn Rusta. Ve své kapitole o Slovanech zachytil zprávy jak o východních, tak o západních Slovanech. My jsme dnes s to říci, které skutečnosti se týkají Velké Moravy. Ibn Rusta začal nejdříve lokalizací slovanského území: *„Mezi územím Pečeněhů a mezi územím Slovanů jest cesta dlouhá 10 dní. Na počátku území Slovanů je město zvané Wábnít, k němuž cestuješ pustinami a územím bez cest, s vodními prameny a hustými lesy až dorazíš do jejich území.“*²⁶² Pak následuje krátký odstavec o slovanském brtnictví, které bylo ale rozšířené u Slovanů obecně. A dále již vypráví o Moravě. *„A mají leč malý počet soumarů a jízdní zvířata jsou jen u znamenitého muže. Jejich zbraně jsou krátké oštěpy, štíty a kopí a nemají jiných kromě těchto.“*²⁶³ *„Jejich náčelník je korunovaný.“*²⁶⁴ Toho *„poslouchají a jehož slovy se řídí. Jeho sídlo je uprostřed slovanské země. Znamenitým a známým je u nich ten, jemuž se říká náčelník náčelníků a nazývají jej Sw. n. t. B. l. k a ten je váženější než súbandž; a súbandž je jeho zástupce. Tento vládce má jízdní zvířata a nemá jiného jídla z potravy leč to, co se vydojí z jejich mléka. A má brnění znamenité, pevné a drahocenné. Město ve kterém sídlí se jmenuje Dž. r. wáb a mají v něm trh tři dny v měsíci a obchodují a prodávají na něm.“*²⁶⁵ Následující odstavec pojednává o slovanských saunách: *„Jejich král od nich vybírá každoročně daň; jestliže nějaký muž z nich má dceru, vezme z jejich šatů jeden sváteční oděv ročně, a jestliže má syna, vezme z jeho šatů*

²⁶² MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 345.

²⁶³ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 346.

²⁶⁴ GÖCKENJAHN, H - ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 78: *„Ihr Herrscher wird gekrönt“*. V MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 346, stojí: *„Jejich náčelník je súbandž, ...“*.

²⁶⁵ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 346 - 347.

sváteční oděv také jednou ročně. Jestliže nemá ani syna ani dceru, vezme z šatů jeho ženy a jeho otrokyně jeden sváteční oděv. Jestliže chytne ve svém království zloděje, nařídí jej zardousit nebo jej vypoví do sousedství okrsku²⁶⁶ v nejzazší části svých krajů.“²⁶⁷ Ibn Rusta nás tak stručně zpravuje o hranicích slovanského území. Dovídáme se, že hlavní sídlo panovníka, město Dž. r. wáb, leží uprostřed země. Jejich král, který je korunován, se jmenuje Sw. n. t. B. l. k , jehož nazývají také „náčelník náčelníků“, jenž má svého zástupce nazývaného súbandž. Sw. n. t. B. l. k vlastní všechny válečné koně a zbroj (zbraně jsou zde vyjmenovány), pije kumys a od svého lidu vybírá ročně daně ve formě ošacení. V jeho městě se konají každý měsíc třídní trhy. Na závěr je zachycen i fragment z výkonu spravedlnosti knížecího soudu.

Hudúd al-´Álam

Chronologicky druhým známým kompilátorem, je perský anonym Hudúd al-´Álam.²⁶⁸ Byl sepsán někdy v roce 982/3. Autor díla se snažil uvést do souladu několik skupin pramenů, čímž došlo ke značnému zkreslení. Ve 43. kapitole „Zmínka o zemi Slovanů“ nacházíme zprávu Ibn Rusty, jejíž informace jsou navzájem nepřehledně promíchané. Až na deformaci jmen, nepřináší nic nového. „Obyvatelé žijí mezi těmito stromy a nesejí nic jiného než proso. Nemají vinnou révu, ale mají hojně medu, z něhož připravují víno a podobně. Jejich nádoby na víno jsou vyrobeny ze dřeva a jsou zde lidé, kteří každoročně připravují sto takových nádob vína. Mají stáda vepřů, která jsou stejná jako stáda ovcí. ...Všichni nosí košile a obuv přes své kotníky. ...Jejich zbraněmi jsou štíty, krátké oštěpy a kopí. Vládce Slovanů se nazývá S.mút s.wít. Potravou jejich králů je mléko. Zimu tráví

²⁶⁶ GÖCKENJAHN, H - ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 79: „...oder verbannt ihn nach Džíra...“

²⁶⁷ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 348.

²⁶⁸ MMFH III, *Hudúd al´Álam*, s. 421 – 423.

v chatách a podzemních příbytcích. Mají četné hrady a pevnosti.²⁶⁹ Odívají se nejvíce do lněných látek. Považují za svou náboženskou povinnost sloužit králi. Mají dvě města. Vábnít je prvním městem na východě Slovanů a někteří (jeho obyvatelé) se podobají Rusům. Ch.rdáb, velké město a sídlo krále.“²⁷⁰ Avšak na rozdíl od Ibn Rusty perský anonym vyčlenil 46. kapitolu „Zmínka o zemi Mirwát“ Velké Moravě. Také zde se v textu prolínají informace o východních a západních Slovanech. Zajímavá je jedna zmínka: „Oblékají se jako Arabové. Jsou v přátelském vztahu s Turky a Byzantinci.“²⁷¹ Perský anonym na rozdíl od Ibn Rusty věnuje větší pozornost hlavnímu sídlu Ch.rdáb slovanského vládce S.mút s.wít. V 5. kapitole se píše: „Pásmo hor probíhá zemi Slovanů a běží podél města Slovanů zvaného Ch.rdáb, za nímž dosahuje okraje Slovanů a tam končí.“²⁷² V 6. kapitole je zase uvedeno ve vztahu s řekou Rútá: „Jinou řekou je Rútá, která vytéká z hory položené na hranicích mezi Pečeněhy, Maďary a Rusy. Pak utéká do pomezí Rusů a teče k Slovanům. Potom dosahuje města Ch.rdáb, které náleží Slovanům a využívá se na jejich polích a loukách.“²⁷³ Závěrem je nutné k tomuto prameni říci, že je velice problematické vůbec interpretovat jednotlivé údaje. Komplikuje to i ta skutečnost, že se nám zachoval pouze v jednom exempláři, takže je nutné k němu přistupovat s největší opatrností.

al-Gardízi

Chronologicky třetím dochovaným autorem, opisujícím z „Anonymní relace“, je perský geograf Gardízi. Svou knihu sepsal v první polovině 11. století. Na rozdíl od díla Hudúd al-

²⁶⁹ Zprávu o hradech a pevnostech čerpal pravděpodobně z al-Džajáního jako o něco později Gardízi.

²⁷⁰ MMFH III, *Hudúd al'Álam*, s. 422.

²⁷¹ MMFH III, *Hudúd al'Álam*, s. 423.

²⁷² MMFH III, *Hudúd al'Álam*, s. 421.

²⁷³ MMFH III, *Hudúd al'Álam*, s. 422. Ani v jednom případě nejsou badatelé s to se jednoznačně shodnout na jedné konkrétní řece a pohoří.

ʿĀlam nevychází Gardízí z tradice Ibn Rusty, ale odvolává se výslovně na díla al-Džajáního a Ibn Churdábeha. Je tedy patrné, že „Anonymní relaci“ znal prostřednictvím al-Džajáního.²⁷⁴ Lewicki konstatuje, že Gardízí příliš neodbíhá od Ibn Rusty a liší se pouze v jednotlivostech. Gardízí však doplňuje text o úplně nové skutečnosti, jež pocházejí bezpochyby z originální verze anonyma. Například Gardízí ví, že Moravané byli křesťané.²⁷⁵ Tuto zprávu nacházíme v kapitole o Maďarech: *„A za onou horou je křesťanský národ, který nazývají M.r.dát...A jejich oděvy se podobají oděvům Arabů (a skládají se) z turbanu a košile a pláště. A zabývají se zemědělstvím a mají vinice; jejich vody tekou po povrchu země a nemají podzemní kanály. A říká se, že jsou početnější než Byzantinci, a jsou zvláštním národem. A vesměs jejich obchod se děje s Araby.“*²⁷⁶ V kapitole o Slovanech stojí o Moravě toto: *„A mají málo koní. A jejich oděvem je košile a mají vysoké boty a jejich střevíce se podobají tabaristánským botám, které mají ženy v Tabaristánu. A jejich živobytí není příliš snadné. A jejich zbraně, jimiž válčí, jsou oštěp, štít a kopí. A jejich náčelník nosí korunu a všichni ho poslouchají a podřizují se mu. A vrchního náčelníka nazývají Svít m.l.k a jeho zástupce nazývají s.vích. A jeho sídelnímu městu říkají Dž.ráv.t; každý měsíc jsou tři dny trhu, kde všechny věci vyhledávají a prodávají. A oni mají obyčej stavět pevnosti; každých několik lidí se dá dohromady a udělají pevnost,²⁷⁷ neboť Maďaři v každé době na ně útočí a přepadají je nájezdy – a když Maďaři přijdou, Slované jdou do oněch pevností, které si vystavěli. A ponejvíce jsou v zimě jejich bydlištěm opevnění a pevnosti, a v létě les. A mají hodně otroků. A jestliže chytanou zloděje, všechno jeho majetek zabaví a potom jej pošlou na okraj oblasti a tam jej mučí. A mezi nimi se smilstvo nevyskytuje, a*

²⁷⁴ MMFH III, *al-Gardízí*, s. 425 - 429.

²⁷⁵ LEWICKI, T.: *Źródła arabskie II/2*, 1977, s. 14.

²⁷⁶ MMFH III, *al-Gardízí*, s. 426.

²⁷⁷ GÖCKENJAHN, H - ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 179 překládají tuto pasáž jinak: „alle Leute versammeln sich und bauen die Festung...“

jestliže nějaká žena má ráda nějakého muže (a) přijde k němu a když (on) na ni vztáhne ruku, jestliže je panna, ožení se s ní, a jestliže není, prodá ji a řekne: Kdybys byla zachovalá, byla by ses zdržovala; a jestliže se vdanou ženou zcizoloží, zabijí ji a její omluvu nepřijmou. A medoviny mají hojně, a existuje muž, který má sto džbánů medoviny.“²⁷⁸

Shrneme-li si tuto zprávu v bodech, tak víme, že Moravané byli křesťané, měli svého korunovaného vládce Svít m.l.k, jenž měl svého zástupce s.vích. Sídelním místem bylo město Dž.ráv.t, v němž se konaly každý měsíc třídení trhy. Na obranu proti maďarským nájezdům staví lidé pevnosti. Zajímavý je údaj, že v zimě jsou ukryti za jejich hradbami a v létě klidně pobývají v lesích. Je to patrně důsledkem charakteru krajiny, která byla dosti bažinatá, takže byla přístupná vojenským vpádům pouze v zimě, kdy zem zamrzla. Analogii bychom hledali ve 13. století v křížových výpravách na Litvu. Informace, jakým způsobem se vypořádávají se zloději, je téměř identická s Ibn Rustou. Text je doplněn o příklady, jakým způsobem řeší místní zvykové právo cizoložství.

al-Marwazí

Posledním významným kompilátorem arabského anonyma byl al-Marwazí. Z „Anonymní relace“ čerpal buď prostřednictvím Ibn Rusty, či al-Džajáního. Marwazí pouze kompiloval nám již známá díla, takže již nepřináší nic nového. Přesto je jeho dílo přínosné a opět dokazuje správnost našich vývodů. Nechme i zde promluvit i toto dílo. „*Nemají nadbytek živobytí. Jejich zbraněmi jsou oštěpy, kopí a pěkné štíty. Jejich nejvyšší náčelník se nazývá s.w.ít a má zástupce, kterému říkají š.r.ʔh. Vládce má (jízdni) zvířata a živí se jejich mlékem. Město ve kterém sídlí se nazývá Ch.ž.rát a v něm je každý měsíc tři dny trh. Chladno je u nich tak silné, takže se vykopávají hluboké*

²⁷⁸ MMFH III, *al-Gardzí*, s. 428 - 429.

*jámy, které přikrývají dřevem a potom vytápějí parou (vznikající z koření) trusu a palivového dřeva. A tam zůstávají v zimních obdobích. Během zimy je napadají Maďaři a mají (?) četné otroky následkem vzájemných nájezdů.*²⁷⁹

Další kompilátoři

U dalších pozdějších autorů nacházíme už jen fragmenty z „Anonymní relace“, jež jsou pro naše bádání nevýznamné. Pro úplnost si je zde uvedeme. K nim patří perské anonymní dílo z 11. či 12. století *Mudžmal at-tawárih*. Dále kronika Šukru´lláha ibn Šiháb z roku 1456, turecká práce Muhammada al-Kátiba z roku 1574 a Hadži Halífa´y ze 17. století.²⁸⁰

Rekonstrukce obsahu původní zprávy „Anonymní relace“

Pokusme se nyní s pomocí zpráv, jež jsme si výše citovali, v bodech rekonstruovat původní text kapitoly o Moravanech z arabské „Anonymní relace“.

- Zprávě o Moravanech byl věnován určitě samostatný odstavec, jako je v případě Hudúd al-´Álam.
- Tito Moravané byli křesťané.
- Vládci těchto Slovanů se říkalo „náčelník náčelníků“. Jeho jméno anonym určitě znal. Nemůžeme však říci, jaký tvar měla předloha jména, již opisoval Ibn Rusta. Většina moderních badatelů se ale shodla na závěru, že se jedná bezpochyby o zkomoleninu slovanského jména Svatopluk.²⁸¹
- Kníže Svatopluk nosil na hlavě jakousi ozdobu, diadém, který si buď sám posadil na hlavu nebo se nechal korunovat jinou osobou.

²⁷⁹ MMFH III, *al-Marwazí*, s. 433.

²⁸⁰ LEWICKI, T.: *Źródła arabskie i hebrajskie*, s. 75.

²⁸¹ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 177, Ibn Rusta (*swjt-mlk*), Hudúd al-´Álam (*swjt*), Gardízí (*swjt-mlk*), Mudžmal at-tawárih (*swjt, sw?t*), Marwazí (*swjt*), Aufí (*swjt*), Ibn Šiháb (*swjt*), Al- Kátib (*srbtá, swjst*), Hádži Halífa (*srbtáw*).

- Svatopluk měl svého zástupce, jenž byl hodností pod ním a honosil se titulem, který se nám opět zachoval v různých tvarech.²⁸² Bylo dosaženo celkem jednoznačné shody, že pod tímto slovem je skryto slovanské slovo župan. Opět je otázkou, jakou formu zaznamenal anonym: čúpan, šúban, súbandž či županič? Anonym musel těmto dvěma vrcholným představitelům velkomoravského státu věnovat vlastní odstavec, jenž se ale nezachoval. Jeho existenci nám ve svém textu prozrazuje Ibn Rusta. Ve větě „...a jízdní zvířata jsou jen u znamenitého muže.“²⁸³ již u čtenáře předpokládá znalost onoho znamenitého muže, jímž je v tomto případě bezpochyby Svatopluk, o kterém však se rozepisuje až v následujícím textu. Nesporně to vzniklo nepozorností kompilátora, jenž vynechal celou část, na kterou v této větě odkazuje.²⁸⁴
- Svatopluk měl své sídlo ve městě uprostřed své země, jež představovalo zároveň obchodní centrum. V něm se konaly každý měsíc třídní trhy, kam přicházeli Moravané, aby směnili produkty své práce. Na těchto trzích se objevovali také muslimští a židovští kupci, aby nabídli své zboží. I toto jméno města má řadu zápisů, jež se od sebe liší a doposud nebyl předložen jeho uspokojivý výklad.²⁸⁵
- Moravané měli málo tažných zvířat (koní). Většinu koní (jedná se bezpochyby o speciální bojové klisny, jejichž mléko také Svatopluk pil) vlastnil Svatopluk, tak jako vlastnil pevná a drahocenná brnění.
- Moravané používali pro boj oštěpy (krátké?), štíty a kopí. Je zajímavé, že se nikde neobjevuje zmínka o sekerách, jež byly tak

²⁸² KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 177, Ibn Rusta (*subdž, sutdž*), Gardízi (*sújh*), Madžmal at-tavárih (*srndž, sr(?)h*), Marvazí (*šr(?)h*), Ibn Šiháb (*súndž*), Al-Kátib (*súbh, šúph*) a Hádži Halífa (*súbh*).

²⁸³ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 346.

²⁸⁴ LEWICKI, T.: *Źródła*, II/2, 1977, pozn. 217, s. 123. Taktéž GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, pozn. 127, s. 78.

²⁸⁵ LEWICKI, T.: *Źródła arabskie II/2*, 1977, s. 128, bod. 232, Ibn Rusta (*Dž.rwáb*), Hudúd al-Álam (*H.ráb*), Gardízi (*Dž.ráwt*), al-Marwazí (*H.ž.rát(?)*), Aufí (*H.rzán*).

typickou slovanskou zbraní a o mečích, jež máme na Moravě doložené z řady hrobových výbav.

- Moravané mají ve zvyku si stavět pro svou obranu velké hrady. Je možné, že v předloze byla konkretizováno, z jak velkého sídelního okruhu se lidé scházeli, aby toto opevnění stavěli. V textu bylo zdůrazněno, že tato útočištná hradiště byla stavěna zejména proti Maďarům, kteří neustále napadali slovanské oblasti (*tohle není ve všech textech, jen u Gardíziho a je to asi jeho vlastní dodatek*). Do bezpečí hradeb se mohli kdykoliv schovat lidé z okolí, kteří žili během zemědělské sezóny v lese a pracovali na svých polích a v zimě se uchýlovali do bezpečí pevných valů. Anonym tak zachytil realitu doby počínající krize moravského státu, které bylo ve znamení maďarského plnění. Avšak Moravané jsou zatím ještě schopni odpovídat na tyto ataky vlastními nájezdy.
- Jelikož v této oblasti byly zimy studené, hloubili si do země domy, které si vytopili a v nich pak přečkali chladná období. Bezpochyby je tu řeč o slovanských saunách.
- Určitě byl v původním díle anonyma podrobně rozveden způsob, jímž Svatopluk vybíral od svých Moravanů daň, jako je u Ibn Rusty. A to formou výběru luxusních oděvů. Zda-li se jedná o jediný způsob výběru daní, nevíme.
- Arabští autoři konstatují, že Moravané vlastnili mnoho otroků. Z této informace lze vyvodit, že na Moravě musel probíhat velice čilý obchod s otroky, o němž ale prameny mlčí.
- Anonym si všímal i jejich šatů. Podle autora Hudúd al-Álam a Gardíziho se oblékali jako Arabové. Gardízi zaznamenal, že nosí košili a vysoké boty a střevíce jako tabaristánské ženy. Mezi nákončimi z hrobů u třetí mikulčické baziliky byl nalezen jeden exemplář, na němž je vyobrazen velmož s opásaným pláštěm, s podkasanými kalhotami a vysokými botami.²⁸⁶

²⁸⁶ POULÍK, J.: *Mikulčice*, Praha 1975, Tab. 3.

- Bída a těžké živobytí obyčejných Moravanů natolik zaujaly anonyma, že se v textu nad tímto momentem pozastavil.
- Určitě musel také zaznamenat, jaká domácí zvířata Moravané nejčastěji chovají (prasata, ovce), jaké plodiny pěstují (zejména proso). Pozornosti jeho informátorů nemohla uniknout slovanská obliba ve včelařství (vzhled úlů, jejich výnos) a výroba medoviny, jež tvořila jistě významný obchodní artikl.
- Na závěr anonymova díla bylo asi krátké poučení z moravského zvykového práva. Nám se zachovaly pouze dva případy, cizoložství a krádeže, jejich hodnocení a potrestání.

Shrnutí

Na závěr této části je třeba provést shrnutí poznatků, jež jsme během studia materiálů získali. Jako pramen informací o Slovanech jsme identifikovali arabského anonymního geografa, jenž sepsal svou práci mezi léty 874 – 894.²⁸⁷ Mimo jiné, zachytil ve své zprávě situaci na Velké Moravě za vlády knížete Svatopluka²⁸⁸, jehož jméno dokonce ve svém díle zaznamenal. Do textu vtělil i zmínku o zástupci Svatopluka, jenž se honosil titulem župan.²⁸⁹ Během našeho badání jsme se setkali se dvěma názorovými větvemi, které zastávají protichůdná stanoviska v otázce identifikace slovanského vládce a jeho původu. Skupina badatelů, zastávajících východní koncepci, se opírá o dvě základní tvrzení, a to, že muslimští a židovští kupci, kteří představovali zdroje informací, nedosáhli v 9. století do oblastí Velké Moravy, což dosvědčuje absence nálezů depotů arabských mincí. Rozbořem importů, jež se dostaly do hrobových výbav velkomoravských velmožů, metalurgickou

²⁸⁷ V otázce datace se kloním k práci badatelů HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen* a LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*.

²⁸⁸ Vycházím z argumentace badatelů CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*, HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen*.

²⁸⁹ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK*. K tomuto závěru se přiklonili i někteří autoři východní koncepce: ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod*, HANNICK, CH.: *Slavische Geschichte*.

analýzou analogické situace ranného přemyslovského mincovnictví jsme dokázali, že tato teze je zcela mylná a že do těchto oblastí proudily karavany s muslimskými a židovskými kupci po dunajské cestě.²⁹⁰ Absence depotů arabských mincí ještě explicitně neznamená, že do těchto končin dálkové trasy nevedly. Je zjevné, že pro stříbro bylo na Velké Moravě výhodnější využití, než pouhé tezaurování v zemi. Druhým argumentem je existence východoslovanského kaganátu jehož vládcem byl jakýsi Svjat malik – svatý car.²⁹¹ D. Třeštík²⁹² správně poukázal na podstatnou skutečnost, že Arabové vždy rozlišovali mezi Rusy (ar-Rús) a Slovany. Stejně tak činí i „Anonymní relace“, která věnuje Rusům zvláštní kapitolu. Anonym nazývá jejich vládcu zcela jasně kaganem a ne „svatým malikem či svatým carem“. Máme tedy dvě možnosti: buď byl s.v.t.b(m).lk králem Slovanů a pak nemohl být na Rusi nebo byl králem Rusů, a pak nebyl Slovanem. Díky práci V. V. Sedova ale víme, že v oblasti Kyjeva se v této době rozprostíral stát dněpersko-donských Švédů. Jejich vládcu byl vždy označován titulem kagan. O žádném slovansko-chazarském „svatém malikovi“ není nikde ani stopy. Proto je celá konstrukce vládcu kmene Polanů, se sídlem v Kyjevě, jenž si nechal říkat „svatý malik či svatý car“, naprosto scestná.

ŽUPAN

Jak jsme svrchu viděli, arabský anonym ve svém díle zachytil vedle „náčelníka náčelníků“ také jeho zástupce, druhého nejmocnějšího muže země. Zápis jeho jména se geograf od geografa liší, což poměrně stěžuje práci historiků při jeho

²⁹⁰ Otevřená zůstává stále otázka jantarové stezky.

²⁹¹ WESTBERG, FR.: *K analízu*, část XIV, HANNICK, CH.: *Slavische Geschichte*, KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod*.

²⁹² TŘEŠTÍK, D.: „*Veliké město Slovanů*“.

identifikaci. Nejstarší zápis tohoto výrazu nám zanechal dokonce hned na dvou místech své práce arabsky píšící Ibn Rusta (*subdž*, *sutdž*). Chronologicky druhé dílo, jež do svého korpusu zakomponovalo zprávy anonyma, perský anonym Hudúd al-álam, zástupce vůbec nezmiňuje. Postupujeme-li dále chronologicky, tak Gardízí zapsal formu (*sújh*), Madžmal at-tavárih (*srndž*, *sr(?)h*), Marwazí (*šr(?)h*), Ibn Šiháb (*súndž*), Al-Kátib (*súbh*, *šúph*) a Hádži Halífa (*súbh*).²⁹³ Drtivá většina badatelů dala za pravdu D. A. Chvolsonovi, jenž, jak bylo již výše řečeno, usoudil, že zástupcem Svatopluka byl župan.²⁹⁴ Badatelská veřejnost se již ale rozchází v názorech o původu slova župan a jeho významu. Na tomto poli se vedou mezi odbornou veřejností stále živé diskuse. Jestliže se zaobíráme tímto pojmem, nemůžeme vynechat další téma, jež je s tímto bytostně spojeno, a tím je otázka vzniku slova *pan*. Tento termín, vyskytující se pouze v Čechách a Polsku, s největší pravděpodobností nachází svůj základ právě ve výrazu župan.

Indoevropská koncepce

Ve sporu o původu výrazu *župan* stojí proti sobě dva názorové tábory. Zastánci prvního z nich hledají počátky v indoevropském jazykovém substrátu. Podle nich, byla základem všeho nejstarší slovanská správní jednotka *župa*, od níž byl pak odvozen *župan*.²⁹⁵ Tato teze představuje jeden z velkých omylů Františka Palackého, jenž uvěřil v pravost listin padělaných jiným soudobým historikem Antonínem Bočkem. Tyto padělky byly odhaleny, ale župa si žije dál svým životem. Pro historiky 19. století a pro marxisty, vyznávající zákonitost

²⁹³ KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, tabulka s. 177.

²⁹⁴ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*.

²⁹⁵ MALINGOUDIS, PH.: *Die Institution des Župans als Problem der Frühslavischen Geschichte*, in: *Cyrrilomethodianum* 2, 1972 - 1973, s. 61 - 76, PROCHÁZKA, V.: *Župa a župan*, in: *Slavia Antiqua* 15, 1968, s. 1 - 59, BOGUČKI, A.: *O županach w Polsce piastowskiej*, in: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, T. 4, Warszawa 1990, s. 108 - 146, HARDT, M.: *Der Supan*, in: *Zeitschrift für Ostforschung* 39, 1990, s. 161 - 171, a další.

vývoje, bylo a dodnes je evoluční schéma jasným a jediným správným řešením.²⁹⁶ Podle nich po usazení v nové zemi tvořily kmeny největší slovanské celky, jež se etablovaly spojením několika velkorodin. Území, jež takový kmen ovládl, bylo označováno termínem župa a hlavnímu představiteli kmene a zároveň i teritoria se říkalo župan. Ten byl do svého úřadu podle zvyků „vojenské demokracie“ zvolen a dosazen. Župy, jako quasi autonomní územní jednotky, existovaly vedle sebe nezávisle na sobě, zejména u jižních Slovanů – Srbů a Chorvatů. Po nějaké době se začíná projevovat uvnitř velkorodin pnutí a pomalu získávají na síle odstředivé síly, které narušují celistvost a jednotu struktury velkorodin a jejich soudržnost se začíná rozpadat. V rámci tohoto procesu dochází k vzájemnému sblížení žup. Nakonec dospěje situace k takovému bodu, že se ze strategických důvodů spojují do župních federací, do jejichž čela je postaven *velkožupan, knjaz, korol* či *car*.²⁹⁷

Pokud by měla župa svůj původ v indoevropském základu, musela by pak vzniknout z nějakého společného kořene, od kterého se pak odvodila řada jiných slov v dalších indoevropských jazycích, jež jsou si blízké svým tvarem a významem. Badatelé přišli se dvěma cestami. První z nich vychází z indoevropského kořene *g^heu-* (*ghu*), jenž měl význam (ohýbat, klenout, zakřivovat,²⁹⁸ ale i rozestupovat se, rozbíhat se, rozevírat se).²⁹⁹ Rozšířením tohoto výrazu odpovídá staroanglické *geáp* (rozlehlý, prostorný), pragermánské *geup-*, gótské *gawi* (krajina), starohornoněmcké *gewi, gouwi* (země,

²⁹⁶ TŘEŠTÍK, D.: *Župy, župané a páni aneb Avarské dědictví, romantická falza a „vymyšlená“ skutečnost*, in: *Myslití dějiny*, Praha - Litomyšl 1999, s. 175 - 181.

²⁹⁷ MALINGOUDIS, PH.: *Die Institution des Župans*, s. 62. Jiní autoři si představují tento proces poněkud jinak. Slovanští rolníci jsou v době svého stěhování organizováni do rodů a občin, jež se po usazení spojovaly do menších územních celků, nazývaných župy, v jejichž čele stál volený župan. Když se po nějaké době začaly rody a velkorodiny rozpadat, župy se mezi sebou spojovaly do větších celků, kmenů. A následné spojení kmenů dalo vzniknout státu. TŘEŠTÍK, D.: *Župy*, s. 175 - 176.

²⁹⁸ MALINGOUDIS, PH.: *Die Institution des Župans*, s. 62, TŘEŠTÍK, D.: *Župy*, s. 176, PROCHÁZKA, V.: *Župa*, s. 11 - 12.

²⁹⁹ VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*, Brno 2004, s. 152.

kraj, krajina, dnes *Gau* – okrsek), řecké *chóra*, předslovanské *gue-p-ā* (ochranný prostor) a praslovanské *župa*.³⁰⁰ Druhým možným základem je indoevropský kořen *guep-* (chránit, hlídat, strážit, ale i křivit, ohýbat, klenout). Z něho vyšly tyto výrazy: staroindické *gopá-* (pastýř, strážce, hlídač) či *gupitá-*, *guptá-* (chráněný, skrytý) a nebo *gúpti-* (úkryt, ochrana, opevnění, vězení), ve staroíránské Avestě³⁰¹ *gufra-* (hluboký, skrytý), středohornoněmecké *kobe* (chlév, stáj, klec), staroanglické *cofa* (místnost, ložnice, skříň), atp.³⁰² Indoevropské *gheu* se tak v praslovanském období změnilo na staroslovanské *gъpan*, tj. vládce.³⁰³ A protože vzniklo již ve slovanské pravlasti, je vlastní všem slovanským národům. Další tvrzení, dokládající starobylost tohoto slova, je postaveno na premise, že koncovka *-an* je starobyloou indoevropskou příponou.³⁰⁴

Tato konstrukce se jeví na první pohled logická a přesvědčivá. Nebylo těžké najít pojitko mezi županem a indoevropským jazykovým základem. Avšak je tu řada drobných „ale“, které ve své podstatě tuto teorii celou vyvrací. Na této kritice postavila svou teorii druhá část badatelů.

Avarská koncepce

Argumentem zásadního významu, který vyvrací tezi, že si Slované přinesli pojem župa ze své pravlasti s sebou do nových sídel, je neexistence tohoto slova a „z něj odvozeného župana“ u východních Slovanů. U této velké slovanské skupiny tento termín postrádáme, třebaže bychom předpokládali, že právě zde se tento titul zachová. Zároveň chybí u severních polabských Slovanů, Obodritů, Veletů a Pomořanů.³⁰⁵ Nutnost poohlédnout

³⁰⁰ VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům*, s. 152.

³⁰¹ Jedná se o sbírku posvátných knih psaných staroíránsčinou, jejímž autorem je Zarathuštra. REJMAN, L.: *Avesta*, in: *Slovník cizích slov*, Praha 1966, s. 42.

³⁰² VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům*, s. 152 – 153.

³⁰³ MALINGOUDIS, PH.: *Die Institution des Župans*, s. 63.

³⁰⁴ PROCHÁZKA, V.: *Župa*, s. 11.

³⁰⁵ TŘEŠTÍK, D.: *Župy*, s. 178.

se jinam dokázal i fakt, že koncovka *-anъ* pro pojmenování reprezentanta skupiny vyjádřené fundujícím výrazem ve slovanském jazyce není. Vůbec sama etymologická metoda je velice nejistá, jak podotýká ve své práci Bohumil Vykypěl: „*Nelze s dostatečnou jistotou na základě uvedených nominálních (!) výrazů s poměrně disparátními významy, vzatých z několika různých indoevropských jazyků, rekonstruovat indoevropské slovesné kořeny a přisuzovat jim určitý význam. Rovněž samotné srovnávané výrazy jsou nejisté*“.³⁰⁶

Podíváme-li se, kde všude je rozšířeno toto slovo, zjistíme, že se jedná většinou o oblasti slovanských kmenů, které náležely k Sámově říši, a pak na území velkých středoevropských států, českého, polského a uherského. Všechno tedy nasvědčuje tomu, že tento titul Slované přejali od Avarů.³⁰⁷ Je sice pravda, že o takovém avarském titulu nic nevíme, avšak avarský jazyk patří do početné turecko-tatarské jazykové skupiny, jež má ve své slovní zásobě celou řadu titulů, pro které je tak typický sufix *-an*, jako např. *chakan*, *kagan*, *bajan*, *tarkan*, *kaučan*, atp.). Tak například u podunajských Bulharů, kteří patří do stejné jazykové skupiny, je tento výraz bezpečně doložen, a to na čtyřech místech.³⁰⁸ Přičemž v těchto čtyřech případech se hovoří o členu panovnickovy družiny. Z hlediska etnického původu jeho nositele se podle výpovědi pramenů z roku 822 jednalo o Protobulhara a ne o Slovana.³⁰⁹ Je však dosti nepravděpodobné, že by si Slované zapůjčili tento titul právě od Bulharů, jejichž vliv nenabyl takového rozsahu jako vliv Avarů.

Co by důkaz k avarské teorii posloužila badatelům první pramenná zmínka o slovanském županovi v zakládací listině kremsmünsterského kláštera, vydané bavorským vévodou

³⁰⁶ VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům*, s. 153.

³⁰⁷ BRÜCKNER, A.: *župa*, in: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 667 - 668.

³⁰⁸ TŘEŠTÍK, D.: *Župy*, s. 179.

³⁰⁹ MALINGOUDIS, PH.: *Die Institution des Župans*, s. 69 – 72.

Tassilem III. v roce 777.³¹⁰ Tassilo během zakládacího aktu zjistil, že na pozemcích věnovaných klášteru je již krátkou dobu usazena skupina Slovanů vedená „iopanem“ jménem Physso.³¹¹ Jednalo se pravděpodobně o uprchlíky z avarského kaganátu, který se právě v té době otrásal ve vnitřních zápasech. Zda byl iopan Physso Slovan, či Avar, již asi nerozhodneme (mohl to být Slovan s neslovanským jménem)³¹². Je ale evidentní, že si svůj titul přinesl s sebou z kaganátu, jehož většina obyvatel byla slovanská, naproti tomu vládnoucí vrstva byla avarská.³¹³

Otázkou zůstává, jak a kdy se rozšířila od Avarů tato hodnost. Balkánští Charváti a Srbové žili pospolu s Avary a přejali od nich i instituci *bána*. Stejně tak na tom byli i alpští Slované, Korutanci a pravděpodobně i Moravané. Do Čech a k polabským Slovanům se nejspíše rozšířil župan na přelomu 6. a 7. století. Proto se setkáváme s županem na celém území bývalé Samovy říše a jeho spojenců. Zásahu na tom, že se tento titul vyskytoval i v Polsku a Uhrách, má hlavně velkomoravská tradice, která silně ovlivnila rannou fázi všech tří středoevropských států. Bezpečně víme, že až na Moravě, prvním slovanském státu, dosáhli župané poprvé vysokého postavení ve státní správě. Velkomoravští vládci vládli své zemi pomocí županů, kteří spravovali hrady a k nim náležející okrsky, o nichž se můžeme jen domnívat, že se jim říkalo župy.

³¹⁰ MALINGOUDIS, PH.: *Die Institution des Župans*, s. 64, „...et decaniam de (illis Sclavis) quos sub illos actores sunt qui vocantur Tuliup et Sparuna (nec non secus fluvium quod dicitur Todicha triginta Sclavos) quos infra terminum manent quem coniuravit ille iopan qui vocatur Physso...“.

³¹¹ VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům*, s. 135, upozorňuje, že listina je dochována ve dvou opisech ze 13. a 14. století. Podle něj má listina význam více pro relativní chronologii, než pro rekonstrukci praslovanského županě. „Nelze totiž blíže určit jeho význam – jasně je pouze to, že se jedná o nějakou významnější sociální funkci, jejíž nositel...je důvěryhodný pro dosvědčení určité věci přísahou...o obsahu této funkce však nelze s větší jistotou říci nic pozitivního“. Podle WOLFRAMA, H.: *Die Gründungsurkunde Kremsmünsters*, in: *Die Anfänge des Klosters Kremsmünster. Symposium 15. – 18. Mai 1977* (Mitteilungen des oberösterreichischen Landesarchives, Erg.-Bd. 2), Linz 1978, s. 51 – 82, byl Physso kmenovým vládcem nějaké západoslovanské skupiny, která uprchla z avarského území. Tím, že byl kmenovým vládcem s titulem župan, liší se od pozdějších županů v alpské oblasti v podstatě své moci.

³¹² MALINGOUDIS, PH.: *Die Institution des Župans*, s. 65, podle něj jsou všechna jména zmíněná v listině Taliup, Sparuna, Physso neslovanská.

³¹³ POHL, W.: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 - 822 n. Chr.*, München 2002, s. 305.

³¹⁴ O této situaci nás informují dva současné prameny, arabská „Anonymní relace“, kterou jsme se zabývali podrobně výše, ale bude třeba se k ní ještě vrátit, a „Zákon sudnyj ljudem“. Ve 3. odstavci části A „Zákona“ se píše: *„Dá-li tedy Bůh vítězství, šestý díl ať si vezme kníže a celou ostatní částku ať si vezme všechen lid a rozdělí rovným dílem, velcí i malí. Neboť županům stačí knížecí a přírůstek žoldu jejich mužstva“*.³¹⁵ V této části „Zákona“ je župan, označením pro velitele oddílů knížecího profesionálního vojska. Na dalším místě se již nedá jednoznačně říci, zda měl autor na mysli pouze válečníka, či úředníka: *„Svědkové z poslechu ať nesvědčí a neříkají: slyšel jsem od někoho, že tento je dlužník, nebo něco jiného svědčí z poslechu, i když jsou to župani, kteří svědčí“*.³¹⁶ Každopádně tito župané patřili mezi vysoce postavené a ve společnosti všeobecně uznávané osoby, jejichž úsudek měl jistě velkou váhu. Proto ten, který „Zákon“ sepisoval, do něj vložil tento článek, v němž je jasně řečeno, že ani župané nesmí zasahovat do nezávislosti soudu jako nepřímí svědci, aby ovlivnili jeho výrok a nepřímo tak v tomto konkrétním případě zrovnoprávnil svědeckou výpověď svobodného Moravana s knížecím úředníkem. Bezpochyby jako všude jinde, tak i velkomoravská knížecí justice byla dosti zkorumpovaná a úzce napojená na nejvyšší kruhy správních úředníků, jinak by přeci zákonodárce nevtělil tento odstavec s obecným nařízením o nepřímém svědectví mezi návody, jak rozhodovat v konkrétních případech krádeží atp. Na druhou stranu každé zákonodárství, jak dnešní, tak i velkomoravské trpí a trpělo jistou mírou nesystematičnosti, takže je možné, že do „Zákona“ byl tento paragraf vložen zcela náhodou bez nějakého hlubšího záměru. Je nutné si uvědomit jednu zásadní věc, hodnotíme-li tuto záležitost z právního

³¹⁴ TŘEŠTÍK, D.: *Župy*, s. 180, HAVLÍK, L. E.: *Ibn Rusta o králi Svatoplukovi a jeho sídelním městě*, in: *Jižní Morava*, roč. 26, sv. 29, 1990, s. 10.

³¹⁵ VAŠICA, J.: *Literární památky epochy velkomoravské 863 - 885*, Praha 1966, s. 149.

³¹⁶ VAŠICA, J.: *Literární památky*, odstavec 20, s. 154.

hlediska, tak je nutné mít stále na paměti, že v této době se vyvozovalo obecné ustanovení z konkrétních výroků soudu. Proto můžeme najít mezi konkrétními případy i obecné nařízení.

Z jiného pramene se však dozvídáme, že z těchto družiníků „Zákona sudnyj ljudem“ se rekrutovali také vysocí správní úředníci státu. Tuto zprávu nám podává námi sledovaná „Anonymní relace“: ...*Sw.n.t. B.l.k a ten je váženější než subandž; a súbandž je jeho zástupcem*.³¹⁷ Zde je jasně řečeno, že druhým člověkem ve státě je župan. V tomto případě jde o konkrétní osobu, ne jen o jednoho ze skupiny válečnickú-správčů. Můžeme říci, že to byl nejvýše postavený župan ve státě, který byl také označován titulem vojevoda.³¹⁸ Mluvíme-li o „Anonymní relaci“, je třeba dodat několik poznámek ke Chvolsonově čtení župana - *subandž* v textu Ibn Rusty.³¹⁹ Z jeho práce je někdy cítit, že se až příliš nechával unášet svým přáními a místo, aby vyšel z kritické analýzy textu, snažil se v něm najít odpovědi na otázky, na které si již před tím odpověď našel. Díky pomoci prof. PhDr. Rudolfa Veselého, CSc. jsem přistihl Chvolsona, že se na dvou místech mylí.³²⁰ Komparací všech záznamů termínu župan v perských filiacích „Anonymní relace“ došel profesor R. Veselý k závěru, že před námi leží turecké slovo *šuban* a ne *subandž*³²¹, jež by mělo být podle Chvolsona zkomoleným slovanským županem či županičem. Tento výraz je íránského původu, jenž se dostal do slovní zásoby turecké jihozápadní a jihovýchodní jazykové skupiny (mezi ně patřili i námi sledovaní Bulhaři a Avaři). Jeho význam

³¹⁷ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 347.

³¹⁸ TŘEŠTÍK, D.: *Župy*, s. 180. Ke slovu *vojvoda* došel i KMIETOWICZ, F.: *Tituly władców*, s. 187 – 188, jenž přečetl arabské slovo jako *súbh*, z čeho usoudil, že jde o turecký titul *sübeh*. Tento titul je ekvivalentem slovanského slova *vojvoda*. Leč k županovi se staví odmítavě.

³¹⁹ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*.

³²⁰ Díky neocenitelné pomoci pana Prof. Veselého jsem mohl pracovat přímo s prameny a nemusel jsem se spoléhat na překlady jiných autorů, a tak jsem získal nezávislý pohled a odstup.

³²¹ Arabové ve svém jazyce postrádají souhlásku *g*, která je perského původu. Tu nahrazovali pomocí koncovky *dž*, jež mohla ale též zastupovat starou tureckou nosovku *g* (či nosové *n*, které bylo nahrazováno buď koncovkou *nk*, či *ndž*). Některé arabské dialekty píší na konci *dž*, ale čtou je jako *g*. V tomto případě se právě jedná o nahrazení turecké nosovky *n* za *dž*. (prof. PhDr. R. Veselý, Csc.)

je pastevec, ovčák. Zajímavostí je, že je to také velmi rozšířené osobní jméno. Později, když se započala stratifikovat nomádská společnost, dostali se tito *šubani*, *čúpani*, *čobani*, do nejvyšších vládních vrstev.³²² Tito turečtí *čúpani* představují identické vládcovy služebníky, jako byli starobulharští, avarští či moravští župané.

Župan v dalším historickém vývoji

Uherský stát

Podívejme se krátce na další osudy župana v nově nastupujících středoevropských státech. V 10. století vznikající uherský stát přejal od porobených Moravanů jejich správní členění území. To bylo rozčleněno do menších správních hradských celků – komitátů, jinak též žup, v jejichž čele stáli *comites*, jinak běžně nazýváni *išpán*, *špán*.³²³ Tento titul vznikl postupnou vnitřní jazykovou přeměnou a zkrácením slovanského *županъ*. Podobných příkladů je v maďarském jazyce daleko více, neboť po usazení nomádských kmenů v Panonii, se jejich sociální struktura začala přeměňovat a pro řadu nových skutečností neměli vlastní výrazy. Proto nacházíme v maďarském jazyce mnoho sociálních termínů, které převzali od porobených Slovanů, jako na příklad: *vojvoda* – *vajda*, *gospoda* – *gazda*, *župan* – *išpán*, *špán*, atp.³²⁴

Polský stát

V piastovském Polsku patřil nejdříve župan spolu s *pricipes*, *proceres*, *comites*, *boljari*, atd., k služebníkům knížete, nemajících dvorských úřadů. Postupem času se z županů stali správní úředníci, hradští kasteláni, obdařeni

³²² Encyklopedia of Islam I, *Čúpán*, ed. BRILL, E. J., Leiden 1986, s. 69.

³²³ PROCHÁZKA, V.: *Župa*, s. 23.

³²⁴ ZETT, R.: *Über das Verhältnis von slavisch und ungarisch župan-špán-išpán im Lichte der Wortgeographie*, in: *Ural-altaische Jahrbücher* 47, 1975, s. 207 - 216.

knížecím beneficiem. V polských pramenech se objevují župané od roku 1175 do roku 1264. Od poloviny 13. (1257) století existují vedle sebe po určitý čas tituly župan i pan, přičemž téměř synonymem jim je titul comes, jehož výskyt je datován od období počátku 12. až do konce 14. století. Župa představuje v polských pramenech úřad, držbu úřadu.³²⁵

Přemyslovské Čechy

V přemyslovském státě byla situace velice podobná jako v paistovkém Polsku. První zmínku o županovi bychom shledali v latinské listině knížete Bedřicha z roku 1187,³²⁶ kde jsou mezi svědky uvedeni také *supani*. K tomuto termínu v nominativu plurálu je připojeno 27 jmen, přičemž k některým jsou doplněny rovněž informace o úřadech, jež zastávají (*camerarius, iudex, dapifer, castellanus...*). *Supanus* označuje příslušníka vrstvy, vymezující se od *capellanů*, jenž může držet a někteří tak i drží různé dvorské nebo hradské úřady a s nimi spojená beneficia.³²⁷ V roce 1212 soud knížat na říšském sněmu svolaném Otou IV. do Norimberka sesadil Přemysla Otakar I. a Čechy udělil v léno jeho synu Vratislavovi. Tohoto aktu se zúčastnili i čeští velmoži „*presentibus suppanis et pluribus nobilis terre*“.³²⁸ Župani již v této době náleží ke špičkám českých nobiles, vymezujících se od *plures nobiles terrae*. Je patrné, že tento termín byl znám i v říši. Od druhé čtvrtiny 13. století dochází k pomalému rozlišení privilegovaných vrstev na vyšší *suppani* a nižší *militēs*.³²⁹ Již Statuta Konráda II. Oty rozlišují mezi majetnějšími a významnějšími předáky *virī nobiles maiores* a širší skupinou méně vlivných *virī nobiles minores*. Je pravda, že ti nejmocnější z *nobiles maiores* během vytváření

³²⁵ BOGUCKI, A.: *O županach*.

³²⁶ CDB I., s. 289, řád. 23.

³²⁷ VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům*, s. 135.

³²⁸ CDB II., s. 91, řád. 31.

³²⁹ VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům*, s. 136 – 137.

svých dominií nepřestali zastávat důležité úřady. Ač svou pozornost zaměřovali na stavbu svých pevných sídel, nepolevovalo jejich úsilí udržet si své pozice u knížecího dvora. Ti nejmocnější se obklopovali vlastními družinami, jež byly organizovány podle vzoru knížecí družiny. Jejich bohatství pocházelo z velké půdní a lidské základny, úřadů a příjmů ze státního důchodu.³³⁰

Župa a transformace slova župan

Termín župa má v českých zemích dvojí význam: *léno*, to znamená, že *suppa* je podmínkou pro přijetí a držení majetku a určitý úřad. *Suppa* obsahuje dva aspekty: úřad, jenž představuje jednak rovinu správně-právní a na druhou stranu užitkovou, tj. odměnu za správní činnost, která se nepojila s požitky z konkrétních pozemkových a regálových výnosů, ale spíše s příjmy, jež náležely konkrétnímu úřadu ze sumy důchodů, které se vybraly v daném obvodu.³³¹ Je možné, že důvodem, proč se začalo používat tohoto výrazu, byla potřeba odlišit alodní držbu od příjmů, jež plynuly z určitého benefícia. Od třináctého století podle badatelů existovaly vedle sebe dva tituly *supanus* a *(h)pán*, jenž není ale doložen, avšak je nutné jej předpokládat, pokud je ze starého *гъпанъ*. Ve 14. století *župan* mizí a objevuje se nám nový výraz *pan*, označující zemské předáky, z nichž se později vyvinula vyšší šlechta. Lze tedy přijmout jako reálnou teorii, že slovo *pan* vzniklo přirozeným jazykovým vývojem zkrácením ze starého *župan*.³³²

U jižních Slovanů panuje nejistota, zda slovo *župan* přejali od Avarů či Moravanů, přičemž avarská varianta je pravděpodobnější, neboť první pramen, zachycující slovo *župan* u Chorvatů, je listina knížete Trpimira z roku 852, v níž kníže

³³⁰ ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí*, s. 364.

³³¹ ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí*, s. 187.

³³² VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům*, s. 162. K tomuto tématu se též podobně vyjádřil ve své práci HUJER, O.: *K etymologii slova panъ*, in: *Listy filologické* 31, 1904, s. 104 - 107.

potvrzuje „*commune consilium meis cum zuppanis construxi monasterium*“. V textu je mezi svědky pět jmen s titulem *iuppanus*.³³³ Podobný stav se dá předpokládat i u Slovanů na území dnešního Slovenska. V chorvatštině a slovinštině došlo v průběhu času ke změně ze starého župan ke tvaru *špân*. Vykypěl vysvětluje tuto změnu působením silného maďarského vlivu (týká se to i podobnosti obsahu v maďarském a jihoslovanském prostředí – úředník). Ve slovenštině nacházíme nejstarší doklad až v 15. století: „*sspan a hajtman na Sarus*“. V 16. a 17. století získává již smysl „pán“ používaný před jménem, titulem a zejména šlechtickým titulem. To nasvědčuje, že se tento výraz dostal do slovenštiny až v pozdějším vývojovém stádiu.³³⁴

Shrnutí

Jak jsme si ukázali, indoevropská koncepce původu slova župan je neudržitelná. Zásadním nedostatkem a slabinou této teorie je tvrzení, že župa, již si Slované přinesli ze své pravlasti, je vlastní všem slovanským národům. Nepřítomnost titulu župan u řady velkých slovanských celků jasně dokazuje, že je to spíš zbožné přání než reálné vnímání skutečnosti. Když tedy není župan původně slovanský termín, je jasné, že jej museli Slované od někoho přejmout. Já se osobně stavím na stranu badatelů, nacházejících původ slova v íránské oblasti. Argumenty, dokazující středoasijský původ župana, které předložili jazykovědci a historici, přesvědčivě vyvrátily celou indoevropskou teorii. Slované převzali župana od kočovného kmene Avarů, jenž přitáhl do střední Evropy z asijských stepí. Existence tohoto slova u mnoha dalších turkotatarských národů, zakládací listina kremsmünsterského kláštera a výskyt županů u slovanských národů, jež měly přímý kontakt s Avary

³³³ VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům*, s. 134.

³³⁴ VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům*, s. 148 – 149.

(Uhry, Čechy, Polsko patří v tomto případě ke kulturním dědicům Velké Moravy), jsou dostatečnými důkazy, potvrzujícími tuto teorii. Ze všech předložených argumentů vyplývá pro náš výzkum „Anonymní relace“, že zpráva o zástupci Svatopluka se nemýlí. Svatopluk měl kolem sebe skupinu úředníků, županů, v jejímž čele stál jeden konkrétní nejvyšší župan, kterého anonym zaznamenal.

SVATOPLUK

Podíváme-li se na informace, jež nám o Svatoplukovi anonym zanechal, nalezneme dosud dvě nezodpovězené otázky. 1) Byl Svatopluk korunován? 2) Byl Svatopluk povznesen do královské hodnosti? Tyto otázky patří k zásadním tématům studia dějin Velké Moravy a stále v nich panuje řada nejasností. V následujících odstavcích se na ně pokusím alespoň částečně odpovědět.

Byl Svatopluk korunován?

1) V případě této otázky máme štěstí, neboť se nám zachovaly dva prameny, ve kterých je Svatopluk označen jako korunovaný. Chronologicky druhý v pořadí, na kterém se ale všichni badatelé shodli, je v první polovině 11. století žijící ibn Mahmúd Gardízí, jenž ve svém díle zaznamenal: „*A jejich náčelník nosí korunu...*“.³³⁵ V druhém případě je to však složitější. Jedná se o text Ibn Rusty, jenž sepsal své dílo na počátku 10. století. Zde se konečně setkáváme s druhým

³³⁵ MMFH III, *al-Gardízí*, s. 428.

omylem ruského badatele D. A. Chvolsona, jenž ale úspěšně přežívá mezi větší částí badatelů. Ve své práci v 5. hlavě O Slovanech, v 7. § upravil rukopisnou předlohu a přeložil: „Глава ихъ зовется сунанечъ (жупанъ)“. Avšak v 1. poznámce k arabské edici uvádí, že v rukopise se nalézá tvar, který není výrazem pro slovo *сунанечъ*, ale pro slovo korunovaný.³³⁶ I v tomto případě mi přispěl neocenitelnou službou pan prof. Veselý, který mi svým překladem arabských edic pomohl objasnit i tento Chvolsonův omyl. Na základě revize překladu jsme mohli zrekonstruovat správné původní znění první věty 7. §: „Jejich náčelník je korunován (se korunuje)“. S panem prof. Veselým jsme si povšimli zajímavé odlišnosti mezi zápisem Ibn Rusty a Gardíziho. Ibn Rusta ve svém díle píše, že Svatopluk „je korunován“, jinak řečeno, někdo mu tu „korunu“ na hlavu posadil. Zde je kladen důraz na Svatoplukovu pasivní roli při tomto ceremoniálu. Naproti tomu Gardízi ve své zprávě zaznamenal: „*tádž nihád*“, tzn., že si klade korunu na hlavu sám. Tento výraz je v MMFH natolik upraven, že se z toho zcela vytratil jeho původní význam: „...*nosí korunu*...“.³³⁷ Zde je naopak, podle Gardíziho, Svatopluk aktivním činitelem. Jak vidíme, máme tu dva prameny, jež nám potvrzují skutečnost, že Svatopluk byl korunovaný, a to, ať si tu korunu vložil na hlavu sám nebo někdo jiný. Avšak tento problém není vůbec tak jednoduchý, jak se na první pohled zdá. Ve starém indoevropském nastolovacím rituálu panovníků se korunovace vůbec nevyskytuje. Je tedy nutné se poohlédnout, od koho mohli Mojmírovci převzít tento obřad, tento znak, symbol svrchované moci. My víme, že řada nomádských národů, žijících v asijských stepích tento ceremoniál znala. Jako první nás napadne myšlenka, že po tak dlouhém soužití Slovanů

³³⁶ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 32. Na straně 138 sice přiznává, že v rukopisu je zaznamenáno slovo označující *онъ коронуется*, ale je přesvědčen, že se zde hovoří o županovi, náměstkovi Svatopluka, a ten nemohl být korunován. Ve stejném duchu je uveden i překlad v MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 346.

³³⁷ MMFH III, *al-Gardízi*, s. 428.

s Avary, od kterých přejali řadu věcí (titul župana, etc.), si mohli Mojžírovci bez problémů začlenit do svého nastolovacího rituálu i korunovací. To bychom mohli říci v tom případě, pokud bychom něco věděli o korunovací avarských kaganů, o níž ale nevíme vůbec nic. Pokud by Avaři své kagany skutečně korunovali, předpokládali bychom, jako je v případě titulu župan, že se tento zvyk rozšíří i mezi další slovanské národy. Určitě bychom pak našli alespoň ohlas tohoto rituálu v dobře známém intronizačním obřadu alpských Korutanců.³³⁸

Naskýtá se nám ještě jeden možný zdroj. Je všeobecně známo, že v 6. a 7. století germánští vládcí vyvíjeli velké úsilí o získání diadému. V jejich případě to představovalo snahu vyrovnat se vnějšími znaky císařskému majestátu. Dnes toto označujeme jako tzv. *imitatio imperii*. Těmto vládcům velkých a mocných říší chyběla mezi symboly jejich moci koruna, kterou nosil na své hlavě konstantinopolský císař. V této souvislosti je třeba poukázat na skutečnost, že již od vlády Konstantina Velikého ztrácí koruna hlubší symbolický význam a stává se pouhou součástí císařského oděvu. Proto můžeme v 7. století shledat korunu mezi odznaky moci u Langobardů, Vizigótů a Franků.³³⁹ Až do doby korunovace Karla Velikého pak nehrál diadém vůbec žádnou roli. Tuto situaci mění Karel Veliký, jenž obohacuje inaugurační akt o korunovací, která ale stále ještě nehraje takovou roli, jakou získává ve vrcholném středověku, kdy při první korunovací vyjadřovalo oficiálně vsazení koruny na hlavu moment začátku vlády.³⁴⁰ Samotné počátky královského nastolovacího ceremoniálu nejsou spojovány s korunovací ale ku příkladu s vyzdvižením na štít, posazením na trůn, předáním kopí, atp. Otázkou zůstává, v jaké době získává koruna pro nástup na trůn konstitutivní význam?

³³⁸ Podrobně se tímto tématem zabýval naposledy TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*, Praha 2001.

³³⁹ BRÜHL, C.: *Kronen- und Krönungsbrauch im frühen und hohen Mittelalter*, in: *Historische Zeitschrift*, Bd. 234, München 1982, s. 19.

³⁴⁰ BRÜHL, C.: *Kronen- und Krönungsbrauch*, s. 21.

Půjdeme-li opravdu k počátkům nastolovacího královského ceremoniálu prvních křesťanských germánských vládců, tak mezi symbolickými akty nenalezneme korunovaci ale pomazání. Královské pomazání je prvně doloženo u hispánských Vizigótů, jmenovitě při nástupu krále Wamby v roce 672³⁴¹ a dále se opakuje při nástupu dalších vládců až do zničení vizigótské říše Araby v roce 711. Inspirací se stalo Vizigótům pomazání starozákonních králů.³⁴² Přijetím pomazání přestala jejich moc nacházet svůj základ ve vůli „lidu“, jež je doposavad dosazoval na trůn, ale v úradku Božím.³⁴³ Nikdy však nebylo u Vizigótů pomazání dáváno do souvislosti s korunovací.³⁴⁴ Zajímavé je, že královské pomazání nepřejali od svých sousedů franští Merovejci.³⁴⁵ Teprve až s nástupem nové karlovské dynastie v roce 751 se situace mění. Pipin krátký musel nutně změnit především podstatu, ze které čerpal svou moc a vládu nad Franky. Podmínkou bylo, že pramen moci, z něhož hodlal čerpat, musel být mocný, mocnější než ten, na němž stavěl starý královský rod Merovejců. V této věci velice rychle a ochotně vyšla Pipinovi vstříc církve, zejména autorita papeže.

³⁴¹ MÜLLER, E.: *Die Anfänge der Königssalbung im Mittelalter und ihre historisch-politisch Auswirken*, in: *Historisches Jahrbuch*, Bd. 58, Köln 1938, s. 334, Wambas byl pomazán toledským biskupem požehnaným olejem „oleum benedictionis“.

³⁴² MÜLLER, E.: *Die Anfänge der Königssalbung*, s. 333 - 334. Byl to 4. toledský koncil v roce 633, který se usnesl na pravidlech královské volby. Ten použil známá biblická slova, označující krále jako „*christus Domini*“ a na základě této vlastnosti prohlásil jeho osobu za nezranitelnou. Avšak jako v Byzanci získal král titul „*christus Domini*“ ještě před přijetím pomazání. Tamtéž s. 335, pomazání mělo ve Wambasově případě hlavně deklarativní význam (Tamtéž s. 335, pozn. 108), avšak Wambas přijal královskou vládu ještě před tím než byl pomazán. (Tamtéž s. 336) Konečný právní a politický výklad významu pomazání přinesl až 12. toledský koncil v roce 681. (Tamtéž s. 338) Tento koncil sice jasně řekl, že pomazání má konstitutivní význam, avšak koncilní ustanovení si vzájemně odporovala, neboť zároveň říkala, že pomazání je do jisté míry doplňující akt ke královské volbě. Takže v praxi to vypadalo tak, že z právního hlediska byla rozhodující volba, pomazání byl jakýsi závěrečný akt, který dával království konečnou legitimitu, jistotu a pevnost.

³⁴³ BRÜHL, C.: *Kronen- und Krönungsbrauch*, s. 22 - 23.

³⁴⁴ SCHRAMM, P. E.: *Kaiser, Könige und Päpste*, Bd. 2, Stuttgart 1968, s. 288.

³⁴⁵ ANGENENDT, A.: *Das Frühmittelalter*, Stuttgart, Berlin, Köln 2001, s. Chlodvík sice přijal pomazání, ale to bylo v rámci křtu v remešském chrámu, kdy byl po vystoupení z křestní lázně biskupem Remigiem označen křížem a následně na něj biskup vložil ruce. WOLFRAM, H.: *Das Reich und die Germanen*, Berlin 1998, s. 300. HÄGERMANN, D.: *Karel Veliký*, Praha 2002, s. 59, píše, že Pipinovo pomazání svěceným olejem při nastolovacím obřadu svědčí o sakralizaci královské moci a rostoucí moci a vlivu církve na osobu a úřad krále. Tento akt byl podle Hägermanna merovejským králům zcela cizí.

Zdrojem Pipinovy síly se stal Bůh. Celý inaugurační ceremoniál se přeměnil v církevní obřad, jehož vrcholem bylo pomazání,³⁴⁶ které odkazovalo na pomazání starozákonních králů: ten je Bohem vyvolený, Bohem mocí obdařený a svatou církví pomazaný. Pomazání ho učinilo novým vládcem nad Franky, jenž byl obdařen nám již známým titulem *christus Domini*. Pipinovi však onoho listopadového dne roku 751 nebyla na hlavu položena koruna.³⁴⁷

Přeskočme téměř jedno století a podívejme se na situaci ve východofranské říši, jež byla rozhodujícím prvkem při utváření velkomoravského státu. Začalo to vše při inauguraci Ludvíka Němce. Ten se nechal korunovat ale pomazán už nebyl. Sám sebe však označoval jako panovníka *Dei gratia*. Na sklonku svého života měl možnost se nechat pomazat při setkání s papežem ve Veroně koncem roku 874, ale o tom prameny nic neříkají, takže k tomu pravděpodobně nedošlo. Ludvík Němec tak zemřel po dlouhých letech své vlády jako nepomazaný král. Pro Ludvíka bylo od mládí samozřejmé, že jeho moc pramení z podpory laiků a nepotřeboval dokazovat různými argumenty a akty svým šlechticům, že je víc než oni.³⁴⁸ Stejně tak učinil při své první korunovaci i jeho syn Karel III. Tlustý, jenž se nechal pomazat až později papežem. Totožná situace nastala i při nástupu Arnulfa, synovce Karla III., na východofranský trůn. Ačkoliv se dostal na trůn neregulárně, a proto potřeboval nějakou morální podporu pro svou vládu, přesto nemáme žádné

³⁴⁶ MÜLLER, E.: *Die Anfänge der Königssalbung*, s. 344 – 346, v Akvitánii, v první polovině 8. století po rozpadu vizigótského království, zůstalo pod franskou nadvládou vizigótské obyvatelstvo, u kterého se zachoval zvyk pomazání kněží na rukou. Odtud se tento zvyk šířil po celé franské říši, takže za Pipina byl běžně užíván a obohacen též o formu pomazání hlavy při svěcení. E. Müller se ptá, když se mohlo přenést od Vizigótů pomazání kněží, z něhož se vyvinulo i svěcení biskupů, které se objevilo ve Franské říši ve stejnou dobu jako první pomazání Pipina, proč by Frankové nemohli převzít od Vizigótů i královské pomazání? E. Müller podotýká, že vizigótská tradice nebyla ztracena. Naopak, byla známá ze zachovaných kanonických spisů a dalších pramenů zaniknutého vizigótského království. Otázkou zůstává, zda se dá věřit Bonifácovému tvrzení, že ze své iniciativy zavedl u Franků královské pomazání podle biblického vzoru?

³⁴⁷ BRÜHL, C.: *Kronen- und Krönungsbrauch*, s. 24.

³⁴⁸ SCHRAMM, P. E.: *Kaiser*, Bd. 2, s. 291 – 293.

zprávy o tom, že by se nechal pomazat. K tomu došlo až mnohem později při jeho císařské korunovaci v Římě roku 896.³⁴⁹ Otázkou zůstává, jakou roli hrála při korunovaci koruna. Byl to stále jen další doplněk královského hávu a odznak úřadu? O tom ale prameny mlčí.

A nyní se obloukem dostáváme zpět ke Svatoplukovi. Ten mohl, čistě teoreticky, dostat jakýsi diadém jako dar od franských králů a přidat ho ke svým odznakům moci. Zařadil by se tak do řady jiných, již zmíněných, germánských králů, již ozdobili svůj majestát korunou. Byl ale opravdu korunován? Pokud ano, musel by mu na hlavu podle zvyku položit korunu, buď nějaký prelát, jako nejpravděpodobnější se naskytá Metoděj, jakožto primas moravské církve, či si ji mohl nasadit sám, jako to učinil Arnulf Korutanský a Jindřich I. Ptáčník.³⁵⁰

Pokud tedy byl Svatopluk korunován, jak vypadala „koruna“, kterou měl posazenou na hlavě. Původně perské slovo *tádž* má významy: koruna, věnec, vínek.³⁵¹ Z tohoto výrazu ale nemůžeme jednoznačně říci, co vlatně zdobylo Svatoplukovy skráně. I zde jsme na půdě pouhých dohadů a domněnek. Na hlavě mohl mít cokoliv, třeba i „věnec spletený ze slámy“, jak podotkl pan profesor Veselý. Na závěr této části je třeba doplnit, že máme sice dva prameny, hovořící o korunovaci, arabský Ibn Rusty a perský Gardíziho, jenž tuto zprávu pravděpodobně opsal z díla al-Džajáního, avšak jak Ibn Rusta, tak al-Džajání čerpali své informace ze stejného pramene, a tím byl náš arabský anonym. Skutečnost, že v jednom je Svatopluk korunován a v druhém se sám korunuje, můžeme klidně připsat na vrub špatné práci písařů, kteří si nedělali příliš

³⁴⁹ SCHRAMM, P. E.: *Kaiser*, Bd. 2, s. 294 – 295.

³⁵⁰ BRÜHL, C.: *Kronen- und Krönungsbrauch*, s. 31, v tomto případě je ale třeba rozlišit korunovaci, tzn. oprávněný korunátor mu vloží na hlavu korunu a tzv. „Selbstkrönung“, kdy mají na hlavě korunu při svém povýšení.

³⁵¹ Konzultace s panem prof. PhDr. Rudolfem Veselým, Csc.

těžkou hlavu správným zapsáním interpunkce a často se stávalo, že slova, jež jim byla neznámá, prostě jen obkreslovali.

Byl Svatopluk povznesen do královské hodnosti?

2) Na otázku, zda byl Svatopluk králem, nachází český badatel L. E. Havlík jednoznačně kladnou odpověď.³⁵² Svatoplukovo povznesení je podle Havlíka logickým vyústěním intenzivních vztahů mezi Římem a Moravou. Je třeba se tedy nejdříve podívat na souvislosti, jež vedly k tak úzkým vazbám papežství s Velkou Moravou. Každý k tomu měl své důvody. Podle Havlíka se nejednalo o žádnou nárazovou akci, nýbrž se jejich vztah postupně prohluboval a zintenzivňoval. Vše se to začalo v momentě, kdy se Svatoplukova moc a Metodějův vliv rozrostly natolik, že se staly vážným konkurentem, jak pro východofranské vládce, tak pro bavorský episkopát. První znamení nacházíme v listu „*Scire vos volumus*“ ze 14. června 879, v němž Jan VIII. klade důraz na římský původ moravského křesťanství. Vložil tak do rukou Metodějovi argument, se kterým již mohl operovat proti útočné rétorice bavorského kléru.³⁵³ Zároveň byl Svatopluk ve stejném dopise zařazen papežem mezi „*syny nejdražší*“.³⁵⁴ Tímto oslovením se stal Svatopluk jedním z rodiny duchovních synů svatého Petra a jeho vikáře, papeže. Mezi duchovní syny patřili taktéž slovanští vládci v Chorvatsku Zdeslav, Branimír a Tomislav, v Bulharsku Michael, východořímský císař Basileos I., franský císař Karel III. či anglosaský král Alfréd Veliký. Všechny tyto vládce papež tzv. adoptoval, čímž tak posílil jejich postavení a zvýšil mezinárodní prestiž. Havlík podotýká, že tento dopis vznikl na pozadí dvou

³⁵² HAVLÍK, L. E.: *The relationship between teh Great Moravia Empire and the Papal Court in the Years 880 - 885 A. D.*, in: *Byzantinoslavica* 36, 1965, s. 100 – 122, HAVLÍK, L. E.: *Svatopluk Veliký král Moravanů a Slovanů*, Brno 1994, HAVLÍK, L. E.: *Kronika o Velké Moravě*, Brno 1992.

³⁵³ HAVLÍK, L. E.: *The relationship*, s. 107.

³⁵⁴ MMFH III, *Epistolae* 80, s. 189: „...karissimos filios...“.

událostí: opětného příklonu Bulharska ke Konstantinopoli a na druhou stranu opětného navrácení Illyrica pod římskou jurisdikci. V ten samý rok byl pozván Metoděj do Říma, aby byly vyřešeny jisté nesrovnalosti ve vedení moravské liturgie. V rámci tohoto slyšení došlo k rozhovorům, během nichž se obě strany shodly na vzájemné podpoře proti franským plánům na středním Dunaji, při potírání Fotia a pro Moravany velice důležitém umlčení všech franských nároků na Velkou Moravu. Výsledkem těchto jednání byla známá listina *Industriae tuae* z června 880. Toto papežské privilegium hraje opravdu zásadní roli. Jak tvrdí Havlík, představuje otevřené a jednoznačné uznání papežské patronace nad Velkou Moravou a zároveň povznesení Moravy na úroveň nejmocnějších říší Evropy. Svatopluk v něm uznává, že jeho síla a moc je odvozena od Boha, jehož představitelem na zemi je právě papež. Tímto vyjádřením získal nezávislost a rovnoprávnost zejména ve vztahu k východofranské říši a jediná autorita, jež ho převyšovala, byla duchovní autorita papeže, hlavy křesťanského římského universa. Podle názoru Havlíka je všeobecně uznávaná koncepce universa vysvětlením, proč se v 9. století neodvolávají anglosaské, moravské či španělské dokumenty na císaře Franků, ale pouze na jejich krále. Morava se stala v čele se svým arcibiskupem Metodějem samostatnou církevní provincií. V Nitře bylo založeno sufragánní biskupství, do jehož čela byl, na doporučení Svatopluka, vysvěcen Viching. Svatopluk s Metodějem pak měli vybrat a poslat další duchovní do Říma, aby tak rozšířili biskupské kolegium (a zároveň, aby Svatopluk založil další biskupství na svém území), aby mohl Metoděj s těmito dvěma biskupy ordinovat nové biskupy. Tímto jen zdůraznil nezávislost moravské církve a představoval přímo políček do tváře bavorského kléru.³⁵⁵ Havlík se domnívá, že tento krok Jan VIII. ještě navíc zdůraznil oslovením Svatopluka

³⁵⁵ HAVLÍK, L. E.: *The relationship*, s. 108.

jediný synu,³⁵⁶ jež bylo v té době vyhrazeno pouze císařům či pretendentům císařského trůnu. Nalezli bychom je tak u Widona ze Spoleta či Ludvíka III. a později u Lotara. Svatopluk je výjimečný v tom, že nepatřil mezi pretendenty císařského stolce a byl jediným slovanským vládcem, jenž byl tímto oslovením poctěn hned dvakrát v letech 880 a 886.³⁵⁷ Síla a moc Svatoplukovy vlády nabyla takového věhlasu, že nemohla uniknout pozornosti arabských zpravodajů. Díky tomu nacházíme ve zprávě Ibn Rusty zmínku, že Svatopluk byl nazýván „náčelníkem náčelníků“.³⁵⁸ V listu ze září roku 885 potvrzuje papež Štěpán VI. v plném rozsahu privilegia daná Svatoplukovi papežem Janem VIII. Havlík tvrdí, že papež zdůraznil nezávislost a suverenitu Svatopluka a zároveň jeho podřízenost pouze stolci svatého Petra tím, že Svatopluka oslovuje titulem „král“.

Jako o králi Svatoplukovi také, podle L. E. Havlíka, mluví franský kronikář Regino z Prümü.³⁵⁹ A právě v jedné z jeho pasáží našel L. E. Havlík hlavní důkaz o tom, že Svatopluk získal královskou hodnost. Tento argument je postaven na zproblematizování jinak celkem jasné pasáže a na jejím účelovém a jednoznačně chybném čtení. V tomto duchu je interpretována tato pasáž i MMFH.³⁶⁰ Chyba v postatě vznikla při vkládání české interpunkce do latinského textu. Samozřejmě vždy závisí na úsudku editora, jaký význam větě přiřkne a podle toho umístí interpunkční znaménka. Pokud chceme objektivně přistupovat k textu Reginona z Prümü, je potřeba vzít do rukou edice, které nebyly ovlivněny Havlíkovým výkladem. Je zajímavé, že s takovou edicí Havlík sám pracuje, a

³⁵⁶ MMFH III, *Epistolae* 90, s. 202: „...unicum filium...“.

³⁵⁷ HAVLÍK, L. E.: *Svatopluk Veliký*, s. 90.

³⁵⁸ HAVLÍK, L. E.: *The relationship*, s. 108 - 109.

³⁵⁹ Anály fuldské o něm hovoří ve spojení s titulem dux. Slovo rex spojují pouze s osobou franského panovníka.

³⁶⁰ MMFH I, *Reginonis Chronicon ad a. 890*, s. 138.

přesto je jeho výklad stále chybný.³⁶¹ V Havlíkově překladu zní tato pasáž takto: „...král Arnulf postoupil Svatoplukovi, králi moravských Slovanů, vévodství Čechů... ,protože byl dříve, než byl povýšen do hodnosti království, k onomu vázán poutem důvěrného přátelství, nadto jeho syna, kterého měl ze souložnice, pozvedl z posvátného pramene a dal ho nazvat podle svého jména Svatoplukem.“³⁶² Když si tento úryvek člověk pozorně přečte, tak mu musí být jasné, že ten kdo byl vázán poutem důvěrného přátelství před svou korunovaci, byl Arnulf k Svatoplukovi, že Arnulf měl svého syna se souložnicí, jehož pozvedl právě Svatopluk z křestní lázně a nazval ho podle sebe Svatoplukem. Při své práci zaměřil Havlík svou pozornost na zájmeno „illi“, o něž opřel svůj koncept. Toto latinské pronomen demonstrativum v 3. pádu singuláru většinou poukazuje na věc vzdálenou nebo nepřítomnou. Havlík správně předpokládal, že Reginonovo zájmeno *illi* se vztahuje ke Svatoplukovi. Dále již ale zcela podléhá své představě a opouští racionálně kritický přístup: „Dále je nutné si uvědomit, že králem označuje Regino nejen Arnulfa, ale i Svatopluka a že ono *illi* – vycházíme-li z textu předcházejícího a zvláště následujícího (přátelství, křest syna) – jednak určuje výklad dalšího textu (a jeho zájmena: *eius*, *suo*), jednak i samo je zpětně dalším textem (osobou kmotra, křtěnce a otce) interpretováno.“³⁶³ Havlík dochází k závěru, že když tedy byl Svatopluk kmotrem Arnulfova syna, tak byl i tím, který byl povýšen do královské hodnosti.³⁶⁴ Podíváme-li se na latinský text, je zcela zřejmé, že zájmeno *illi* nahrazuje jméno Svatopluka z přecházející věty: „...Zuendibolch Marahensium Sclavorum regi...“ a je předmětem věty: „quod *illi*...familiaritatis gratia fuerit conexus.“ Zájmeno *eius* jednoznačně zastupuje Arnulfa (jeho

³⁶¹ HAVLÍK, L. E.: *The relationship*, s. 117, pozn. 3: „Arnulfus rex concessit Zuentibolch Marahensium Sclavorum regi ducatum Behemensium... eo quod *illi* antequam in regni fastigio sublimaretur familiaritatis gratia fuerit connexus: denique filium eius, quem ex pellice susceperat a sacro fonte levavit eumque ex nomine suo Zuentibold appellari fecit.“

³⁶² MMFH I, *Reginonis Chronicon ad a. 890*, s. 138.

³⁶³ MMFH I, *Reginonis Chronicon ad a. 890*, s. 138, pozn. 4.

³⁶⁴ HAVLÍK, L. E.: *The relationship*, s. 118.

syna, tzn. *Arnulfova syna*) a zájmeno *suo* odkazuje ke Svatoplukovi, nikoliv k *illi*. Tento úryvek je obtížný tím, že se jedná o velmi dlouhé souvětí. Vezmeme-li tu část, začínající *quod*, zjistíme, že pracujeme se dvěma nevyjádřenými podmínkami, které jsou umístěny na počátku celého listu. Ve větách vložených (*antequam...* a *quem ex...*) je nevyjádřeným podmínkem Arnulf a ve zbytku je jím Svatopluk. I když je text napsaný chaoticky, má svou vnitřní logiku, již není možno lehkověrně porušovat. Pak nezůstává nic jiného, než vytvářet složité konstrukce argumentů, jenom aby bylo nalezeno východisko, jež by quasi logickou cestou dokázalo, že badatelova teze je správná. Na závěr mohu konstatovat, že Regino z Prümü píše velice zřetelně, že do královské hodnosti byl povýšen Arnulf a nikoliv Svatopluk, jak se Havlík mylně domnívá.

V mladším chorvatském textu z 12. století (Království Slovanů – Kniha chorvatská, též Dukljanská kronika)³⁶⁵, nalézá L. E. Havlík v 9. kapitole zprávu, v níž se píše, že Svatopluk³⁶⁶ byl korunován na krále legáty papeže Štěpána VI. podle obyčeje římských králů – *more Romanorum regum*.³⁶⁷ Zastavme se na chvíli u tohoto pramene a podívejme se zblízka jak na něj, tak na jeho Havlíkovu interpretaci. Všichni badatelé, kteří se tímto dílem podrobně zabývali, se shodli, že hlavním cílem autora letopisu bylo vytvoření díla, majícího za úkol dokázat

³⁶⁵ LEŠNY, J.: *Historia Królestwa Słowian czyli Latopis Popa Duklanina*, Warszawa 1988, dílo popa Duklanina vzniklo pravděpodobně po roce 1142, s. 46. Toto dílo má dvě redakce, latinskou a chorvatskou. Starší latinská vznikla někdy po roce 1142 a chorvatská až ve 14. století. STEINDORFF, L.: *Die synode auf der Planities Dalmae*, in: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 93, Innsbruck 1985, s. 288. MOŠIN, V.: *Ljetopis popa Dukljanina. Latinski tekst s hrvatskim prijevodom i „Hrvatska kronika“*, Zagreb 1950, s. 33 tvrdí, že vznikla nejdříve po roce 1149. Na s. 25 však Mošin dochází k závěru, že je pravděpodobnější doba vzniku až okolo roku 1180, to jest těsně před zánikem samostatnosti Duklji.

³⁶⁶ Toto jméno je zaznamenáno v latinské verzi. Během přepisu do chorvatského jazyka došlo pravděpodobně k nepochopení a zkomolení. STEINDORFF, L.: *Die synode*, s. 287 a pozn. 39. Místo Svatopluka byl panovníkem *Budimir, kralj i Svetoga-puka*. HAVLÍK, L. E.: *Dukljanská kronika a Dalmatská legenda*, in: *Rozprawy ČSAV, řada SV, seš. 2*, Praha 1976. Havlík v této práci podrobně rozebral tento problém.

³⁶⁷ HAVLÍK, L. E.: *Kronika*, s. 202, „*Když končil dvanáctý den, byl král korunován (posvěcen a potvrzen) rukou vikáře Honoria, kardinálů a biskupů podle způsobu římských králů...*“ Pravděpodobně se jedná o přenesení inauguračního obřadu srbského krále Štěpán II. Nemaniče (+ 1200) do 9. století. LEŠNY, J.: *Historia Królestwa*, s. 139, pozn. k edici 71.

starodávnost tradice církevní metropole v městě Baru, v dnešní Černé Hoře. U jeho bezprostředního vzniku leží především nároky Dubrovníku, který využil povstání spojené s válkami Samuela na konci 10. století a usurpoval pro sebe práva různých církevních provincií. Biskupství v Baru bylo totiž povýšené na arcibiskupství v roce 1089 vzdoropapežem Klementem III. V podmínkách ostrých právních sporů pak ztratilo svá práva a v roce 1142 upadlo do pozice sufragána.³⁶⁸ Autor Letopisu se nechal inspirovat historií Dubrovníku a Splitu, které spojovaly své církevní provincie s tradicemi církevních středisek v Salonii a v Epidauru, fungujících již od konce doby římské. Barským předchůdcem bylo označeno dioclejské arcibiskupství. Tato arcidieceze zanikla na počátku 7. století s příchodem Slovanů a Avarů. V té době mělo Dioclei svá sufragánní biskupství v oblasti Drače, mezi něž patřilo i město Bar. Proto, aby dokázal nezpochybnitelnost metropolitních práv Baru jako pokračovatele Dioclejské tradice, musel se uchýlit autor Letopisu k falšování historie.³⁶⁹ Jako nástroj mu k tomu posloužilo jím vymyšlené shromáždění na rovině Dalma³⁷⁰, které se událo v dávné minulosti, jehož se zúčastnil také vládce místního kraje Svatopluk.³⁷¹ Při něm měla

³⁶⁸ LEŠNY, J.: *Historia Królewstwa*, s. 45.

³⁶⁹ STEINDORFF, L.: *Die synode auf der Planities Dalmae*, in: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 93, Innsbruck 1985, s. 313 - Bodin z Dukly získal v roce 1089 od vzdoropapeže Klementa III., odvolávajíc se na stará práva Dioclejského biskupství, uznání Baru jako metropole. Přenesení městské a církevní tradice z Dioclei do 50km vzdáleného Baru je ale nemožné. Bar se stal metropolí v roce 1089 jen díky svému významu, co by mocenského centra v Duklje a také díky své poloze na Jadranu, na mostě do Říma. Bodinovo odvolání na Dioclejskou tradici jak v církevním, tak světském smyslu, mělo za cíl vytvořit ideální předky a legitimizovat svou existenci. Tento stav nemohl mít dlouhého trvání, neboť byl Bar takto pochybně získaných privilegií v roce 1142 zbaven a byl nucen se poddat Dubrovníku.

³⁷⁰ O lokalizaci této planiny se vedou rozsáhlé spory. MANDIĆ, O. D.: *Hrvati a Srbi, Dva stara rouličita naroda*, München - Barcelona 1971, umísťuje tuto událost do Duvna v jižní Bosně. MOŠIN, V.: *Ljetopis*, s. 54 a ŠIŠIĆ, F.: *Letopis*, s. 306 a 398 - 399 pokládají slovo Dalma ruiny antického města u města Duvna „*Delmini ruinae*“. Vše navíc ještě komplikuje chorvatská redakce, jež událost umísťuje na planinu Hlivaj. Podle HADŽIJAHIĆ, M.: *Das Regnum Sclavorum als historische Quelle und als territoriale Substrat*, Südost-Forschung 42, 1983, s. 11 - 60, identifikuje Hlivaj jako vrch Hlib u města Duvno. STEINDORFF, L.: *Die synode*, s. 300 - 304 a 324, shrnuje ty nejdůležitější teze a je přesvědčen, že planina Dalma či Hlivaj se nachází někde v oblasti staré Dioclei a dnešního Titogradu.

³⁷¹ LEŠNY, J.: *Historia Królewstwa*, s. 136, pozn. 56 k edici, *Letopis popa Dukljanina*, urediu F. ŠIŠIĆ, Posebna izdanja, knj. LXVII, Filozofski i filološki spisi, knj. 18, Beograd-Zagreb 1928. V

být vytvořena dvě arcibiskupství, ve Splitu a Dioclei. Pevnost a stálost těchto dvou institucí podepřel autor trvalou tradicí politické instituce v městě Dioclei. Celý děj příběhu se tak odehrával ve vymyšleném panství staré dynastie, jejíž prvním křesťanským představitelem byl Svatopluk.³⁷² On a jeho nástupce Svatolik se nechali korunovat v sídle právě ustavené metropole v Dioclei, která se od té doby stala místem korunovace místních vládců. Tímto způsobem dokázal pop Dukljanin udržet vyšší postavení Diocleie ve vztahu ke Splitu, jehož metropolitní kostel se nemohl pochlubit takovou poctou.³⁷³ Jmenovaný Svatopluk však není Svatoplukem moravským, jak se mylně Havlík domníval, ale patří podle popa Dukljanina do legendárního rodu Svevladičů.³⁷⁴ Svědčí o tom i zpráva o přijetí křesťanství jím a celou zemí. Je přece všeobecně známo, že Svatopluk moravský byl již třetím (čtvrtým, budeme-li počítat krátkou epizodu jeho příbuzného kněze Slavomíra) křesťanským vládcem na moravském trůnu. Není tedy jediného důvodu, proč by se nechával znovu pokřtít. Zmínka o tom, že ho pokřtil Konstantin, jenž přijal mnišské svěcení od papeže Štěpána a s tím i jméno Cyril, je více než úsměvná. Tak zaprvé, Konstantin přijal mnišské roucho i se jménem Cyril těsně před svou smrtí v Římě, ze kterého už nevyšel.³⁷⁵ A zadruhé, svěcení získal za pontifikátu papeže Hadriána II. (867 – 872).³⁷⁶ Vraťme se k L. E. Havlíkovi. Ten, již tak historicky „zdiskreditovaný“

jedné marginálii v redakci O se tvrdí, že Svatopluk se v původním textu jmenoval Budimir a teprve po křtu si vzal jméno Svatopluk. Šišič učinil závěr, že v původním textu bylo figurovalo pouze jméno Budimir. Ve skutečnosti mají obě jména charakter lidový a žádné z nich nemohlo být jménem křesťanem.

³⁷² LEŠNY, J.: *Historia Królewstwa*, s. 68. V Letopisu se o Svatoplukovi píše, že skrze Cyrila uvěřil a nechal se od něj pokřtít i s celou svou zemí.

³⁷³ LEŠNY, J.: *Historia Królewstwa*, s. 46 - 48.

³⁷⁴ LEŠNY, J.: *Historia Królewstwa*, s. 212. Zde je uveden celý genealogický strom. Jeho předchůdcem nebyl Rastislav, ale Svetomir. Je zajímavé, že kořeny rodu nachází až u gótského krále Svevlada I.

³⁷⁵ MMFH II, *Život Konstantinův*, BARTOŇKOVÁ, D. a col., Brno 1967, s. 112 – 113.

³⁷⁶ ŠPIRKO, J.: *Cirkevné dejiny, sv. II.*, Trurčiansky Sv. Martin, 1941. Jak správně Lešny poukazuje, Konstantin (836- 869) se nemohl potkat s žádným papežem, jenž nosil jméno Štěpán, ač byli v 9. století 3 papežové tohoto jména - Štěpán V. (816-817), Štěpán VI. (885-891) a Štěpán VII. (896-897).

text tvořivým způsobem použil pro své účely. V prvním odstavci pasáže Letopisu, který „cituje“, píše: „*Tehdy král Svatopluk...poslal...vyslance k...papeži Štěpánovi*“ a větu dokončil třemi tečkami a dál pokračuje: „*aby mu po přemoudrých mužích ráčil poslat stará privilegia, která obsahují meze a končiny provincií a oblastí či zemí*“.³⁷⁷ Havlík, jaksi účelově těmi třemi tečkami vynechal další pokračování věty: „*papieža Stefana, i do cesarza miasta Konstantynopola – Michala...*“.³⁷⁸ Svatopluk I. (+894) mohl vypravit poselstvo pouze k papeži Štěpánu VI. (885-891). Avšak konstantinopolský císař Michal III. (842 – 867) by mohl na druhou stranu přijmout poselství jedině od Rostislava.³⁷⁹ O žádných starých privilegích se v Letopisu nemluví. Svatopluk byl pouze zvědavý, do jakých končin až sahá jeho vláda, a proto žádal o jakési dokumenty, ve kterých jsou popsány kraje a hranice jeho země.³⁸⁰ L. Steindorff upozorňuje na nesrovnalosti, jež se vyskytly v bule vzdoropapeže Klemeneta III. z roku 1089 a v letopise popa Dukljanina. V listině se nachází ve výčtu sufragánních biskupství i biskupství Budva a Zahumlje, která ale byla založena až na poč. 12. století a v roce 1142 se obě počítala mezi sufragánní biskupství Dubrovníku. Pop přenesl tato práva, poprvé potvrzená Dubrovníku v roce 1142, nejdříve na metropoli v Dioclei a následně na Bar. Stejně tak je i Kotorské biskupství čítáno mezi Baru podřízená, avšak Kotor patřil určitě od roku 1172, ale možná již dříve od roku 1125 k Bari v Apulii.³⁸¹ Popovi se tak nepovedlo začlenit historicko-církevní realie konce 11. století do konstrukce jeho vymyšlené staré říše. Jako další příklad nám poslouží i biskupství Zahumlje a Travunie, jež také nezahrnovalo panství Svatopluka (= Dukljanských pánů), tzn. nebyla ani sufragány Baru. Tato fikce

³⁷⁷ HAVLÍK, L. E.: *Kronika*, s. 202.

³⁷⁸ LEŠNY, J.: *Historia Królewstwa*, s. 68.

³⁷⁹ LEŠNY, J.: *Historia Królewstwa*, s. 139, pozn. k edici 65.

³⁸⁰ LEŠNY, J.: *Historia Królewstwa*, s. 68 – 69.

³⁸¹ STEINDORFF, L.: *Die synode*, s. 315.

se stala na čas skutečností poté, co Bodin obsadil 1083 - 4 Bosnu a Rašku, a tak se dostala biskupství Zahumlje a Travunie do moci Dukljanských pánů. Tak byly hranice Bodinova panství na krátkou dobu stejné s hranicemi Barské provincie. Rychlý konec tohoto rozsáhlého územního celku přišel po Bodinově smrti v roce 1108, což znamenalo i ztrátu těchto dvou biskupství.³⁸² Posledním pádným argumentem, jenž dokazuje nevěrohodnost a smyšlenost příběhu o Svatoplukově panství a synodě, jsou názvy úředníků, a to jak v latinské, tak chorvatské redakci. Slovanské *ban*, *župan* a *satnik* a latinské *dux*, *comes* a *centurio*, jsou prokázány v oblasti jaderského pobřeží až od druhé poloviny 12. století.³⁸³ Souhlasím se závěry L. Steindorffa, který tvrdí, že v 9. kapitole ve vyprávění o synodě na planině Dalma jsou přepracovány zprávy o synodě v Duklje z let 1077 - 8 pořádané dukljanským panovníkem Michalem³⁸⁴, na které byli také přítomni papežští legáti (Řehoře VII.), aby také jednali o určitých právech. Korunovace Svatopluka na synodě, ve skutečnosti Michala z Duklji, odpovídá korunovaci Zvonimira na synodě v Solin roku 1075.³⁸⁵ K těmto dvěma ještě připojil i informace o povýšení církevní provincie Bar roku 1089 Klementem III. Tyto tři události pak spojil pop do jedné a přeložil do dávných dob vlády krále Svatopluka.³⁸⁶

Jak je shora vidět, můžeme považovat tento pramen za irelevantní argument. Námi sledovaná pasáž je dílo plně fantazie, volně pracující s historickými fakty, jež na sebe bere masku důvěryhodného pramene. Bylo by více než zarážející, že

³⁸² STEINDORFF, L.: *Die synode*, s. 316 - 317.

³⁸³ STEINDORFF, L.: *Die synode*, s. 322.

³⁸⁴ Z listiny papeže Řehoře VII. z 9. ledna 1078 se dovídáme, že této synodě předcházela určitá jednání mezi Michalem a papežem. Michal usiloval o uznání královské moci a o propůjčení praporu svatého Petra. Michal byl skutečně osloven v listu titulem král. STEINDORFF, L.: *Die synode*, s. 309.

³⁸⁵ STEINDORFF, L.: *Die synode*, s. 310, Tvrzení z dopisu jsou podložena freskami v kostele sv. Michala u Ston, kde je Michal předtaven s korunou. Badatelé nacházejí analogie v korunovaci Zvonimira. Podle nich získal Michael jako Zvonimir odznaky moci od Řehoře VII.

³⁸⁶ STEINDORFF, L.: *Die synode*, s. 324.

by se nikde v současných pramenech neodrazila skutečnost, že na Moravu zavítali tři kardinálové s dvěma biskupy a pořádali tam dvanáctidenní synodu, kterou by zakončili Svatoplukovou korunovací.³⁸⁷

Nesmíme zapomenout, že se celou dobu pohybujeme ve středověku, v době kdy symboly a veřejné akty hrají v životě tehdejší společnosti velkou roli a bez nichž by se neobešla žádná velká státnická událost. Pokud bychom přistoupili na Havlíkovo stanovisko, že Svatopluk byl obdařen královským titulem, jenž ho činil de facto vazalem stolce svatého Petra, určitě by se to nestalo formou vložení koruny na jeho hlavu. Papežský stolec, pokud chtěl někoho uvést do nějakého úřadu, provedl to předáním praporu svatého Petra. Podíváme-li se však na tento akt, samozřejmě do té míry, do jaké nám prameny dovolují sledovat jeho vývoj v historii, dojdeme k závěru, že i tato cesta je slepá a že Svatopluk nikdy do královské důstojnosti povýšen nebyl.

První propůjčení praporu papežem v ranném středověku je známé zaslání *vexillum Romanae urbis* Lvem III. Karlovi Velkému, jež je rovněž zobrazeno na mozaice v lateránské bazilice, na níž svatý Petr předává papeži pallium a Karlovi praporec.³⁸⁸ V roce 962 předal papež Jan XII. Otovi I. císařskou hodnost zjevně „*per vexillum*“.³⁸⁹ K posunu dochází již za Gerberta z Aurillacu = Silvestra II. (999-1003), kdy se v

³⁸⁷ LEŠNY, J.: *Historia Królewstwa*.

³⁸⁸ LIGATO, G.: *L'appello di Silvestro II per Gerusalemme (Ep. 28)*, in: Flavio G. Nuvolone (ed.), Gerberto d'Aurillac - da Abbate di Bobbio a Papa dell'Anno 1000, Atti del Congresso Internazionale, Bobbio, Auditorium di S. Chiara, 28-30 Settembre 2000 (Archivum Bobiense, Studia IV), Bobbio/Pc 2001, Fig. 6, str. 128 – 129, ERDMANN, C.: *Kaiserliche und päpstliche Fahne im hohen Mittelalter*, in: Quellen und Forschung aus italienischen Archiven und Bibliotheken, Bd. 25, Leipzig 1933 - 34, s. 3, ten uvádí ještě starší zmínky o předání praporu. Ty se ale zakládají na nedorozumění a doplnění porušené textu slovem *vexillum* na místo, kde určitě nebylo. I kdyby tato oprava byla správná (bylo by tím míněno *pontificatum*, též *imperium a patriciatum*), nedokazuje to nic o zaslání praporce. Jedná se o tvrzení, že Štěpán II. v roce 752 zaslal Pipinovi Petrův prapor a rovněž tak v roce 772 Hadrián I. Karlovi Velkému.

³⁸⁹ ERDMANN, C.: *Kaiserliche und päpstliche Fahne*, s. 8, „*totius Italiae vexillum cum imperii dignitate*“.

papežských kruzích předával světský úřad „*per vexillum*“.³⁹⁰ Významný krok představoval moment, kdy papež poprvé vystoupil jako lenní pán a udělil v léno zemi skrze prapor. V roce 1059 předal Mikuláš II. Normanům, Robertu Guiskardovi a Richardovi z Capuy, podle kronikáře Romualda ze Salerna, jižní Itálii „*per vexillum*“. Toto potvrzují další pozdější prameny a poddání dalších normanských vládců Sicílie papeži.³⁹¹ Papežský prapor byl rovněž předáván bojovníkům jako tzv. „*heiliges Siegesbanner*“.³⁹² Už v roce 1000 obdrželi zástavu Benátčané na tažení proti istrijským Slovanům během obřadu „*profectio bellica*“. V roce 1018³⁹³ předává papež Benedikt VIII. podobnou zástavu Pisánským, vypravujícím se na Sardinii.³⁹⁴ Samozřejmě všechny křížové výpravy svěruje ochraně svatého Petra a jako symbol udílí „*vexillum sancti Petri*“. Na první výpravě se dostalo té cti být jejím nosičem Hugovi z Vermandois. Na třetí křížové výpravě byl „signifer“ sám její vůdce Fridrich Barbarossa.³⁹⁵ Nejenom bojovníci proti nevěřícím a proti Slovanům, ale de facto všichni ti, kteří bojovali na straně papeže, obdrželi prapor, jako například: Vilém Dobyvatel³⁹⁶ před svým tažením do Anglie či Robert Guiskard v boji s byzantským císařem.³⁹⁷ Je tedy jasné, že do roku 1059 předával papež úřady *per vexillum* pouze franským panovníkům a římským císařům. Situace se změnila až poté, co se papežství vymanilo z hluboké krize a závislosti na císařství.

³⁹⁰ LIGATO, G.: *L'appello di Silvestro II*, s. 133.

³⁹¹ ERDMANN, C.: *Kaiserliche und päpstliche Fahne*, s. 4.

³⁹² ERDMANN, C.: *Kaiserliche und päpstliche Fahne*, s. 4.

³⁹³ ERDMANN, C.: *Kaiserliche und päpstliche Fahne*, s. 3, uvádí, že se tak stalo v roce 1016.

³⁹⁴ LIGATO, G.: *L'appello di Silvestro II*, s. 139.

³⁹⁵ LIGATO, G.: *L'appello di Silvestro II*, s. 133.

³⁹⁶ Papež chtěl, aby převzal korunu od papežského legáta, a tak potvrdil, že je králem z papežské milosti. To ale Vilém odmítl. Svatopetrský fenik nebyl placen jako uznání lénního vztahu, ale za půjčení praporu pro boj s nevěřícími. SCHRAMM, P. E.: *Geschichte des englischen Königtums im Lichte der Krönung*, Weimar 1937, s. 33.

³⁹⁷ ERDMANN, C.: *Kaiserliche und päpstliche Fahne*, s. 6 - 7.

Ve feudálním světě symbolizuje už v 10. století předání praporu = „*gestatio vexilli*“ svěřeni moci,³⁹⁸ se kterým se setkáváme patrně už za vlády západofranského Karla Holého (840-877). Kupříkladu v Anglii je známa hodnost „*signifer*“ již za Athelstana (925-939).³⁹⁹ Roku 1004 se dovídáme o uvedení vévody v úřad předáním „*hasta signifera*“. Za panování Otty III. nacházíme, co by symbol vazalské podřízenosti, kopí.⁴⁰⁰ V rámci širokého konceptu *Renovatio imperii Romanorum* chtěl Otta III. v nově vznikajících centralizovaných státech ve střední Evropě, v Uhrách a Polsku (Čechy se v té době topily ve vnitřní krizi), ustavit samostatnou církevní organizaci a povznést jejich vládců do královské hodnosti. Obklopen pak těmito silnými králi, již by tvořili jakousi rodinu králů, by vládl novému římskému císařství. V roce 1000 Otta III. podnikl pouť k hrobu mučedníka svatého Vojtěcha do Hnězdn, kde byly uchovány jeho ostatky. Hnězdenský chrám byl povýšen na arcibiskupství a Hnězdn byla podřízena tři sufragánní biskupství v Kolobřehu, Krakově a Vratislavi. Císař tímto krokem nepřispěl pouze k šíření křesťanství, ale také demonstroval císařskou velkolepost daleko za hranicemi říše. Pro Boleslava Chrabrého představovala návštěva císaře, vedená v přátelském duchu, obrovský vzestup jeho prestiže mezi středoevropskými vládci, neboť z kmenového knížete, jenž platil říši tribut se stal samostatným vládcem.⁴⁰¹ Jako zvláštní poctu obdržel Boleslav od Otty repliku kopí svatého Mauritia (Heiligen Lanzen) s částí hřebu z kříže Ježíše Krista, jež bylo na jednu stranu relikvií a zároveň říšským symbolem. Boleslav Chrabrý tak získal svou zemi od císaře lénem skrze svaté kopí.⁴⁰² Na oplátku získal Otta vzácnou relikvií, rámě mučedníka Vojtěcha. Zda byl při tomto aktu také

³⁹⁸ LIGATO, G.: *L'appello di Silvestro II*, s. 136.

³⁹⁹ LIGATO, G.: *L'appello di Silvestro II*, s. 137.

⁴⁰⁰ LIGATO, G.: *L'appello di Silvestro II*, s. 137, pozn. 35.

⁴⁰¹ KELLER, H.: *Otoni*, Praha 2004.

⁴⁰² SCHRAMM, P. E.: *Herrschaftszeichen: gestift, verschenkt, verkauft, verpfändet. Belege aus dem Mittelalter*. in: *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, č. 5, Göttingen 1957, s. 173 – 174.

Boleslav povýšen do královské hodnosti, se dodnes vedou debaty.

V roce 1001, po synodálním jednání, rozhodl císař společně s papežem, že v Ostřihomi má být založeno arcibiskupství a že uherský vládce Štěpán, kmotřenec Otty III., má být povýšen na krále. O tom, zda byl pomazán i s korunou na hlavě, se nic konkrétního ve zprávách neobjevuje. Víme ale jistě, že jako Boleslav Chrabrý obdržel posvátné kopí.⁴⁰³

Shrnutí

Jak je vidět z předchozích řádků, o povyšování papežem či císařem do královské hodnosti jakýmkoliv způsobem – korunovací, předáním kopí, pomazáním, pouhým označením v listu, (pomineme-li panovníky Východo- a Západofranské říše, kteří nosili titul *rex*) v 9. století není žádný doklad, neboť je to záležitostí až následujících století. Havlíkova představa o králi Svatoplukovi je od základu mylná, počínaje korunovací a konče modelem království, který nám vzniká až v průběhu 10. století.

Na závěr si shrňme všechna fakta. Svatopluk nebyl povýšen papežskými listinami z let 880 a 885 do královské hodnosti, ale papež jimi pouze zvýšil Svatoplukovu prestiž mezi evropskými vládci. Nemůžeme však vyloučit zprávu dvou východních pramenů, že Svatopluk nosil na hlavě nějakou ozdobu, diadém, jenž si buď sám nasadil na hlavu, či mu byla někým nasazena. K této informaci nelze říci více než, že u Moravanů mohlo být zvykem, o němž nevíme, odkud jej přejali, že jejich knížata nosila, jak píše anonym, na svých skráních jakousi ozdobu, jež byla znakem jejich úřadu. Tuto ozdobu jim rozhodně neudílel žádný církevní hodnostář a určitě to nebyla královská koruna. Dále jsme si názorně ukázali, že Havlíkova interpretace části

⁴⁰³ SCHRAMM, P. E.: *Herrschaftszeichen: gestift*, s. 174, SCHRAMM, P. E.: *Kaiser, Rom und Renovatio*, Leipzig-Berlin 1929, s. 154, nový polský a uherský stát byl předán svatému Petru. Bylo to učiněno na základě teorie, že císař má zajištěný podíl na vlastnictví svatého Petra.

textu Reginona z Prümü, která ho dovedla k závěru, že má v ruce další důkaz o Svatoplukově povýšení do královské hodnosti, je od základu chybná. Reginon jasně hovoří o tom, že povýšeným byl Arnulf a nikoliv Svatopluk. Dukljaninova kronika, jež se podrobně rozepisuje o okolnostech Svatoplukovy korunovace, je jako pramen k dějinám Velké Moravy zcela nevěrohodná a jako argument ji musíme odmítnout. Pop Dukljanin pracoval velice volně s historickým materiálem, aby tak oklamal své současníky. Tímto způsobem si vytvořil příběh, jenž nemá s historií vůbec nic společného. Způsob, jímž papež či císař předával královský úřad se lišil od zvyku, jenž panoval ve vrcholném středověku. Tento akt nebyl provázen předáním koruny, ale *per vexillum* či skrze svaté kopí. Avšak s tímto ceremoniálem se setkáváme u papeže až v roce 1059, kdy prokazatelně dává *per vexillum* Sicílii lénem normanským vládcům. Císař, jmenovitě Otta III., tak učinil o půl století dříve v roce 1000 a 1001. Jak je vidět, ani touto cestou nemohl Svatopluk získat královskou hodnost. Zbývá tedy již jen konstatovat, že Svatopluk I. moravský nebyl nikdy povýšen do královské hodnosti a nikdy nenosil na hlavě královskou korunu, což ale nebránilo některým letopiscům, kronikářům a úředníkům, aby ho nazývali, možná pochlebovačně, titulem *rex*.

VELKOMORAVSKÉ VOJSKO

„A mají leč malý počet **soumarů**⁴⁰⁴ a **jízdní zvířata**⁴⁰⁵ jsou jen u toho znamenitého (nebo zmíněného) muže⁴⁰⁶. Jejich zbraně jsou krátké oštěpy, štíty a kopí a nemají jiných kromě těchto⁴⁰⁷... Tento vládce (hovoří se o Svatoplukovi) má **jízdní zvířata**⁴⁰⁸ a nemá jiného jídla z potravy leč to, co se vydojí z jejich mléka.⁴⁰⁹ A má brnění znamenité, pevné a drahocenné... Jejich král od nich vybírá každoročně daň; jestliže nějaký muž z nich má dceru, vezme z jejich šatů jeden sváteční oděv ročně, a jestliže má syna, vezme z jeho šatů sváteční oděv také jednou ročně. Jestliže nemá ani syna ani dceru, vezme z šatů jeho ženy nebo jeho otrokyně jeden sváteční oděv.“⁴¹⁰

Tato část zprávy „Anonymní relace“ zachovaná v textu Ibn Rusty obsahuje čtyři důležité informace: 1) Lidé mají málo soumarů a jediný, kdo vlastní jízdní zvířata, je jejich vládce Svatopluk. 2) V boji používají oštěpy, štíty a kopí. 3) Svatopluk

⁴⁰⁴ MMFH III, *Gardízi*, s. 428: „A mají málo koní“. CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 31, překládá arabské slovo (*l-baráđina*, in: MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 346) termínem „Рабочаго скота“, MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 468, „Packpferde“, LEWICKI, T.: *Žródla II/2*, 1977, s. 37, „koní pociągowych“, GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 78, „Lasttier“. Dictionnaire arabe-français, ed. A. de BIBERSTEIN KOZIMIRSKI, Caire 1875, s. v., vykládá tento termín jako „těžké, velké, pomalu krácející zvíře; nemající rodokmen“.

⁴⁰⁵ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 31, překládá arabský výraz (*d-dábbatu*, in: MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 346) zachovaný v textu v kolektivní formě, slovem „верховыхъ лошадей“, MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 468, „Reitpferde“, LEWICKI, T.: *Žródla II/2*, 1977, s. 37, „wierzchowce“, GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 78, „Pferd“. Dictionnaire arabe-français, v. s., vykládá toto slovo jako „každý tvor, který pomalu leze; stádní zvíře; jízdní zvíře“.

⁴⁰⁶ LEWICKI, T.: *Žródla II/2*, 1977, pozn. 217, s. 123. Taktéž GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, pozn. 127, s. 78. Ibn Rusta se v tomto místě dopustil chyby při opisování anonyma, neboť do svého textu nezahrnul odstavec, na který pak navazuje věta s odkazem na výše zmíněného muže. Věta se tak stává zdánlivě nesmyslnou. Podle Lewickiho z následujícího textu ale jasně vyplývá, že této části předcházela odstavec pojednávající o králi Slovanů Svatoplukovi. Göckenjahn a Zimonyi jsou toho názoru, že tento odstavec hovořil jak o Svatoplukovi, tak i o županovi. Každopádně se všichni shodují na jedné věci, že zmíněným mužem je Svatopluk.

⁴⁰⁷ MMFH III, *al-Marwazí*, s. 433: „Jejich zbraněmi jsou oštěpy, kopí a pěkné štíty.“ Podobně MMFH III, *Gardízi*, s. 428: „A jejich zbraně, jimiž válčí, jsou oštěp, štít a kopí.“

⁴⁰⁸ CHVOLSON, D. A.: *Izvestija*, s. 32, překládá (*dawábbun*, in: MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 347), jež je plurální formou od předchozího slova *d-dábbatu*, stejně jako kolektivum: „верховыхъ лошадей“, MARQUART, J.: *Osteuropaeische*, s. 468, zde již tento termín interpretuje jako „Stuten“, tj. klisny. LEWICKI, T.: *Žródla II/2*, 1977, s. 37, „wierzchowce“, GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte*, s. 79, „Pferd“.

⁴⁰⁹ Tuto zprávu nacházíme i u MMFH III, *al-Marwazí*, s. 433: „Vládce má (jízdní) zvířata a živí se jejich mlékem.“ Podobně, avšak zkráceně MMFH III, *Hudúd al-Álam*, § 43, s. 422, „Potravou jejich králů je mléko“.

⁴¹⁰ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 346 – 348.

vlastní znamenitá, pevná a drahocenná brnění.⁴¹¹ 4) Svatopluk vybírá daň od poddaného obyvatelstva ve formě svátečního oblečení. Všechny tyto čtyři body mají společného jmenovatele a tím je velkomoravské vojsko, kterému bude věnována poslední část mé práce. Byly to právě silné vojenské oddíly, jež nesou lví podíl na velkém mocenském rozmachu velkomoravské říše. Jen díky silnému modernímu vojsku se Moravané dokázali prosadit proti Východofranské říši, mocnému sousedu ze západu. Nebyla to však síla a hbitost pěších oddílů, ale úderná síla moderního, profesionálního a těžkooděného jezdeckva, které se etablovalo během vojenských střetů s franskou říší. Abychom pochopili, co nám vlastně chtěl Ibn Rusta říci ve své zprávě o velkomoravském vojsku, ač se to na první pohled nezdá, neřekl toho málo, je zapotřebí provést krátký exkurz do historického vývoje jízdního vojska na evropském kontinentě. Budeme si všimnout nejen proměn významu a úlohy ve vedení vojenských operací, ale také jeho výzbroje a materiálního zabezpečení koní a také jezdců.

Doba římská

Tak jako své kulturní tradice čerpá Evropa především z římské společnosti, tak také vojenství západního a středoevropského okruhu je dalším vývojovým stupněm, jehož počátky nacházíme již v galských válkách Julia Caesara. V jeho republikánské armádě hrála jízda vedlejší roli a hlavní tíha operací byla kladena na bedra pěších legií. Avšak proti galské jízdě potřeboval Caesar rovněž účinný nástroj, a proto se ani on nemohl obejít bez jízdního vojska. V tomto bodě se spolehl na pomoc svých galských spojenců, kteří mu poskytli své jízdní oddíly. Galská jízda podléhala svým vlastním velitelům, ale

⁴¹¹ Prof. R. Veselý mi potvrdil, že v arabském textu je termín pro brnění zapsán v plurální formě, takže tento překlad je správný.

placena byla Římem. Tyto jednotky si Římané smluvně najímali na konkrétní operace, ale máme i případy dlouhodobých kontraktů. Tak nacházíme v roce 53 př. n. l. ve válce s Parthy v římských službách 3000 galských jezdců.⁴¹² Poté, co Octavianus Augustus ovládl říši, přistoupil k vytvoření vlastních mobilních oddílů, tzv. *auxilií*. K rozhodující změně došlo ale až ve druhé polovině 3. století za vlády císaře Galiena (260 – 268). Ten si uvědomil ve válkách s Peršany, jak mocnou zbraní je kvalitní těžké jezdecktvo. Proto reorganizoval jízdu a zřízením mobilních jednotek, vyčleněných z velkých legií, zformoval taktické útvary, připravené ze svých posádek ve Veroně a Aquileji posílit v poměrně krátké době jakékoliv ohrožené místo říše. S těmito oddíly mohli římscí císaři na čas úspěšně čelit vnějšímu nepříteli. V Galienových reformách dále pokračoval císař Aurelianus (270 – 275), který opět svými vítězstvími stmelil říši. Aurelianus především zvýšil počet oddílů těžkého jezdecktva, nazývaných *cataphractarii*, tj. *obrnění*, jež byly natolik podobné svému perskému vzoru,⁴¹³ že se jejich standartami staly íránské korouhve v podobě draka.⁴¹⁴ Tito perští jezdci drželi při útoku kopí obouruč. A protože se tak nemohli chránit štítem, byli těžce obrnění. Jejich těžké brnění však bylo příčinou, že byli těžcí a nemotorní. Do boje byli nasazováni nejčastěji v jednom bojovém pořádku a jeli v první řadě společně s pěšimi. Jejich úkolem bylo čelním útokem prorazit přední linie, ale z boku a zezadu byli *cataphractarii* bezbranní, takže se stávalo, že když při ústupu prchali před římskými jezdci, padali vyčerpáním z koní.⁴¹⁵

⁴¹² KEMKES, M. - SCHEUERBRANT, J.: *Zwischen Patrouille und Parade. Die römische Reiterei am Limes*, Stuttgart 1997, s. 9 nn.

⁴¹³ MITTERAUER, M.: *Warum Europa?* München 2003, s. 118, perská jízda měla zbraně z indické ocele a její koně patřili ve světě mezi nejlepší, neboť i v čínské říši vystavěli své chovy na perských plemenech.

⁴¹⁴ ČEŠKA, J.: *Zánik antického světa*, Praha 2000, s. 30.

⁴¹⁵ KEMKES, M. - SCHEUERBRANT, J.: *Zwischen Patrouille*, s. 24 - 25.

Jízdní vojsko má dvě základní přednosti oproti pěším legiím. První je jeho rychlost při přesunech na velké vzdálenosti a rychlá reakce na měnící se situaci. V bitvě dokáže jízda flexibilně reagovat na nepříznivý vývoj a je schopna svou rychlostí a úderností ucpat díru v obraně, či zasadit konečný drtivý úder. Bez trénu byla jízda schopna urazit za den 50 – 60 kilometrů a při krátkých nasazeních až 80 – 100 kilometrů. S trénem byla pochodová rychlost jen dvakrát větší než pěších oddílů. Druhou výhodou je psychická převaha jezdce. V boji proti neuspořádanému pěšimu vojsku jízda lehce prorazila přední řady a pomocí svých kopí a rychlosti koní rychle vítězila. To vyvolávalo při útoku u jezdců pocit euforie. Naproti tomu u pěšáků pocit strachu a následný ústup. Ovšem jízda měla i své slabiny. Pokud se proti ní postavily semknuté šiky pěšáků, nedokázali koně překonat ze své přirozenosti tuto bariéru. Často se stávalo, že koně odepřeli poslušnost a nechtěli útočit nebo se při útoku v semknuté řadě otočili a tím porušili formaci. Takže úspěch závisel na tom, komu dřív povolí nervy.⁴¹⁶

Udržovat stálé jízdní jednotky bylo pro stát velkým finančním břemenem.⁴¹⁷ Každý válečný kůň potřeboval k sobě jednoho soumara s pacholkem⁴¹⁸, který mu nosil obilí, neboť válečný kůň nemohl táhnout tento náklad při dlouhých celodenních pochodech na zádech. Předpokladem pro držbu a výživu takového množství koní bylo prosperující a výnosné zemědělství, oplývající dostatkem přebytků. Nároky na stravu byly obrovské. Jezdec spotřeboval ročně cca 400 l pšenice a

⁴¹⁶ KEMKES, M. - SCHEUERBRANT, J.: *Zwischen Patrouille*, s. 7 - 8.

⁴¹⁷ MITTERAUER, M.: *Warum Europa?*, s. 117, vytváření jízdních oddílů enormně zatížilo státní pokladnu, jelikož voják měl od státu k dispozici výzbroj, koně a kompletní zázemí. Se vším musel ale voják zacházet opatrně. Vyzbrojování byly z dílen, nacházejících se na západě, jež byly situovány v blízkosti místních bohatých ložisek železných rud. V pozdní době římské pocházeli koně římské kavalerie z chovů z pohraniční oblasti severních Alp, jež byly na tu dobu na velmi vysoké úrovni.

⁴¹⁸ JUNKELMANN, M.: *Römische Kavallerie: die Kampfausrüstung der römischen Reiterei im 1. und 2. Jahrhundert n. Chr.*, Stuttgart 1989, s. 25.

kůň 1200 l ovsa. Vojenský jízdní oddíl zkonsumoval ročně 308 tun pšenice a 372 tun ovsa. Ve stanicích, kde byly dva oddíly to činilo 800 m³ pšenice a 1450 m³ ovsa. Toto obrovské množství bylo třeba někde získat a hlavně někde uskladnit. V zimě spotřeboval jízdní oddíl o 500 koních 4, 5 tuny sena denně, tj. na půl roku 410 tun sena na uskladnění. Toto všechno bylo zahrnuto do výloh státní pokladny. Taktéž vojáci pobírali svůj pravidelný žold v penězích. Ve státní režii se odbýval taktéž chov bojových koní.⁴¹⁹ Trvalo nejméně 4 roky, než byl kůň připraven nastoupit do vojenské služby. V posádce se stovkou koní bylo nahrazeno ročně v průměru 15 koní, takže za 4 – 5 let došlo k úplné obměně, což kladlo velké nároky na rozsah chovů. Než však mohl kůň nastoupit do služby, musel projít určitou zkouškou (*probia*). Když prošel, dostal jméno podle svého jezdce. Ten ale musel zaplatit za koně jako kauci 125 denárů, avšak kůň zůstal i nadále ve vlastnictví státu.⁴²⁰

Stejně tak byla i výzbroj majetkem státu propůjčeným vojákovi. Již v 1. a 2. století n. l. byly hojně používány ostruhy. Helma byla celokovová, s ochranným štítkem na zátylku a na pantech připevněnými plátky pro ochranu uší a tváří. Pancéřování měli jezdci jen dvojího druhu na rozdíl od pěšáků, a to řetízkovou zbroj (*lorica hamata*) nebo šupinovou (*lorica squamata*). Nejpoužívanější bylo řetízkové brnění. Byla to košile s připevněnými částmi na ochranu ramen. Pro výrobu takové košile bylo použito cca 30 tisíc kroužků o průměru 3 – 10 mm, jež byly spojovány nýty. Šupinové brnění tvořily malé šupinky z bronzového či železného plechu vysoké 2 – 5 cm o síle jen 0, 4 mm. Štíty měli menší než pěší. Byly ploché (oválné či šestihranné) o průměru 90 – 125 cm (váhy 5 – 9 kg). Na štítech byly ochranné středové puklice a lemové kování. Jízdní sečnou

⁴¹⁹ JUNKELMANN, M.: *Römische Kavallerie*, s. 20 - 22, 90% římských koní mělo průměrnou výšku 130 – 150cm. Avšak rozpětí bylo od 117 do 162, 5 cm. Typickým příkladem koně římské kavalerie je camargeský kůň, který je přímým potomkem starověkých římsko-keltských plemen.

⁴²⁰ KEMKES, M. - SCHEUERBRANT, J.: *Zwischen Patrouille*, s. 19 - 20.

zbraní byl meč (*spatha*), který byl cca 70 cm dlouhý s čepelí širokou 4 cm. Jednalo se o vylepšenou verzi keltského meče. *Spatha* stála v kontrastu s mečem pěšáků (*gladius*), jenž byl kratší a měl širší čepel. *Spatha* na rozdíl od pozdějších germánských mečů neměla příčku. Ve 3. století nacházíme až 95 cm dlouhé exempláře. Od 2. století nebyla již nošena na opasku u boku, ale na řemeni přes rameno. Oštěpy či kopí měly železné špice o délce 10 – 30 cm, nejčastěji listového tvaru, méně častější byly čtyřhranné s tulejkou. Římané měli tři typy. *Contus* byl 3 – 4 m dlouhý. Římané ho převzali od Parthů. Držel se obouruč a byl používán pouze k bodání. *Hasta* měřil 1, 8 – 2, 6 m. Jednalo se o univerzální zbraň jak k bodání, tak k vrhání. *Iacula* byla pouze vrhací zbraň 1, 1 m dlouhá. Každý jezdec jich měl v něčem, co připomíná velký toulec, 3 – 5 kusů.⁴²¹

Franská říše

Po rozpadu západní části říše římské se stala nositelkou jejich tradic říše franská. Jako Římané, tak i Frankové měli své těžké jezdectvo, jež se významným způsobem zapsalo do dějiny vojenství a ovlivnilo válečnictví v Evropě na několik století. Zásadní roli v tomto procesu sehrála vojska Karla Velikého, která vítězně křížovala Evropou. Ovšem, franská říše po dobu celé své existence nedisponovala takovými prostředky jako říše římská, aby na státní náklady udržovala tak velké jízdní vojsko.⁴²² Proto bylo třeba nalézt jiný model, který by neodčerpával prostředky z říšské pokladny. Místo vyplácení žoldu, zajišťování vybavení a stravy z domu pána, poskytl vojákům jejich pán živobytí tím, že jim půjčil zemi za službu ve zbraní. Celý kontrakt mezi pánem a jeho vojákem probíhal tak,

⁴²¹ KEMKES, M. - SCHEUERBRANT, J.: Zwischen Patrouille, s. 32 - 37.

⁴²² MITTERAUER, M.: *Warum Europa?*, s. 113, vyzbrojení jednoho jezdce bylo velice drahé. V Lex Ripuarica z karolínské doby jsou uvedeny ceny za jednotlivé díly zbroje. Helma – 6 solidů, brnění – 12 s., meč s pochvou 7 s., ochrana holeně 6 s. a štít a kopí po 2 s. Celá výzbroj stála tolik, co 18 – 20 krav. Pro srovnání, na průměrném královském dvoře bylo okolo 45 krav.

že šlechtici, svobodní či dokonce nesvobodní přísahali králi a brzy také dalším velmožům věrnost a zároveň slíbili, že budou svému pánu sloužit radou a vojenskou pomocí. Tímto způsobem se stal voják vazalem a obdržel jako léno (beneficium či feudum) venkovský statek, který mu měl umožnit válečnou službu, tzn., že z jeho výnosů si měl každý jezdec sám obstarat a udržovat nákladnou zbroj a válečného koně.⁴²³ Za to byl povinen svému pánovi vojenskou službou. Vybudování obrněného jezdecktva je tak považováno za rozhodující předpoklad pro vznik a rozvoj lenního systému.⁴²⁴ Podle teze H. Brunnera⁴²⁵, která je stále rozšířena mezi historiky, vznikl lenní systém sloučením dvou původně oddělených právních institucí vasalství a benefičiálního systému.⁴²⁶ To se mělo podle Brunnera stát až za vlády Karlovců.⁴²⁷

Zastavme se na chvíli u teorie Heinricha Brunnera. Ten tvrdí, že Merovejci vybuodovali svou říši s pomocí pěších vojsk. Teprve nutnost obrany proti arabským nájezdníkům z Pyrenejského poloostrova vyvolala ve franské říši potřebu vytvořit těžké jezdecktvo, jež by se bylo schopno postavit arabské jízdě. S výstavbou bylo započato za karolínských majordomů Karla Martela, respektive za králů Pipina a Karla Velikého byla dokončena. Za významný indikátor změny vojenské politiky považuje Brunner přeložení březnového pole, tradičního shromáždění franckých bojovníků, na květen, provedené Pipinem v roce 755. Vysvětlení nabízí velice jednoduché. V tomto ročním období je již možná pastva, takže nebylo

⁴²³ REINHARD, W.: *Geschichte der Staatgewalt*, München 1999, s. 33.

⁴²⁴ MITTERAUER, M.: *Warum Europa?*, s. 112.

⁴²⁵ BRUNNER, H.: *Der Reiterdienst und die Anfänge des Lehenswesens*, in: *Zeitschrift für Rechtsgeschichte*, 8, Weimar 1887. Reprint in: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Germ. Abt. 8, 1987.

⁴²⁶ DOPSCH, A.: *Wirtschaftliche und sociale Grundlage der europäischen Kulturentwicklung*, Teil II., Wien 1924, s. 305. WOLFRAM, H.: *Frühformen des fränkischen Lehenswesens*, in: Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantnorum* und die Quellen ihrer Zeit, Wien - München 1995, s. 123 – 141, podle něj, vznikl lenní systém okolo poloviny 8. století ze dvou a pokud prý člověk chce, tak ze tří složek: vazalství, komendace a benefičiálního systému pod vlivem prekarií.

⁴²⁷ DOPSCH, A.: *Wirtschaftliche*, s. 307.

takovým problém na cestách sehnat pro koně obživu. Tři roky poté, roku 758, byly změněny tributární dávky Sasům z dobytka na koně. Karle Veliký později zavedl důležitou dávku pro pastvu koní *fodrum*,⁴²⁸ poprvé doloženou v roce 792 či 794. Také osevňovací politika byla vedena v závislosti na potřebách těžkého jezdecktva.⁴²⁹

Badateli vcelku opomíjená zůstává rozsáhlá práce A. Dopsche, který v kapitole „Die Entstehung des Lehenswesens“⁴³⁰ vyvrátil Brunnerovi teze o vzniku jízdy a lenního systému u Franků až za vlády Karlovců. Dopsch uvádí, že již staří Germáni získávali jako foederáti půdu na římském území za vojenskou službu. Už tento vztah se označoval pojmem *beneficia* a svým obsahem byl velice podobný středověkému pojetí. Po dobu služby nesměla být foederátům země zcizena. Již v konstituci císaře Honorio z roku 399 nese získání půdy *laety* stejné označení jako ve středověku nabytí léna, „*merere*“, tj. *dostat údělem, dostat za žold*, přičemž toto nabytí bylo vždy spojeno s beneficiem. Dopsch dále říká, že to byli právě staří Germáni, kteří ze svého starého družinného systému vytvořili vazalský systém. A sice díky rozsáhlým pozemkům, kterými disponovala církev, jež se dostaly „pod ochranu“ krále a velmožů.⁴³¹ Jinak řečeno, král rozdával církevní majetek svým velmožům, když už neměl z čeho dávat.⁴³² Dopsch ale podotýká, že soukromé vojenské družiny však nejsou pouze germánským fenoménem. Nacházíme je již v Římě ve 4. století. Jednalo se o silnou osobní stráž bohatých a mocných hodnostářů a velkostatkářů, jež se během doby

⁴²⁸ Slovník středověké latiny v českých zemích II., D-H, Praha 1993, s. v., znamená to povinnost poskytnout pohostinství králi; dávka (naturální, později peněžní) odváděná k tomu účelu.

⁴²⁹ MITTERAUER, M.: *Warum Europa?*, s. 112, Takto shrnul a použil ve své práci Mitterauer Brunnerovi argumenty. Na s. 119 odmítá ale tezi, že těžké jezdecktvo bylo vybudováno za tím účelem, aby tvořilo pouze obrannou hráz proti arabským nájezdům, jelikož jeho síla byla v útoku, v obraně naopak ztrácelo na účinnosti, jak je vidět během krize franské říše v 9. století.

⁴³⁰ DOPSCH, A.: *Wirtschaftliche*, s. 293 – 343.

⁴³¹ DOPSCH, A.: *Wirtschaftliche*, s. 340n.

⁴³² DOPSCH, A.: *Wirtschaftliche*, s. 312 – 313, činili tak ve velké míře jak Merovejci, tak Karlovcí.

rozzrůstala do velikosti menších armádních celků. Tito tzv. *bucellarii* zajišťovali ochranu svým pánům.⁴³³ Osobně byli tito vojáci svobodní, pod ochranou svého pána a byli hmotně zabezpečeni výměnou za vojenskou službu.⁴³⁴ Nejen foederáti dostávali za svou službu půdu. Podobným způsobem se prosadilo u pohraničních vojsk v pozdní době římské zajišťování obživy a žoldu vojákům ve formě předávání půdy. Když hovoříme o římské říši, nesmíme také opomenout velký vliv *patrocinii* na vývoj v západní a jižní Evropě.⁴³⁵

Dopsch odmítá Brunnerovu myšlenku, že to byl až Karel Martel, jenž vytvořil těžké jízdní oddíly, aby válčily s Araby, jež si k sobě Karel připoutal smlouvou a půdou (hmotným zabezpečením), kterou jim propůjčil. Dopsch dokazuje, že Frankové měli již v 6. století jezdecké oddíly, ba dokonce i těžkou jízdu. Ze zprávy Řehoře z Tours o tažení krále Theudeberta se dovídáme, že pomocí jízdy byla rozvrácena říše Durinků (531). Tento merovejský král se svými jízdními oddíly rozšířil svou moc až do Panonie. Za krále Chlotara (+561) si Frankové podmanili Juty, Sasy a dolnoněmecké kmeny, o nichž je známo, že měly dobrou jízdu. Víme, že Alamané, které porazil Chlodvík, byli vynikajícími jezdci. Proto je mylné tvrzení, že teprve až v době Karla Martela přišel podnět z arabské strany k postavení těžké jízdy. Dopsch se domnívá, že bitva u Poitiers je poněkud přeceňována. Tvrdí, že islámská expanze v 8. století na západě překročila již svůj vrchol a vnitřní boje následovníků Mohammeda bránily dalšímu rozšiřování islámu.⁴³⁶

Dopsch odmítá tvrzení, že lenní systém vznikl sloučením vazalství a benefičiálního systému. Naopak tvrdí, že tyto dvě právní instituce neexistovaly nikdy odděleně. Podle Dopschova názoru se dá o vazalství vždy tvrdit, že se jedná buď o

⁴³³ ČEŠKA, J.: *Zánik antického světa*, s. 151.

⁴³⁴ DOPSCH, A.: *Wirtschaftliche*, s. 304.

⁴³⁵ MITTERAUER, M.: *Warum Europa?*, s. 118.

⁴³⁶ DOPSCH, A.: *Wirtschaftliche*, s. 294 - 298.

pokračování starého germánského družinného, či galo-římského klientského systému. V obou případech tento vztah nebyl založen pouze na vzájemné osobní věrnosti bez věcného základu. Naopak v obou bylo organickou složkou hmotné zajištění a výživa. Vytvořil se tak princip vzájemné povinnosti mezi oběma smluvními stranami.⁴³⁷ Podstatu lenního vztahu lze definovat ze strany vazala radou a pomocí a ze strany pána ochranou a podporou.⁴³⁸ A právě toto spojovalo jak germánské družiníky se svým pány, tak v Římě klienty se svými patrony. Dopsch odmítá, že by pozemková vrchnost vznikala až za Karla Velikého. Naopak dokládá, že velcí vlastníci, kteří měli prostředky vydržovat si družiny, existovali již dlouhou dobu před Karlovcí. U Franků se s nimi setkáváme již v 6. století po dělení říše Chlodvíkovými nástupci a během následujících občanských válkách v druhé půli 6. století, kdy byli merovejší králové stále více závislí na podpoře magnátů a proto jim dávali za jejich služby pozemkové dary. Tito magnáti si následně sami začali vytvářet vlastní vazalskou síť. Jejich moc se posilovala na úkor královské a tato bohatá aristokracie pak měla velký zájem na dalším rozšiřování lenního systému.⁴³⁹

Velice zajímavým pramenem k dějinám vojenské správy za vlády Karla Velikého je jeho politická závěť z roku 806 sepsaná v Diedenhofenu. Jedna z kapitol testamentu hovoří o zajištění vojenské hotovosti, která vstupuje do úzkého vztahu s hospodářskými a životními podmínkami panských statků. Statek byl pravděpodobně do té míry propojen s propůjčením půdy a lenní oddaností, že jeho části v podobě lánu (*mansus*),

⁴³⁷ DOPSCH, A.: *Wirtschaftliche*, s. 333. V latinských pramenech se vyskytuje termín pro tento vztah *obsequium*, tj. poslušnost, úslužnost. Byl to terminus technicus vyjadřující vztah při *commendatio* a vazalském vztahu vazala k pánovi.

⁴³⁸ MITTERAUER, M.: *Warum Europa?*, s. 111, lenní systém je především fenoménem branného systému. s. 109 n, Mitteraurer v lenním systému nachází dva rozdílné komponenty. 1) Věcné – „*Leihengut – das Lehen, lateinisch beneficium oder feudum*“, z čehož bylo pak odvozeno obecné označení feudalismu za politický systém, v němž jak civilní, tak vojeňští úředníci byli vybaveni pozemkovým vlastnictvím. 2) Osobní – se týká osobního vztahu mezi leníkem a lenním pánem. Podle současníků byl charakterizován jako "vassus", "vasallus", vasalství.

⁴³⁹ DOPSCH, A.: *Wirtschaftliche*, s. 305 – 308.

představují dobové měřítko pro způsob vyzbrojování a formu účasti na vojenské hotovosti. Tak se má každý „člověk“ – *homo*, což je třeba chápat ve významu „svobodný“ a současně jako „vazal“, který má k dispozici více jak dvanáct lánů, dostavit k válečnému tažení s brněním či kroužkovou košilí, a pokud odmítá, má ztratit obročí, léno i svou půjčku včetně brnění. Je tu zřetelný důraz na vybavení elitních jízdních těžkooděnců, jejichž příslušníci stáli prostřednictvím propůjčené půdy a v důsledku komendace ve zvláště těsném poměru ke králi. Jejich materiální zajištění ze státního či církevního majetku mělo sloužit přednostně vojenským potřebám.⁴⁴⁰

Karel Veliký reguluje též obchod se Slovy a Avary a mimo to nechává zapsat základní nařízení pro vývoz a obchodní embargo. Omezení pro obchod se zbraněmi byla vydána již v roce 779 a opět roku 783. Příčinou nebyl nedostatek železa, jak se dříve badatelé domnívali. Je to naopak důkazem řemeslné a technologické převahy franské zbrojní výroby, která se projevovala hlavně ve výbroji a vybavení jízdních oddílů. Z nařízení, že již středně velcí šlechtičtí statkáři měli s sebou na válečné tažení pod trestem ztráty půjčky přinést brnění, vyplývá zřetelně hodnota, jaká byla tomuto ochrannému oděvu připisována. Byla zde obava, a ne neopodstatněná, že by mohli o tento majetek přijít.⁴⁴¹

Prvním embargem prokazatelně vydaným proti exportu z Porýní do slovanských oblastí je výnos na říšském sněmu v Thionville v roce 805. Karel Veliký nařídil baronům, aby kontrolovali obchod s Avary a Slovy a zabránili vývozu zbraní a brnění k těmto národům. Za porušení tohoto nařízení hrozil

⁴⁴⁰ HÄGERMANN, D.: *Karel Veliký*, s. 402, je to ukázka přechodu od lidové všeobecné vojenské pohotovosti k středověkému lennímu vojsku (profesionální armádě) a tím k feudalizaci společnosti.

⁴⁴¹ HÄGERMANN, D.: *Karel Veliký*, s. 401 – 403. KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně: Evropa 6. - 17. století*, Praha 2004, s. 76 n, výpravy se musel zúčastnit každý svobodný Frank vlastníci 3 – 5 mansí půdy. Méně majetní se skládali na vojáka ze svého středu. Například dva sedláci s pozemky o 4 mansích museli vyzbrojit jednoho jezdce.

trest.⁴⁴² V dienedhofenském kapituláři z roku 805 nacházíme opětovně příkaz, aby se dodržovalo embargo z Thionville. Navíc jsou v tomto dokumentu vyjmenována i obchodní střediska pohraničního obchodu na Dunaji, Labi a Enži.⁴⁴³ Na jiném místě v bonnském kapituláři z roku 811 je zakázán vývoz mečů mimo hranice říše. Jak dlouho tato embargo platila zůstává stále tématem diskusí. Cílem každého embargo je postiženou stranu hospodářsky paralyzovat. Účinné je ale pouze tehdy, pokud strana, podléhající embargu, neoplývá vlastní výrobou. Takto lze eliminovat možnost účinného útoku. Tato situace byla aktuální na počátku 9. století, kdy se Velká Morava teprve mocensky konsolidovala, ale už nikoliv v momentě, kdy velkomoravské dílny vyrábějí vlastní kvalitní produkty. Ačkoliv nevíme nic o výnosech, jež by rušily embargo proti Slovanům, je dosti pravděpodobné, že jejich platnost skončila spolu s jejich hospodářsko-politickým opodstatněním. Důležitým dokumentem k poznání obchodních vztahů franské říše se slovanskými oblastmi je tzv. raffelstettenský statut z let 903 – 904. Nenacházíme v něm žádné stopy po zákazu franských vývozu. Naopak kupci mají platit zákonem stanovené clo, jak tomu bylo vždy za předešlých králů. To dosvědčuje, že platnost embargo skončila již v průběhu 9. století.⁴⁴⁴ Nejvyspělejším centrem výroby mečů v tehdejší Evropě byla porýnská oblast (východní Francie, Alsasko, Belgie). Výroba kvalitních damaskových zbraní zde měla tradici již z římské doby. Na produkci se podílely jak velké dílny světských feudálů, tak velkých klášterů.⁴⁴⁵ Na čepele mečů těchto výrobců se vyrážela

⁴⁴² RUTTKAY, M.: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II, in: Slovenská archeológia 24, 1976/2, s. 380.

⁴⁴³ HÄGERMANN, D.: *Karel Veliký*, s. 403.

⁴⁴⁴ RUTTKAY, M.: *Waffen und Reiterausrüstung*, 1976/2, s. 381, taktéž RUTTKAY, M.: *Umenie kované v zbraniach*, Bratislava 1978, s. 99 - 100. TŘEŠTÍK, D.: "Trh Moravanů", s. 873, tento edikt byl vydán pouze pro bavorské feudály. Lze se domnívat, že platilo stále, ale přestalo být vymáháno a dodržováno.

⁴⁴⁵ Zachovala se nám zpráva z 9. století o mečířích u kláštera v st. Gallen. KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně*, s. 88.

jména mistrů kovářů, jež byla značkou nejvyšší kvality.⁴⁴⁶ Až koncem 9. století byla nahrazena technologicky náročná výroba damaskových mečů za čepele s železným jádrem a navařenými ocelovými břity.⁴⁴⁷ Tyto dílny produkovaly velké množství kvalitních zbraní, které se vyvážely po celé Evropě. Předmětem obchodu byly pouze čepele. Garnituru si nechali kupci dodělat až doma podle místních zvyklostí a vkusu. Velká poptávka byla zejména na severu Evropy, kde byla nalezena řada mečů označovaných proto jako vikingské, mající však franské čepele. Obchod směřoval i do arabských oblastí Pyrenejského poloostrova a rovněž na východ k Slovanům a Avarům. Jedním takovým kvalitním importem je například meč z kolínského knížecího hrobu.⁴⁴⁸

Velká Morava

Vývoj velkomoravských zbraní datovaný od 9. století do poloviny 10. století spadal částečně do vlivu západních, franských oblastí a částečně východních, nomádských. Východní prvky jsou spojeny s přítomností Avarů v karpatské kotlině, které byly dominantní po celé 7. a 8. století. Mezi ně se řadí úzká sekera s prodlouženým krkem, kladivová sekera, trojkřídle šípky či listové s trnem na hlavě a samozřejmě avarské třmeny. Naopak západního původu jsou ostruhy s háčky a očky. Ty Avari nepoužívali. Místo nich měli bičíky. Poté, co byl avarský kaganát rozvrácen, stává se pro Velkou Moravu hlavním protivníkem a zároveň vzorem franská říše a její vojsko. Tento obrat je patrný ve výbavách velkomoravských

⁴⁴⁶ HÄGERMANN, D.: *Karel Veliký*, s. 402, nejznámější jsou tzv. ulfbertske meče, které patří mezi to nejlepší, co vycházelo z porýnských dílen.

⁴⁴⁷ PLEINER, J.: *Staré evropské kovářství*, Praha 1962, s. 168, upozorňuje, že ne každý kvalitní meč musel být z damasku.

⁴⁴⁸ PLEINER, J.: *Staré evropské kovářství*, s. 164 – 167, KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně*, s. 88 – 90.

hrobů, kde již chybí zbraně nomádkého typu, jako je šavle, pika se čtyřhranným ostřím a reflexní luk.⁴⁴⁹

Jak jsme si výše řekli, franští vládci řešili problém nákladného vojska tím, že elitním vojákům propůjčovali půdu, z jejíž výnosů si měli sami obstarat a udržovat těžkou zbroj a válečného koně. U Slovanů se tento model prosadil až mnohem později. Náš pramen nám však ukazuje jinou skutečnost. Na rozdíl od franské říše vlastnil kvalitní a drahá brnění a jízdní, válečné koně pouze Svatopluk. A pak tu máme ještě tu ne úplně obvyklou daň ve formě svátečních šatů. Abychom porozuměli anonymovi a pochopili, jak vypadalo a jakým způsobem bylo zaopatřeno velkomoravské vojsko, je třeba se poohlédnout, zda se nám nevyskytuje v evropské historiografii podobný případ. Ten nalézáme ve zprávě Ibrahima ibn Ja'kúb o vojsku polského knížete Měška I. z roku 965. „*Jeho berně jsou (stanoveny) obchodnickým závažím a jdou na žold jeho mužů.*⁴⁵⁰ *Každý měsíc dostává jeden každý z nich určené*⁴⁵¹ *množství. Má tři tisíce obrněnců rozdělených na oddíly a jedno sto z nich se vyrovná deseti stům jiných (bojovníků). A on dává těm mužům oděv, koně, zbroj a vše co potřebují. Když se některému z nich narodí dítě, nařídí, aby mu byl vyplácen žold od chvíle, kdy se narodil, ať je to dítě mužského či ženského pohlaví. Když dítě dospěje, tedy, je-li to muž, ožení ho a zaplatí za něj obvěnění dívčině otci, je-li to žena, tedy ji provdá a vyplatí obvěnění za ní jejímu otci. A obvěnění je u Slovanů značně velké a jejich zvyk je v tomto ohledu podobný zvyku Berberů.*⁴⁵²

⁴⁴⁹ RUTTKAY, M.: *Waffen und Reiterausrüstung*, 1976/2, s. 363n.

⁴⁵⁰ KOWALSKI, T.: *Relacja Ibráhíma Ibn Ja'kúba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekríego*, in: *Pomniki dziejowe polski, seria II, Tom I, Kraków 1946*, s. 89, pozn. 68, upozorňuje, že arabský výraz, u nás přeložen slovem *mužů*, může mít dvojí vokalizaci a z toho vyplývající dva různé překlady. Jeden, který je zde uveden a je z kontextu textu správný a druhý, který by zněl *pěšáků*.

⁴⁵¹ KOWALSKI, T.: *Relacja Ibráhíma*, s. 50, přesný překlad tohoto slova je *známá*. Výše dávky byla předem domluvena a pravidelně vyplácena.

⁴⁵² MMFH III, *Ibrahim ibn Ja'kúb*, s. 415.

Jak vidíme, Měšek I. také vlastnil všechnu zbroj a koně, které rozdával svým bojovníkům. Ty také šatil, živil a dal jim střechu nad hlavou. Jednalo se o elitní jízdní oddíly, těžce pancéřované, jejichž síla byla desetkrát větší než u ostatních vojáků. Podobnou situaci viděl pravděpodobně na konci 9. století i zpravodaj našeho arabského anonyma. Ten však do svého textu zamíchal informace jak o jízdním profesionálním vojsku, tak o pěších bojovnících, jež je potřeba vzájemně rozlišovat. „*Krátké oštěpy, štíty a kopí*“⁴⁵³ jsou zbraněmi pěchoty, jež se nachází pravidelně v nejezdeckých velkomoravských hrobech. Pěchota byla postavena pravděpodobně z prostých mužů, byla jakousi vojenskou hotovostí. Jízda byla proti tomu v anonymově pojetí očividně družinou, neboť její koně a výzbroj patří Svatoplukovi. Ona neobvyklá daň měla bezpochyby sloužit k ošacení jeho vojáků a jejich rodin. Avšak v tomto případě se nelze domnívat, že se jednalo o malou družinu pobočníků, jež čítala několik desítek ozbrojenců, jaké známé z václavských a ludmilských legend. S takovým oddílem by se sotva mohl Svatopluk povznést mezi nejmocnější panovníky Evropy. Jeho družina představovala zřejmě vojsko, jež se svou silou rovnalo síle vojska Měška I. či Boleslava I.⁴⁵⁴

Výrobní předpoklady

Době, v níž hrála říše Mojmírovců roli středoevropské moci, musel předcházet určitý hospodářský pokrok ve zpracování surovin a výrobních procesech. Pro tehdejší zbrojní výrobu představovala úroveň vyspělosti hutnictví, zpracování kovu a objem jeho produkce základní předpoklad pro zvýšení kvality a také kvantity těžce opancéřovaných moderních jízdních válečníků. Již v předvelkomoravském období v 8. století

⁴⁵³ MMFH III, *Ibn Rusta*, s. 346 – 348.

⁴⁵⁴ VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav - Pohansko: slovanské osídlení jižního předhradí II*, Brno 1992, 94 - 99.

nacházíme v oblasti Dražanské vrchoviny (ve střední části Moravského krasu) a severní Moravy (Želechovice) první hutě, zpracovávající železnou rudu. Další významnou oblastí bylo dnešní Slovenské rudohoří (součást spišsko-gemerské oblasti). Hutě byly zřizovány v blízkosti míst těžby rudy, aby se tak minimalizovaly nároky na dopravu a přísun rudy mohl být plynulý. Co je velice důležité, že již tato hutní zařízení dokázala produkovat díky své konstrukci uhlíkatou ocel. Na těchto areálech je pozoruhodné, že nešlo o několik pecí s malým rozsahem výroby, ale o celé baterie tavících zařízení, kde mohlo být, jako ku příkladu na lokalitě v Želechovicích ve třech řadách 24 pecí. Takovýchto pecí se zatím našlo 39 na území Velké Moravy. Palivem pro tato tavící zařízení bylo dřevěné uhlí, kterého se spotřebovalo obrovské množství, takže lze předpokládat, že se během krátké chvíle rapidně změnila skladba dřevin v okolí, či došlo k velké plošné likvidaci lesních porostů. Objem produkce těchto hutních zařízení byl stejný i po celé 9. století a dosahovala maxima 8, 80 kg železné hmoty z 20 kg železné rudy. Jedna taková pec mohla vyprodukovat průměrně 162 kg železa. Spodní odhad 10 velkomoravských pecí je 1620 kg. Horní odhad činí až 2700 kg. Tato velká výroba již předpokládala určitou organizaci a řízení, jež bylo pravděpodobně soustředěno na blízkých hradištích.⁴⁵⁵

Následně bylo vytavené železo v kovárnách vykuto do známých sekerovitých hřiven, jejichž výskyt je datován od konce 8. století a po celé 9. století. Jejich nálezy nemáme z hutnických oblastí, nýbrž z mocenských center (střední Pomoraví, střední Pováží, Ponitří a Malopolsko), kde byly shromažďovány. Doposud největší koncentraci máme na hradišti v Pobedimi na jihozápadním Slovensku. Sekerovité hřivny sloužily podle badatelů jako předmonetární druh platidla

⁴⁵⁵ MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země*, s. 305 - 318.

určený pro vnitřní trh⁴⁵⁶ a bezpochyby také jako materiál pro kovářské zpracování.

Brnění

Z takto získaného železa se následně vyráběly ve specializovaných zbrojářských dílnách zbraně a brnění pro velkomoravské válečníky. Nejdražší a výrobně a časově nejnáročnější byla výroba pancíře, který chránil tělo před bodným či sečným zraněním. Na Velké Moravě můžeme počítat se dvěma druhy, s méně náročnějším šupinovým a kroužkovým. Pozornost badatelů se obrací především ke kroužkové zbroji. Proces výroby je natolik náročný, že se dlouho nevědělo, zda vůbec moravští zbrojíři byli na takové úrovni, aby zvládli tak komplikovaný proces. Dlouhou dobu se myslelo, že tato brnění byla na Moravu pouze dovážena. Avšak nález na Pohansku u Břeclavi v poloze „Lesní školka“ pozměnil radikálně naše představy o zručnosti velkomoravských kovářů. Byl odkryt komplex jam (č. 103, 107-8, 113-14) s nepravidelnými půdorysy, jejichž některé spodní části navzájem souvisely. Na jejich dnech byla propálená místa s popelovitými souvrstvími a kovářskou struskou. V těchto vrstvách byly nalezeny kovářské nástroje. Ve všech objektech byly zašlapány do podlahy železné kroužky z kroužkové zbroje. Jejich počet byl v řádu stovek. Archeologové došli k závěru, že se jedná o specializované dílny, konkrétně na výrobu a opravu kroužkové zbroje. Všechny kroužky však byly jednotlivě, nepropletené.⁴⁵⁷ Na území Velké Moravy byly nalezeny i další fragmenty kroužkové zbroje (hrob

⁴⁵⁶ BIALEKOVÁ, D.: *Sekerovité hřivny a ich väzba na ekonomické a sociálne prostredie Slovanov*, in: L. Galuška ed., *Staroměstská výročí*, Brno, Uherské Hradiště 1990, s. 99 - 119. Taková koncentrace jako je v Pobedimi naznačuje, že se zde jedná o časnější podobu pozdějších tzv. železných hradů (castrum ferreum, vasvár), které zřizoval uherský král pro soustředění železa od výrobců jako druh feudální renty králi (tributum ferri).

⁴⁵⁷ PLEINER, J.: *Metalografický výzkum velkomoravské kroužkové zbroje z Břeclavi - Pohanska*, in: *Sborník prací FFBU*, roč. 51, řada archeologická (M), č. 7, 2002, s. 77 - 81. Kroužky na Pohansku byly dokončovány kovářským nástrojem za studena, takže byly křehčí, ale ve spleť mohly vydržet seknutí mečem. Zkoumané vzorky nebyly nakonec vyžháný. Naproti tomu košile sv. Václava byla kovaná pouze z rozžhavených kroužků, takže finální práce byla prováděna za tepla.

v Devinské Nové Vsi). Z Povedimi máme z počátku 9. století ze sídelního objektu spletenec kroužků, o kterém se dá uvažovat, že byl součástí kroužkové zbroje. Zajímavý je nález z inventáře hrobu 67 z lokality Veľký grob, jenž byl nalezen in situ a vypadá jako spletenec kroužků o průměru 5 mm. Ležel u ostruh a byl mezi nimi i zbytek tkaniny. Pravděpodobně se jedná o ochranu holeně. Ta je často a jednoznačně zmiňována v souvislosti s franskou výzbrojí. Analogickým případem je nález ochrany holeně ze 7. století ve Valsgärde. Nejznámějším dokladem o existenci kroužkové zbroje u západních Slovanů v 9. a 10. století je košile svatého Václava.⁴⁵⁸

Přilba

Víme, že byla součástí výzbroje těžké jizdy, avšak doposud nám chybí konkrétní důkaz z území Velké Moravy, jenž by nám je potvrdil pro velkomoravské období. Zatím byly nalezeny čtyři exempláře. Dvě jsou z Dolných Semerovců v oblasti Ipeľu na Slovensku. Nebyly součástí hrobové výbavy a pravděpodobně šlo o depot. Datované jsou do období stěhování národů a většina badatelů se přiklání k tezi, že se jedná o germánské předměty. Avšak je tu možnost, že se do naší oblasti dostaly s pronikajícími Avary do karpatské kotliny v 60. letech 6. století a že je vlastnil nějaký slovanský válečník. Další dva exempláře náležely prokazatelně do výbavy slovanských bojovníků. Byly nalezeny na lokalitě Hradsko u Mšena naproti Kanině. Datovány byly do přelomu 8. a 9. století, či do 9. století. Obě přilby jsou kónického tvaru identického typu. Vykuté byly z jednoho kusu plechu, majíce nánosek.⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ RUTTKAY, M.: *Waffen und Reiterausrüstung*, 1976/2, s. 339 – 341.

⁴⁵⁹ MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země*, s. 396.

Štít

O existenci nejběžnější ochrany, štítů, máme dokonce i písemné zprávy. O užívání štítů mezi Slovy nás již v 6. století zpravuje Prokopios z Kaisareie: „...*v rukou nesou malé štíty...*“.⁴⁶⁰ V 6. století nám zanechal podrobné zprávy o slovanských bojovnících také tzv. Pseudo-Maurikios, který mimo jiné zaznamenal: „*Ozbrojen bývá každý muž..., někteří též pěknými štíty, ale těžko přenosnými*“.⁴⁶¹ Mimo tyto zprávy máme z území Velké Moravy také nálezy zbytků kování štítů (okrajová kování a několik středových puklic, tzv. umbo), které jinak byly celé ze dřeva, jež lehce podléhá tlení. Na Velké Moravě mohl mít štít několik tvarů, buď byl kulatý, oválný, či obrácené kapky. Měli ho jak pěšáci, chránící si takto nekrytou levou stranu, tak jezdci, kteří měli jako hlavní zbraň kopí.⁴⁶²

Meč

Starší badatelé, jako například V. Hrubý, odmítají možnost, že by se na Velké Moravě produkovaly vlastní meče. Argumentuje tím, že kdyby se na Velké Moravě již v 9. století vyráběly meče v takovém rozsahu jako sekery, mohly by moravské dílny zásobit mojmírovské vojsko a nemusela by být vyhlašována franskými králi embargo na vývoz zbraní a zároveň bychom měli mnohem větší počet nalezených kusů. Ze souboru objevených mečů dochází k závěru, že na Velkou Moravu přibýly co by válečná kořist, import, či dar. Za hlavní zbraň Moravanů považuje sekeru.⁴⁶³

Avšak další výzkumy a interpretace nových nálezů vnesly do problematiky nové světlo. Takovým zlomem bylo odkrytí roubené kovárny na mikulčickém podhradí. Necelých 10 m od ní byla nalezena v kulturní vrstvě volně pohozená hlavice meče typu X, jenž je v Evropě běžný od počátku 10. století, ale na

⁴⁶⁰ MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země*, s. 53.

⁴⁶¹ MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země*, s. 178.

⁴⁶² RUTTKAY, M.: *Waffen und Reiterausrüstung*, 1976/2, s. 337.

⁴⁶³ HRUBÝ, V.: *Staré Město - velkomoravské pohřebiště „Na Valách“*, Praha 1955.

Moravě má kořeny již v druhé polovině 9. století (hrob 280 v Mikulčicích). Tato hlavice byla datována do rozmezí od třetí třetiny 9. století až do počátku 10. století. Na mikulčickém hradišti bylo doposud nalezeno 10 kusů mečů typu X s nápadnou typologickou jednotou. B. Klíma přichází s tezí, že tyto nálezné okolnosti poukazují na místní produkci těchto mečů. Nalezená hlavice typu X tuto teorii jen potvrzuje, neboť nebyla nijak násilně oddělena od zbytku meče, ani nijak narušena a vykazuje zdravé jádro. Není tedy pohozeným defektním či poškozeným kusem, určeným k opravě, ale samostatným novým prvkem, který se měl stát součástí nového meče. Činnost kovárny se podařilo určit pomocí fragmentů porušených ostruh do rozmezí před polovinou 9. století a někdy ve třetí třetině 9. století či na počátku 10. století byla opuštěna. Z nálezných okolností se dá usuzovat, že tato kovárna na mikulčickém podhradí byla součástí samostatného výrobního kovářského okrsku, jenž byl sice situován mimo sídliště, ale byl taktéž samostatně opevněn.⁴⁶⁴ Z tohoto příkladu by se dalo říci, že u všech velkých moravských center mohly fungovat takovéto kovářské okrsky, které svými výrobky zásobovaly jak obyvatelstvo, tak místní vojenskou posádku. Jejich kováři byli na takové řemeslné úrovni, že již bez problému zvládali vyhotovit celou výzbroj těžkooděnce. Tento nálezný potvrzuje teorii M. Ruttkaye, že embargo z konce 8. a počátku 9. století ztrácí brzy svůj význam, neboť Velká Morava se stává výrobně soběstačnou.⁴⁶⁵ Přesto nemůžeme opomenout tu skutečnost, že moravští kováři napodobovali franské vzory a že jejich dovoz po ustoupení od embarga asi nikdy neustal a stále představovaly luxusní zboží, jež nemohlo chybět ve výzbroji moravské nobility.

Jak mohl takový meč vypadat, si můžeme udělat představu díky nálezu meče v mikulčickém hrobu č. 265. Vzhledem

⁴⁶⁴ KLÍMA, B.: *Velkomoravská kovárna na podhradí v Mikulčicích*, in: *Památky archeologické* 76, č. 2, 1985, s. 428 - 455.

⁴⁶⁵ RUTTKAY, M.: *Umenie kované*, s. 99 - 100.

k tomu, že se na čepeli zachovaly zbytky organických součástí, lze o jeho vzhledu říci, že čepel byla zasunuta v bukové pochvě, jež byla zabalena v kůži a lněné tkanině plátnové vazby. Tento popis přesně odpovídá zápisu ze st. Gallen, kde je popsán meč určený pro boj s pohany takto: „*Meč byl nejdříve opatřen pochvou, potom byl zabalen do kůže a za třetí do velmi bílého lněného plátna, zpevněného světlým voskem, aby tak spolu s lesknoucím se křížkem v jeho středu se trvale uchoval k ničení pohanů.*“ Stejně tak byl do i do železného jádra čepele mikulčického meče v místě pod jílcem ciselován v barevném kovu jednoduchý kříž.⁴⁶⁶

Kopí a oštěp

Na území Velké Moravy nacházíme jak těžká franská kopí s křidélky, tak lehké vrhací oštěpy se zpětnými křidélky. Celkový trend ale šel ruku v ruce se zlepšováním zbroje, takže se jejich špice zesilovaly, aby se zvýšila průraznost. Tyto zbraně patřily do výzbroje jak pěších, tak jízdních vojáků. Franská kopí s křidélky a někdy i s hraněnou tulejí patří hlavně k výbavě těžké jízdy.⁴⁶⁷

Třmeny a ostruhy

Obě tyto věci usnadňovaly ovládání koně. Třmeny s sebou přinesli do Evropy Avari. Původně se zhotovovaly ze dřeva a kůže, ale vedle nich se vyskytovaly i kovové exempláře. V západní a severní Evropě se jich začalo používat od 8. století. Jezdci zajišťovaly lepší stabilitu a mohl se do nich opřít, když při útoku prorážel kopím řady nepřátel. Ve východní Evropě dominovaly kruhové třmeny s zesílenou dolní nástupní částí,

⁴⁶⁶ POULÍK, J.: *Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti "Valy" u Mikulčic*, in: Památky archeologické 48, č. 2, 1957, s. 280 - 281.

⁴⁶⁷ RUTTKAY, M.: *Waffen und Reiterausrüstung*, 1976/2, s. 298nn, MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země*, s. 387 - 392, KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně*, s. 111.

což souviselo s lehkou jízdou, která měla boty z měkké kůže a při jízdě měli jezdci vysoko pokrčená kolena. V západní Evropě byly naproti tomu třmeny půlkruhové či trojúhelníkovité s rovným či lehce oblým nástupem. To souviselo s volně visícíma nohama, obutýma do bot s pevnou podrážkou, které měla těžká jízda.

Ostruhy připevněné řemínky byly produktem jezdecké techniky starověku. Úplného významu dosáhly až v ranném a vrcholném středověku. Ostruhy měly řadu předností při ovládní koně: při pobídce koně okamžitě reagovali na bolestivý podnět a při uvolnění rukou pro výměnu zbraně. Je to právě častý výskyt ostruh v hrobových výbavách, jež je pro nás často jediným důkazem o tom, že se jedná o jezdecký hrob. Jejich časté nálezy nám potvrzují velký počet jezdců ve velkomoravské společnosti a jejich význam a podíl v mojmírovském vojsku.⁴⁶⁸

Gynaeccea

Jak jsme si výše řekli, problém ošacení družiny byl řešen pomocí vybírání svátečních oděvů.⁴⁶⁹ Avšak nález na Pohansku v lokalitě „Lesní školka“ nám nabízí i další možnost, jež nabízela alternativu k té první. Byly nalezeny 3 zahloubené objekty 6 – 16 metrů dlouhé, 2 – 3 m široké a se zahloubením od mělkých s 50 – 60 cm až po hluboké 100 – 160 cm. U některých zcela chybí stopy po konstrukci stěn, jiné mají kůlové jamky na podélné ose. Otopná zařízení v nich chybí. V jejich blízkosti se našly tři obytné kůlovité stavby pro více lidí. O tom, že se jedná o řemeslnicko-výrobní objekty, svědčí jejich inventář (kostěné proplétačky k pletení lýkové obuvi *laptí*, jež patřilo zřejmě k typicky ženské práci). Výskyt přeslenů a závaží ve všech

⁴⁶⁸ RUTTKAY, M.: *Waffen und Reiterausrüstung*, 1976/2, s. 344 – 353.

⁴⁶⁹ V Karolínské době jsou pravidelné záznamy o hotových tkaninách jako formě daní. Podobně tak bylo u dalších germánských národů. U Bavorů byla podobně jako u Moravanů mimo jiné i lněná košile *camisile*. DOPSCH, A.: *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit*, Teil 2., Weimar 1962, s. 146.

objektech nasvědčuje, že byly odkryty textilní dílny. Naskýtá se nám otázka, zda tyto objekty nejsou analogiemi k franským gynaeciím⁴⁷⁰, ženským textilním dílnám raně feudálního období. Na falci v Tilledě (10. – 12. století) byly objeveny dílny jejichž nálezořvá situace byla totožná.⁴⁷¹ Na Pohansku jsou sice užší a hlubší a pouze v jedné jsou žlaby po předpokládaných tkalcovských stavech, avšak rampovité vchody byly stejné jako v Tilledě. Důležitým důkazem je i nález klíčů v dílnách na Pohansku.⁴⁷² Nálezy na Pohansku rovněž korespondují s výpovědí karolinských „Capitulare de villis“, které nás informují o fungování takových dílen. Suroviny a nástroje dodával ženám pracujícím v gynaeciích jejich pán.⁴⁷³ Ženy pracovaly buď v pevných domech s vytápěním, či v kůlnách, respektive zahloubených domech. To vše bylo obehnáno ohradou s pevnými dveřmi. Obživu dělnicím stanovoval jejich zaměstnavatel a pán. V tomto textu je zároveň zachyceno surovinové a materiální vybavení tkalcoven. V takových gynaeciích mohlo pracovat 12 ale také až 40 dělnic.⁴⁷⁴ Z Durynska máme již z 9. století zprávy o podobných tkalcovských dílnách, jež jsou zmiňované místním názvem *Fanre*, dnes *Fahner*.⁴⁷⁵ Sociální postavení tkadlen bylo velice

⁴⁷⁰ *Gynaecium i gynaecium*, je původně výraz pro ženskou část domu, ženské komnaty ve vnitřní části řeckého domu. Latinsko-český slovník, Pražák J. M. a col., Praha 1999, s. v.

⁴⁷¹ GRIMM, P.: *Tilleda. Eine Königspfalz am Kyffhäuser. Die Vorburg und Zusammenfassung*, Teil 2, in: *Schriften zur Ur- und Frühgeschichte* 40, 1990, 92 – 93. Zde byly nalezeny pozůstatky po 2 větších budovách s dlouhými žlaby a tkalcovskými závažími. To přivedlo archeology k domněnce, že se jedná o hmotné zbytky tkalcovských dílen na výrobu látek. Podobné žlaby se našly i v Birce. V těchto dílnách byl používán tzv. „Gewichtswestuhl“ se závažími, jehož předností bylo, že na něm nebyla omezena délka tkaniny. Žlaby v Tilledě byly dlouhé 4 – 7 m. O konstrukci stavů ale nemůžeme říct nic přesnějšího. IRSIGLER, F.: *Divites und pauperes in der Vita Meinwerchi*, in: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 57, 1970, s. 485, v Tilledě šlo o domy č. 21 a 33. Dům č. 21 byl 29 m dlouhý a 6 m široký a dům č. 33 byl cirka 15, 5 m dlouhý a 4, 5 m široký. Podle propočtů, jež byly provedeny, obsluhovaly každý stav 2 ženy, přičemž se odhaduje, že v každé dílně pracovalo 22 – 24 tkadlen.

⁴⁷² DOSTÁL, B.: *Velké zahloubené stavby z Břeclavi - Pohanska*, in: *Sborník FFBU*, E 31, 1986, s. 97 - 137. O pohanských nálezích taktěž MACHÁČEK, J.: *Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio palatium, nebo emporium moravských panovníků?* in: *Archeologické rozhledy* LVII, 2005, s. 100 - 138.

⁴⁷³ DOSTÁL, B.: *Velké zahloubené stavby*, s. 134.

⁴⁷⁴ IRSIGLER, F.: *Divites und pauperes*, s. 483 - 484.

⁴⁷⁵ GRIMM, P.: *Tilleda. Eine Königspfalz*, s. 92, v oblasti Erfurtu se nachází dvě vesnice Malý a Velký Fahner.

bídné a jejich práce byla považována za jednu z podřadnějších.⁴⁷⁶ Obraz života těchto žen zachytil na počátku 13. století básník Hartman von Aues ve své básni „Iwein“. Hlavní postavou Hartmanova díla je rytíř, jenž u jednoho hradu nahlédne do dílenského objektu. V něm uvidí třicet nuzně oděných žen, které tkají a vyšívají. Rytíř neshledává na jejich práci nic, co by ji činilo potupnou. Jejich práce jim nic nepřinášela, než že trpěly žízni a hlady. Byly vyhublé a bledé, trpěly velkým strádáním na těle i oděvu. Na jejich společném ohništi bylo maso a ryba vzácností. Ženy si v básni stěžují, že tkají ze zlata a hedvábí nádherné oděvy, ale nic z toho nemají a na jejich životních podmínkách se to nijak neodráží. Za svou práci dostávají jen tolik, aby nezemřely hladem. Z jejich práce bohatnou páni. Aby mohli páni bohatnout, museli by látky a obleky vyrobené v gynaecích prodat na trhu, podotýká F. Irsigler. Tato gynaecia, jež máme dochovaná v pramenech od 9. do 11. století jak na královských, tak na šlechtických statcích, uspokojovala přednostně potřeby svého zřizovatele a nedá se vyloučit, že přebytky byly posílány na trh.⁴⁷⁷ Vrátime-li se opět k Pohansku a lokalitě „Lesní školka“, v blízkosti gynaecí byly nalezeny další dílenské objekty s různým profesním zaměřením (bednářská dílna, kovárna, jež pravděpodobně podle nálezů dodávala bednářům obruče; dílny snad na výrobu kroužkového brnění).⁴⁷⁸ Z toho lze soudit že na Pohansku byl vyčleněn zvláštní okrsek pro řemeslnou výrobu, jenž zásoboval své okolí výrobky.

⁴⁷⁶ O podobně bídném sociálním postavení tkadel na Pohansku svědčí prosté ženské hroby na lokalitě „Lesní školka“. DOSTÁL, B.: *Velké zahloubené stavby*, s. 133.

⁴⁷⁷ IRSIGLER, F.: *Divites und pauperes*, s. 487 – 489.

⁴⁷⁸ DOSTÁL, B.: *Velké zahloubené stavby*, s. 134 - 135. Jak je vidět, jednalo se o výrobní okrsek, řemeslné zázemí hradiště.

Chov koní

Arabský anonym nám zachoval zprávu, že jediný, kdo vlastní jízdní koně, je Svatopluk, který se živí pokrmami z jejich mléka. Bezesporu se jednalo o šlechtěné bojové těžké klisny, zvané sveřepice. Jejich chov byl velice náročný, a to jak časově, tak finančně. Klisny potřebovaly kvalitní a energeticky bohaté krmivo, neboť tráva není příliš energeticky hodnotnou potravou. Nezbytný byl dlouhodobý bojový výcvik. Muselo existovat služebnictvo, jež je pravidelně projíždělo. Klisny potřebovaly rozsáhlé pastviny pro snadnější obživu v letních měsících. Bylo nutné provádět kontrolovaný chov, vybírat kvalitní hřebce pro udržení geneticky čistého plemene. Tento přístup předpokládá samozřejmě zakládání hřebčinů pro výcvik hříbat. Na zimní měsíce se musela vytvářet zásoba potravy a podestýlky. Bez nezbytných přístřešků by koně jen těžko přečkávaly tvrdé zimy. O chovu koní na Velké Moravě nevíme vlastně vůbec nic. Toto všechno jsou pouze dohady a my se můžeme jen ptát, zda se staří Moravané zabývali takovými problémy. Avšak koně mají své potřeby, které se za ta dlouhá staletí nezměnily. Je tu však jedna věc, související s chovem koní, o které se můžeme právem domnívat, že má své kořeny na Velké Moravě a možná je ještě mnohem starší. Jednalo se o právo „kobyliho pole“, celým názvem „právo spojené s kobyliím polem“. V českých zemích je zachyceno ve 13. - 14. století. Termín „kobyli pole“ představuje právo k cizí nemovité věci (polím, loukám, luhům) vhodným pro chov plemenných klisen – sveřepic – speciálních bojových koní. Obsahově patří toto právo k tzv. služebnostem, přesněji k služebnostem pozemkovým. Právo bylo spojeno s vlastnictvím či se sousedským spoluožíváním pozemků, na nichž se odedávna chovaly sveřepice. Znakem toho, že je pozemek spojen s tímto právem, je existence (odedávna) ohrad či obor pro chov koní. Tato služebnost byla pouze sezónní. V Čechách byla vyžadována od 16. 10. (sv. Havla) do 23. 4. (sv. Jiří). V Knize

Rožmberské se praví, že neokované klisny se značkou se mohou volně pohybovat po pozemcích sousedů, jež jsou takto jejich kobylicím polem. Kobylí pole mělo 3 výklady: 1) vyhrazené prostory pro chov kobylic na vlastním pozemku či pozemky vyhrazené na obci (více osob vlastní dohromady jeden pozemek). 2) cizí sousední pozemky postižené služebností. 3) samotné právo pohybu. Kobyly se mohly volně pohybovat ale pást již ne. Škodu, kterou by svým pohybem a pasením způsobily, měl pak majitel uhradit.⁴⁷⁹

Zásadní otázkou je, kdy toto právo vzniklo? Podle jedné teorie se etablovalo někdy v 11. - 13. století, během procesu upevňování české feudality a rozmachu rytířské jízdy. Bylo třeba zlepšit podmínky pro chov koní na poměrně ještě rozptýlených državách. Proto se vytvořila právní instituce, která alespoň v zimě umožňovala volný pohyb divokých a nezkrocených klisen.⁴⁸⁰ Nezodpovězenou otázkou ale zůstává, zda vychází tato právní instituce z obyčejového práva, nebo jestli vzešla z usnesení dvorských sjezdů, která se nám ale nedochovala? S touto teorií není V. Vaněček spokojen. Dle jeho soudu, se celý profil této instituce vulgárně zjednodušuje a nadto se nevyvaruje povážlivé fantastičnosti, když předpokládá vznik na tu dobu v poměrně krátké době něčeho tak složitého a „dokonalého“, bez jakýchkoliv historických dokladů o tomto vývoji, pokud se vůbec celý vývoj udál v době historické.⁴⁸¹

V. Vaněček předpokládá, že chov koní probíhal na našem území již od doby římské. O chovu koní na území Čech a Moravy se nám zachovalo mnoho zpráv, v nichž čteme, že mezi kořistí byli hned za zajatci často jmenováni koně. Starobylým rysem této instituce je podle V. Vaněčka ohrada na „obci“. To vedlo k domněnce, že „kobylicí pole“ bylo původně společným

⁴⁷⁹ VANĚČEK, V.: *České "kobylicí pole" jako právní instituce ("Ius et libertas campi iumentorum" a. D. 1281)*, in: Rozpravy ČSAV (řada společenských věd), roč. 69, sešit 2., 1959, s. 18 – 19.

⁴⁸⁰ Otázkou je, do jaké míry byly tyto klisny divoké a nezkrocené. Obávám se, že bez výcviku by do jakéhokoliv zaměstnání nebyly schopny a ani ochotny jít.

⁴⁸¹ VANĚČEK, V.: *České "kobylicí pole"*, s. 27.

majetkem a postupem času přecházela držba na jednotlivce, a to dokonce až někdy ve 14. století. V. Vaněček soudí, že je nemyslitelné, aby určité správní jednotky u Slovanů, hradiště, hradská centra, panovnické dvorce neměly vlastní chov koní, upravený určitými pravidly.⁴⁸²

V. Vaněček připouští tu možnost, že některé prvky tohoto práva se mohly objevit již ve velkomoravské době. Také poměrně starým elementem byla zvýšená právní ochrana sveřepic, ve středověku tak cenného statku. Jistě čekal těžký trest každého, kdo jim způsobil nějakou újmu. Odtud plyne omezená možnost je vdát úřadům. Z tohoto omezení pak vyšel předpis tří púhonů o vše, co souviselo se sveřepicemi při soudních přích, jež se tak zařadily i formálně mezi pře prvořadě důležitosti. Staršího data bylo asi i přesné a všeobecné rozdělení chovu sveřepic na sezóny zimní a letní. Stejnou praxi máme dochovanou i v Polsku, pouze podzimní termín je odlišný. V. Vaněček soudí, že zákaz pastvy při volném pohybu po „kobyším poli“ je až dodatečně vložený prvek, související s ústupem privilegovaného postavení chovu sveřepic.⁴⁸³

Tato starobylá právní instituce, která má jak je vidět prastaré kořeny, jistě určovala chov koní i na Velké Moravě. Ovšem je třeba předpokládat, že „kobyší pole“ se chápalo jako právo pohybu po občině, jelikož lze jen těžko předpokládat na Velké Moravě rozvinutější soukromě-právní vztahy. Protože byl kníže vlastníkem veškeré půdy a všech jízdnic koní, mohla se tato právní instituce bez problémů rozvíjet v jeho režii. Nevyřešenou otázkou ale zůstává, kde se tato velká stáda kobyšů pásala. Okolí velkomoravských center, která ležela v bažinaté nivě Moravy a Dyje, bylo zcela pro pastvu nevhodné, neboť neposkytovalo dostatečné prostory k pohybu a dostatek obživy. Naopak na svazích Dražanské vrchoviny a v Moravském krasu,

⁴⁸² VANĚČEK, V.: *České "kobyší pole"*, s. 28.

⁴⁸³ VANĚČEK, V.: *České "kobyší pole"*, s. 29 – 30.

kde byly místní lesy intenzivně káceny pro výrobu dřevěného uhlí, vznikaly louky, které nabízely lepší podmínky pro pastvu velkých stád.

Ubytování vojáků s rodinami

Svatoplukovo vojsko již nebylo jen pouhou malou družinou, dlíci po jeho boku a usedající s ním ke společnému stolu. Se vznikem státu a se vzrůstajícími mocenskými ambicemi Mojžírovců v regionu, se početně rozrůstala i jejich družina. Výsledkem tohoto procesu je vznik tzv. „velkodružin“ či „státních družin“.⁴⁸⁴ Bezprostřední osobní vztah se mezi jednotlivými vojáky a jejich pány vytratil a nebylo již v silách knížete a ani zázemí jeho centra uživit a zaopatřit na jednom místě celé vojsko. Proto dochází k jeho rozdělení na menší oddíly, jež byly rozmístěny do jiných sídel, kde se koncentroval dostatek potravin, jenž byl uživil menší vojenský oddíl.⁴⁸⁵ Tato posádková místa se na Rusi nazývala „*gridnicemi*“⁴⁸⁶ nebo „*dietincemi*“⁴⁸⁷. Byly zakládány blízko řemeslnických osad. Zjednodušovalo se tak jejich zásobování a mělo to i tu výhodu, že když se řemeslníci vzbouřili, tak centrální moc mohla rychle a efektivně proti nim zasáhnout. Je pravděpodobné, že problém s výživou vojáků řešili Mojžírovci podobně jako na Rusi. Gridnice zřizovali nejen na hradištích, ale i na panovnických venkovských dvorech, jež byly silně opevněné.⁴⁸⁸ Vojsko bylo

⁴⁸⁴ GRAUS, F.: *Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě*, in: ČsČH, roč. XIII, č. 1, 1965, s. 4 - 5. Jedná se o stabilní útvar, teritoriálně organizovaný, mající své funkce při správě vnitrostátních záležitostí.

⁴⁸⁵ VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav – Pohansko II*, s. 95.

⁴⁸⁶ Tento výraz pochází ze severogermánského označení pro družinu *grid*. WASILEWSKI, T.: *Studia nad składem społeczny m wczesnośredniowieczny m sił zbrojny m na Rusi*, in: *Studia wczesnośredniowieczna IV*, 1958, s. 313.

⁴⁸⁷ Nejedná se o ubytovny pro mladistvé vojáky. Družiníci vystupují v ruských pramenech nejčastěji jako *dietski*, *otrok*, *pasynek*, *mlody*, *juny*. Tato označení necharakterizují stáří vojáka, ale jeho sociální postavení. Mladí byli v opozici ke starým, vysoko postaveným. Na Rusi byli tito družiníci zcela závislí na knížeti, obývali jeho dvory a byli identičtí s nižšími úředníky. WASILEWSKI, T.: *Studia nad składem społeczny m*, s. 315 – 316. Wasilewski přirovnává *dietscy* k západoevropským ministeriálům. Tamtéž, s. 332.

⁴⁸⁸ WASILEWSKI, T.: *Studia nad składem społeczny m*, s. 318.

rozmístěno po celém území státu, díky čemuž mohl panovník efektivněji kontrolovat dění a spravovat stát. Dávky, jež dostávali pravidelně od knížete, se označovaly na Rusi jako „*kormelnie*“.⁴⁸⁹ Díky nálezům v Mikulčicích a na Pohansku u Břeclavi si můžeme udělat určitou představu, jak takové dietince na Velké Moravě vypadaly.

Na severozápad a na západ od knížecího mikulčického hradu je příkopem a starým ramenem řeky Moravy odděleno návrší, jež patří ke Štěpnici. Na této lokalitě bylo odkryto ve vrstvách předvelkomoravského a velkomoravského období 70 půdorysů srubových domů s dusanou podlahou. Domy byly postaveny v nepravidelných řadách, od sebe odděleny uličkou. Půdorysy měly obdélníkové či čtvercové tvary o ploše 16 – 70 m². Jejich obyvatelé měli ve zvyku vyhazovat zbytky, zejména zvířecí kosti z oken přímo do uliček. V jižní části plochy byl odkryt ženský hrob, ve kterém byly objeveny dvě velké a dvě menší náušnice z ryzího zlata, zdobené granulací. Tyto šperky byly datovány do poloviny 9. století. Takové vzácné a drahé klenoty mohla nosit pouze žena z vyšší velmožské vrstvy, jejíž příslušníci se nechávali pohřbívat buď přímo v kostelech, či v jejich blízkosti. Kousek od tohoto hrobu byl nalezen další dětský hrob. Dítě mělo u nohou amforu ze žluté, jemně plavené hlíny, kterou vyráběly pro moravskou nobilitu místní dílny. Stejná keramika se například našla i v mikulčické trojlodní bazilice. J. Poulík se domnívá, že tyto pohřby nejsou náhodné a že patří k místnímu pohřebišti. Podrobné výzkumy odhalily, že toto návrší bylo opevněno stejně bytelně jako samotný knížecí hrad. Místo příkopu mu posloužilo 30 m široké rameno řeky Moravy, přes které vedl most, jehož komunikace vstupovala do opevnění skrz pevnou bránu. J. Poulík při pohledu na plánec budov došel k závěru, že má před sebou sídliště městského charakteru. Na této ploše postrádá dílenské objekty. Naproti tomu byly hojnými

⁴⁸⁹ WASILEWSKI, T.: *Studia nad składem społecznym*, s. 334 – 335.

nálezy železné ostruhy z doby velkomoravské. Našly se i přezky a pozlacená kování, zdobící kdysi honosné pásy. Tyto předměty, náhodně poztrácené, svědčí o tom, že na tomto opevněném sídlišti žili zámožní obyvatelé, podle nálezů jezdců. Jejich domy byly prostorné a nezahluobené jako domy prostých lidí. Množství zvířecích kostí prozrazuje, že zdejší obyvatelé netrpěli nouzí. J. Poulík odhaduje, že na celé ploše by mohlo být na 250 domů. Když počítá tak 4 lidi na dům, vyjde mu celkem 1000 obyvatel. J. Poulík jen nesměle dochází k závěru, že se jedná o sídliště velkomoravských těžkooděných válečníků.⁴⁹⁰ Domnívám se, že nález hrobu ženy a dítěte z předpokládaného hřbitova dokládá, že nejde pouze o kasárna, ale že na tomto místě bydleli vojáci i se svými rodinami, čemuž nasvědčují zmiňované pohřby.

Na jižním předhradí hradiska Pohansko u Břeclavi bylo odkryto na ploše 100 x 900 m podobné sídliště jako v Mikulčicích. Objevené osídlení netvořilo jednotný celek, ale vytvářelo tři vzájemně propojené osady,⁴⁹¹ jež byly pravděpodobně chráněny jedním velkým palisádovým opevněním, jehož pozůstatky v podobě palisádového žlábků byly zachyceny na severovýchodním okraji třetí osady.⁴⁹² Na plánu výzkumu je patrné záměrné uspořádání osad.⁴⁹³ První a třetí osada byla návesního typu. Postřední, druhou, tvořili dvě řady zemnic v ose SV – JZ. Obytné objekty reprezentují pouze zahluobené stavby a na celé ploše nedochází k jejich vzájemnému překrývání či narušování. V areálu nebyla nalezena téměř žádná specializovaná výrobní zařízení a řemeslnické nástroje nepatřily k častým nálezům. V obydlích byly objeveny zejména domácí potřeby a hojně byly i součásti

⁴⁹⁰ POULÍK, J.: *Mikulčice*, Praha 1975, s. 129 – 137.

⁴⁹¹ VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav – Pohansko II*, s. 87.

⁴⁹² VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav – Pohansko II*, s. 92.

⁴⁹³ VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav – Pohansko II*, volně přiložený plán výzkumu.

jezdecké výstroje.⁴⁹⁴ Abychom mohli o tomto sídlišti uvažovat jako o zemědělském zázemí hradu, chybí zejména dostatek zemědělské půdy, které byl v těchto bažinatých oblastech nedostatek. Téměř chybějící nálezy dílenských zařízení pak dokazují, že zde nebyl ani řemeslnický areál. Nálezy jezdeckého a vojenského rázu dávají tušit, že tato sídliště obývali velkomoravští těžkoodění jezdci se svými rodinami.⁴⁹⁵ Ti byli potravinově závislí na dodávkách z knížecích skladů. Ovšem zpracování masa a obilí a příprava pokrmů bylo již na nich, jak svědčí nálezy rotačních mlýnků a dalších domácích náradí.

Zajímavá je otázka vztahu jižního předhradí k tzv. velmožskému dvorci. J. Vignatiová ve své práci uvádí, že je sotva možné, aby pán tohoto dvorce neměl jakýkoliv vztah k družiníkům na sousedním sídlišti.⁴⁹⁶ Lze se domnívat, že v tomto opevněném areálu dlel jejich nadřízený. Nemohlo však jít o jeho vlastní družinu, neboť ta sídlila po jeho boku na dvorci, o čemž svědčí ku příkladu stavby západoevropského typu a pohřby kolem kostela. Jejich velitelem mohl být vysoce postavený vojenský či civilní úředník. V tom případě by šlo především o centrum místní správy. Ačkoliv byli vojáci z jižního předhradí podřízeni pánovi dvorce, byli stále součástí velkého knížecího vojska. Pán dvorce pak nebyl samostatným velmožem sídlícím na svém majetku, ale na knížeti závislým úředníkem. Pokud bychom přistoupili na tezi B. Dostála, jenž tvrdí, že

⁴⁹⁴ VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav – Pohansko II*, s. 59. Jezdecké výstroje bylo nalezeno značné množství i v sídlištních objektech, buď v jednotlivých kusech či zlomcích, případně ve větším počtu či celých souborech. V tomto případě šlo o depoty sui generis. (5 třmenů, které vykazují západní karolínský vliv a poukazují na přítomnost jezdců franského typu; 10 ostruh, 8 udidel, 4 přezky, 2 faléry)

⁴⁹⁵ VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav – Pohansko II*, s. 96 – 97. Nejednalo se o pěší bojovníky druhého řádu, kteří tvořili základ přemyslovského vojska. Tito bojovníci byli hůře vyzbrojeni a v pramenech se o nich hovoří jako o štítonoších v protikladu v pancíře oděným družiníkům. Na rozdíl od družiny se totiž živili z půdy, kterou obhospodařovali, za což byli povinni vojenskou službou. Což by při velikosti sídliště představovalo velkou rozlohu půdy, která ale v okolí nebyla k dispozici. Avšak s jejich přítomností na Velké Moravě je třeba počítat. Ačkoliv je nemáme nijak doloženy, je zajímavý poukaz, že maďarština přijala ze slovanského jazyka slovo *vítěz*, které bylo jedním z několika označení pro bojovníka druhého řádu. Odkud jinud by je mohla přijmout než z podrobené Velké Moravy. Vzhledem k srbské analogii tohoto termínu a jeho praslovanskému původu se lze domnívat, že na Moravě se tito bojovníci nazývali vítězi.

⁴⁹⁶ VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav – Pohansko II*, s. 98 – 99.

dvorec nebyl ničím jiným než jednou z mnoha falcí – karolínskou *curtis*,⁴⁹⁷ mohli bychom předpokládat, že na tomto dvoře seděl jeden z nejvyšších úředníků země (župan?), snad dokonce jeden z členů mojmírovské dynastie.⁴⁹⁸ Z těchto dvou příkladů, jež nám dnes archeologie nabízí, můžeme tvrdit, že velkomoravské profesionální vojsko bylo rozděleno do menších skupin a že bylo rozmístěno na výživu do hospodářsky a politicky významnějších míst Velké Moravy. Každý voják měl svůj příbytek, kde žil i se svou rodinou.⁴⁹⁹

Cizí vojáci ve službách Mojmírovců

Ze zpráv Fuldských análů se dovídáme, že vedle moravským vojínů sloužili ve velkomoravském vojsku i cizí vojáci. Příkladem toho je přítomnost českého knížete Slavitacha na dvoře Rastislava, který s k němu utekl z Čech i s částí své družiny.⁵⁰⁰ Lze tedy předpokládat, že ve službách velkomoravských vládců sloužily i franské vojenské jednotky. Ruttkay má za to, že Mojmírovci dosazovali na velitelské posty zkušené urozené emigranty z franské říše, kteří utíkali před hněvem franských králů do velkomoravského exilu i se svou družinou.⁵⁰¹ Svědectví

⁴⁹⁷ DOSTÁL, B.: *Břeclav - Pohansko: velkomoravský velmožský dvorec IV*, Brno 1975, s. 257 – 259. Karolínská falc se svými převážně hospodářskými funkcemi, v nichž získala dominantní místo stránka sídelní a reprezentační. Podle něj se tato změna odrazila hlavně na architektuře. Panský dům se proměnil v palácovou stavbu. Pro falc byl nezbytným zařízením chrám, který je na velkomoravské poměry ne zrovna malý. Dostál připouští narozdíl od Vignatiové (VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav – Pohansko II*, s. 99), že je to jeden z mnoha knížecích dvorců, které panovník objížděl a vyjídal.

⁴⁹⁸ VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav – Pohansko II*, s. 99.

⁴⁹⁹ Zajímavé svědectví k velkomoravskému vojenství nám podává „Zákon sudnyj ljudem“. Ve 3. odstavci části A, nazvaném „*O kořisti*“, který praví: „*Neboť županům stačí díl knížecí a přírůstek žoldu jejich mužstva*“. V tomto odstavci zákonodárce určuje, jakým způsobem by se měla rozdělovat válečná kořist. Jednu šestinu si má vzít panovník a zbytek má rozdat lidem, kteří se s ním výpravy zúčastnili. Z oné knížecí šestiny jsou pak vypláceni župané, pravděpodobně velitelé menších vojenských jednotek rozmístěných po území státu a rovněž i jejich mužstvo, profesionální vojáci, které autor „Zákona“ odlišuje od ostatního lidu. Peníze od knížete určené pro vojáky na žold přišly, jak je patrné z tohoto pramene, nejdříve do rukou župana. Z textu lze soudit, že si z nich župan odebral svůj podíl a teprve potom zbývající částku rozdal mezi mužstvo. Problém tohoto pramene spočívá v tom, že pravděpodobně zachycuje realitu byzantskou a ne velkomoravskou. Takže pro naše téma mohou být snad relevantní pouze označení župana a jeho mužů. VAŠICA, J.: *Literární památky*, odstavec 3, s. 149

⁵⁰⁰ MMFH I, *Letopisy fuldské*, r. 857 s. 94 – 95.

⁵⁰¹ RUTTKAY, M.: *The Organization of Troops, Warfare and Arms in the Period of the Great Moravian State*, in: *Slovenská archeológia* 30, 1982/1, 171.

o těchto přeběhlících přináší zpráva Fuldských análů o smrti Grundacara, franského hraběte, jenž byl zabit v čele Rastislavových vojsk v bitvě s Karlomannem.⁵⁰² Známy je též případ markrabího Ariba, který válčil spolu se svými straníky po boku Svatopluka proti Vilhelmovcům a Engelschalkovcům.⁵⁰³ Těto války se musely zúčastnit po boku moravských vojsk dosti početné zástupy franských elitních bojovníků. Každý takový přeběhlík musel mít pro Moravany velkou cenu, neboť s sebou přinášel znalost franského válečnického umění a byl vyzbrojen a obrněn vysoce ceněnou franskou zbrojí. Můžeme tušit, že se svou družinou si vzal i část svého služebnictva, které bylo též součástí družiny, mezi kterým nemohl chybět mistr zbrojíř.⁵⁰⁴ Pravděpodobně právě tito emigranti pomohli v krátkém časovém horizontu vybudovat z moravského vojska, jež bylo vystavěno podle avarského vzoru, moderní vojsko západoevropského typu, jehož jádro tvořili těžkoodění jezdci.

Shrnutí

Když si tedy shrneme všechny poznatky, jež jsme získali, můžeme říci, že vzorem pro vybudování mojmírovského vojska byla armáda Karla Velikého. Jeho jádrem se stala těžká jízda, jezdící na válečných koních s nohama zapřenýma pevně ve třmenech a pobízející koně ostruhami, vyzbrojená těžkým kopím a mečem, chráněná těžkou zbrojí a štítem. Tito vojáci byli na rozdíl od karolínských vydržováni svým pánem i se svou rodinou. Jejich veliteli byli župané, placení knížecí úředníci. Pro ně a jejich rodiny byla budována hrazená sídliště *dětince*, kde byli plně materiálně zabezpečeni. Potřebám vojska se musel

⁵⁰² MMFH I, *Letopisy fuldské*, r. 869, s. 100.

⁵⁰³ ZAVADIL, O.: *Dopis markrabího Ariba králi Arnulfovi*, in: *Medievalia Historica*, 2006, v tisku.

⁵⁰⁴ WASILEWSKI, T.: *Studia nad składem społecznym*, s. 331. Byli to na Rusi *otroci*, jež byli součástí družiny, ale byli jen čeládkou a posluhou, ne válečníky.

podřídít jak daňový aparát, tak i hospodářská a řemeslná výroba. Silné a bojeschopné vojsko znamenalo zajištění dynastie a existence státu. Proto měly nejvyšší prioritu vojenské otázky a bylo do této oblasti vynakládáno tolik prostředků. Mimo tyto elitní jednotky měli Mojžírovci rovněž k dispozici pravděpodobně i pěší lehce vyzbrojené muže *vítěze*, kteří se živilí na vlastní půdě a byly povinováni vojenskou službou. Otázkou zůstává, do jaké míry je používali Mojžírovci k ofenzivním akcím. Rovněž otevřeným problémem zůstává podíl franských imigrantů na rozvoji velkomoravského válečnictví a na technologickém pokroku ve zbrojní výrobě.

ZÁVĚR

Budeme-li tuto práci hodnotit dle stanovených cílů, tak se mi podařilo dosáhnout všech, jež jsem si v úvodu vytýčil. Podařilo se mi shromáždit zásadní práce, zabývající se „Anonymní relací“, shrnout jejich stěžejní myšlenky a provést jejich kritiku. Během studia se prokázala chybnost tezí J. Marquarta a zcestnost argumentů autorů východní koncepce. Arabský anonym opravdu zachytil ve svém díle obraz Velké Moravy za vlády knížete Svatopluka.

Na příkladu zástupce Svatopluka župana, si můžeme udělat obrázek, jaký vliv asi měla avarská říše na vývoj společnosti a kultury sousedních slovanských národů. Župané patřili v mojžírovské říši k vyšší civilní a vojenské úřednické vrstvě, ze

kteře se pravděpodobně rekrutoval i Svatoplukův zástupce, jenž byl taktěž pouze jeho úředníkem.

Z výše předložených argumentů jsem došel v osobě Svatopluka k závěru, že korunován nebyl, což ale explicitně naznamená, že na hlavě nemohl nosit jakousi čelenku jako odznak své moci. Svatopluk nebyl ani povýšen do královské hodnosti. Všechny důkazy, jež předkládá ve svém díle L. E. Havlík, jsem shledal jako irelevantní. Výpověď pramenů byla profesorem Havlíkem mylně interpretována a díky této chybě mohl dojít profesor Havlík k závěru, že Svatopluka nechal papežský stolec korunovat na krále.

Velkomoravské válečnictví čerpalo jistě z mnoha zdrojů. Já jsem se v této práci zaměřil na vliv římské a franské tradice, který byl pro Velkou Moravu rozhodující. Soustředil jsem se zejména na elitní jízdní oddíly, jejichž vojáci byli vydržováni panovníkem, žili na státní útraty a svou výzbroj a výstroj dostávali též od svého pána. Zajímavou myšlenkou, hodnou dalšího rozpracování, je úloha zahraničních oddílů v rámci mojmírovského vojska a jejich vliv na formování těžkooděného jízdního vojska. Bylo by zajímavé dále sledovat i avarské vlivy, jež bezpochyby hrály nezanedbatelnou roli. Velkomoravské vojenství je velice rozsáhlé téma a překračuje rámeček našeho pramene a mé diplomové práce. V budoucnu bych se mu chtěl nadále podrobněji věnovat ve své doktorandské práci.

POUŽITÁ LITERATURA

ANGENENDT, A.: *Das Frühmittelalter*, Stuttgart, Berlin, Köln 2001.

AŠURBEJLI, S.: *Gosudarstvo Širvanšachov VI - XVI vv.*, Baku 1983.

BAKALA, J.: *Bílí Charváti v proměnách raněstředověké Evropy*, Opava 2004.

BARTOLD, V. V.: *Otčet v poezdke v srednjuju Aziju s naučnoju celu 1893 - 1894 gg*, in: *Zapiski Imp. Ak. Nauk, Serie VIII, Bd. I, Nr. 4*, St. Peterburg 1897.

BARTOLD, V. V.: *Arabskije izvěstija o rusach*, in: *Sov. Vostokověděnije I*, 1940.

- BAŃKOWSKI, A.: *Jary*, in: Etymologiczny słownik języka Polskiego, T. I, Warszawa 2000.
- BIALEKOVÁ, D.: *Sekerovité hrivny a ich väzba na ekonomické a sociálne prostredie Slovanov*, in: L. Galuška ed., Staroměstská výročí, Brno, Uherské Hradiště 1990.
- BOGUCKI, A.: *O županach w Polsce piastowskiej*, in: Społeczeństwo Polski średniowiecznej, T. 4, Warszawa 1990.
- BRÜCKNER, A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1974.
- BRÜHL, C.: *Kronen- und Krönungsbrauch im frühen und hohen Mittelalter*, in: Historische Zeitschrift, Bd. 234, München 1982, s. 1 - 31.
- BRUNNER, H.: *Der Reiterdienst und die Anfänge des Lehenswesens*, in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. 8, 1987.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, I. (805 – 1197), ed. FRIEDRICH, G., Pragae 1904 – 1907.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, II. (1198 – 1230), ed. FRIEDRICH, G., Pragae 1912.
- ČEŠKA, J.: *Zánik antického světa*, Praha 2000.
- DOPSCH, A.: *Wirtschaftliche und sociale Grundlage der europäischen Kulturentwicklung*, Teil II., Wien 1924.
- DOPSCH, A.: *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit*, Teil 2., Weimar 1962.
- DOSTÁL, B.: *Břeclav - Pohansko: velkomoravský velmožský dvorec IV*, Brno 1975.
- DOSTÁL, B.: *Velké zahloubené stavby z Břeclavi - Pohanska*, in: Sborník FFBU, E 31, 1986, s. 97 - 137.
- DWORZACZEK, W. - ŁOWMIANSKI, H.: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, sv. I., 1961.
- Encyklopedia of Islam I, *Čúpán*, ed. BRILL, E. J., Leiden 1986.
- ERBEN, K. J.: *Nestorův letopis ruský*, Praha 1940.

- ERDMANN, C.: *Kaiserliche und päpstliche Fahne im hohen Mittelalter*, in: Quellen und Forschung aus italienischen Archiven und Bibliotheken, Bd. 25, Leipzig 1933 - 34, s. 1 - 48.
- GARKAVI, A.: *Skazania musulmanskich pisateľej o Slavianach i Ruskich*, Petrohrad 1870.
- GÖCKENJAHN, H. – ZIMONYI, I.: *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter Die Gayhani-Tradition (Ibn Rusta, Gardizi, Hudūd al-'Alam, al-Bakri und al-Marvazi)*, Wiesbaden 2001.
- GRAUS, F.: *Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě*, in: ČsČH, roč. XIII, č. 1, 1965, s. 1 - 18.
- GRIMM, P.: *Tilleda. Eine Königspfalz am Kyffhäuser. Die Vorburg und Zusammenfassung*, Teil 2, in: Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 40, 1990.
- Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, ed. de GOEJE, M. J., Leiden 1892.
- HADŽIJAHIĆ, M.: *Das Regnum Sclavorum als historische Quelle und als territoriale Substrat*, in: Südost-Forschung 42, 1983, s. 11 - 60.
- HÄGERMANN, D.: *Karel Veliký*, Praha 2002.
- HANNICK, CH.: *Slavische Geschichte und Geschichte der Völker des Nahen Ostens aus der Sicht der arabischen und armenischen Historiographie*, in: Die Begegnung des Westens mit dem Osten. Hg. v. O. Engels u. P. Schreiner, Sigmaringen 1993, s. 39 - 50.
- HARDT, M.: *Der Supan*, in: Zeitschrift für Ostforschung 39, 1990, s. 161 - 171.
- HAUPTMANN, L.: *Dolozak Hrvata*, in: Zbornik Tomislava (Posebna djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 17), Zagreb 1925, s. 111 - 120.
- HAVLÍK, L. E.: *The relationship between the Great Moravia Empire and the Papal Court in the Years 880 - 885 A. D.*, in: Byzantinoslavica 36, 1965, s. 100 - 122.

- HAVLÍK, L. E.: *Svatopluk Veliký král Moravanů a Slovanů*, Brno 1994.
- HAVLÍK, L. E.: *Kronika o Velké Moravě*, Brno 1992.
- HAVLÍK, L. E.: *Ibn Rusta o králi Svatoplukovi a jeho sídelním městě*, in: *Jižní Morava*, roč. 26, sv. 29, 1990, s. 9 - 17.
- HAVLÍK, L. E.: *Dukljanská kronika a Dalmatská legenda*, in: *Rozpravy ČSAV, řada SV, seš. 2*, Praha 1976.
- HÓMAN, B.: *Zeitalter der orientalischen Quellen zur Urgeschichte der Ungarn*, in: *Keleti Szemle* 11, 1910, s. 27 - 40.
- HRBEK, I.: *Arabico-slavica*, in: *Archiv Orientální* 23, 1955, s. 121.
- HRBEK, I.: *Vývoj a dnešní stav studia arabských pramenů o Slovanstvu*, in: *Vznik a počátky Slovanů* 5, 1964, s. 37 - 38.
- HRUBÝ, V.: *Staré Město - velkomoravské pohřebiště "Na Valách"*, Praha 1955.
- HUJER, O.: *K etymologii slova пань*, in: *Listy filologické* 31, 1904, s. 104 - 107.
- CHARVÁT, P.: *Dálkové styky českých zemí a Hedvábná cesta v raném středověku (od roku 1300)*, in: *Hedvábná cesta, Česká společnost orientalistická*, Praha 1998.
- CHWOLSON, D. A.: *Izvestija o Chazarach, Burtasach, Bolgarach, Madjarach, Slavjanach i Russkich Abu Ali Achmeda ben Omar ibn Dasta, arabskago pisatela načala X veka*, in: *Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvieščeniya*, St. Peterburg 1869.
- IRSIGLER, F.: *Divites und pauperes in der Vita Meinwerci*, in: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 57, 1970, s. 482 - 490.
- JUNKELMANN, M.: *Römische Kavallerie: die Kampfausrüstung der römischen Reiterei im 1. und 2. Jahrhundert n. Chr.*, Stuttgart 1989.
- KELLER, H.: *Otoni*, Praha 2004.

- KEMKES, M. - SCHEUERBRANT, J.: *Zwischen Patrouille und Parade. Die römische Reiterei am Limes*, Stuttgart 1997.
- KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně: Evropa 6. - 17. století*, Praha 2004.
- KLÍMA, B.: *Velkomoravská kovárna na podhradí v Mikulčicích*, in: *Památky archeologické* 76, č. 2, 1985, s. 428 - 455.
- KMIETOWICZ, F.: *Drogi napływu srebra arabskiego na południowe wybrzeża Bałtyku i przynależność etniczna jego sościele*, in: *Wiadomości Numizmatyczne* 10, 1968. s. 65 - 83.
- KMIETOWICZ, F.: *ar-Rūs*, in: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, sv. IV., 1970, s. 580 - 582.
- KMIETOWICZ, F.: *Tituły władców Słowian w tzw. "Relacji anonimowej", wschodnim źródle z końca IX wieku*, in: *Slavia antiqua* 23, 1976, s. 175 - 191.
- KMIETOWICZ, A. - KMIETOWICZ, F. - LEWICKI, T.: *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny III*, in: *Prace komisji orientalistycznej*, nr. 18, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1985.
- KOKOVCOV, P. K.: *Evrejsko-chazarskaja perepiska v X veke*, Leningrad 1932, s. 99.
- KOVALEVSKIJ, A. P.: *Kniga Achmeda ibn-Fadlana a jego putěšestvii na Volgu v 921 - 922*, Charkov 1956.
- KOWALENKO, W.: *Askold i Dir*, in: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, sv. I., 1961, s. 52.
- KOWALSKA, M.: *Średniowieczna arabska literatura podróżnicza*, in: *Prace historycznoliterackie* 25, *Zesz. nauk. Uniw. Jagiell.* 317, Warszawa, Krakow 1973, s. 25 nn., 41 nn.
- KURASZKIEWICZ, W.: *Świętopelk*, in: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, sv. V, 1975, s. 583.
- LABUDA, G.: *Moraw*, in: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, sv. III., 1967, s. 297.
- LEŚNY, J.: *Historia Królestwa Słowian czyli Latopis Popa Duklanina*, Warszawa 1988.

LEWICKI, T.: *S.W.NT-B.LK arabskiej "Relacji anonimowej" (2 połowa IX w.) i jego "zastępcy"*, in: Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratioribus dicatus.

Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 363 - 376.

LEWICKI, T.: *Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich*, in: *Slavia Antiqua* 2, 1949/50, s. 321 - 385.

LEWICKI, T.: *Obrzędy pogrzebowe pogańskich Słowian w opisach podróżników i pisarzy arabskich głównie z XI – Xw*, in: *Archeologia* 5, 1958, s. 122 - 125.

LEWICKI, T.: *Uwagi o niektórych wczesnośredniowiecznych węgierskich drogach handlowych*, in: *Slavia Antiqua* 14, 1967, s. 15 - 29.

LEWICKI, T.: *Węgry i muzułmanie węgierscy w świetle relacji podróżnika arabskiego z XII w. Abū Hāmid al-Andalusī al-Ġarnatī'ego*, in: *Rocznik Orientalistyczny* 13, 1937, s. 106 - 122.

LEWICKI, T.: *Państwo Wiślan-Chorwatów w opisie al-Mas'ūdīego*, in: *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności* 49, 1948, Nr. 1, s. 24 - 35.

LEWICKI, T.: *Małopolska w świetle wczesnośredniowiecznych źródeł arabskich*, in: *Acta Archaeologica Carpathica* 4, 1962, s. 299 - 307.

LEWICKI, T.: *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny I*, Wrocław - Kraków 1956.

LEWICKI, T.: *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny II/1*, in: *Prace komisji orientalistycznej*, nr. 8, Wrocław - Warszawa - Kraków 1969.

LEWICKI, T.: *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny II/2*, in: *Prace komisji orientalistycznej*, nr. 14, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1977.

LEWICKI, T.: *Wczesnośredniowieczne węgierskie drogi handlowe*, in: *Slavia antiqua* 14, 1967, s. 15 - 29.

LEWICKI, T.: *Znajomość krajów i ludów Europy i pisarzy arabskich IX i X w.*, in: *Slavia Antiqua* 8, 1961. s. 61 - 119.

- LEWICKI, T.: *Źródła arabskie i hebrajskie dziejów Słowian w okresie wczesnego średniowiecza*, in: *Studia Źródłoznawce* 3, 1958, s. 61 - 101.
- LIGATO, G.: *L'appello di Silvestro II per Gerusalemme (Ep. 28)*, in: Flavio G. Nuvolone (ed.), *Gerberto d'Aurillac - da Abbate di Bobbio a Papa dell'Anno 1000*, Atti del Congresso Internazionale, Bobbio, Auditorium di S. Chiara, 28-30 Settembre 2000 (*Archivum Bobiense, Studia IV*), Bobbio/Pc 2001, str. 127-173, na str. 133-144.
- ŁOWMIANSKI, H.: *Zagadnienie roli Normanów w genezie państw słowiańskich*, Wraszawa 1957.
- ŁOWMIANSKI, H.: *Początki Polski*, T. II, Warszawa 1963.
- ŁOWMIANSKI, H.: *Początki Polski*, T. IV, Warszawa 1970.
- ŁOWMIANSKI, H.: *Początki Polski*, T. V, Warszawa 1973.
- LUTOVSKÝ, M. - PETRÁŇ, Z.: *Slavníkovci*, Praha 2004.
- MACARTNEY, C. M.: *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge 1930.
- Magnae Moraviae fontes historici I.*, ed. BARTOŇKOVÁ, D. a col., Praha - Brno 1966.
- Magnae Moraviae fontes historici II.*, ed. BARTOŇKOVÁ, D. a col., Brno 1967.
- Magnae Moraviae fontes historici III.*, ed. BARTOŇKOVÁ, D. a col., Brno 1969.
- MACHÁČEK, J.: *Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio palatium, nebo emporium moravských panovníků?* in: *Archeologické rozhledy LVII*, 2005, s. 100 - 138.
- MALINGOUDIS, PH.: *Die Institution des Župans als Problem der Frühslavischen Geschichte*, in: *Cyrrillomethodianum* 2, 1972 - 1973, s. 61 - 76.
- MANDIĆ, O. D.: *Hrvati a Srbi, Dva stara rouličita naroda*, München - Barcelona 1971.
- MARQUART, J.: *Osteuropaeische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903.

- MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*, Praha 2002.
- MINORSKI, V.: *Sharaf al-Zamān Tāhir Marvazi on China, the Turks and India*, London 1942.
- MINORSKI, V.: *Hudūd al-‘ālam. The Regions of the World. A Persian Geography 372 A. D. - 982 A. D.*, London 1937.
- MINORSKI, V.: *Addenda to the Hudūd al-Alam*, in: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 17, Bd. XVII/2, 1955, s. 267.
- MITTERAUER, M.: *Warum Europa?* München 2003.
- MORAVCSIK, G. - JENKINS, R. J. H.: *Constantinos Porfyrogennétos, De administrando imperio*, Budapešť 1949.
- MOŠIN, V.: *Ljetopis popa Dukljanina. Latinski tekst s hrvatskim prijevodom i "Hrvatska kronika"*, Zagreb 1950.
- MÜLLER, E.: *Die Anfänge der Königssalbung im Mittelalter und ihre historisch-politisch Auswirken*, in: *Historisches Jahrbuch*, Bd. 58, Köln 1938, s. 317 - 360.
- NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů. Slovanské starožitnosti*, T. III, svazek I, Praha 1921, s. 212 - 216.
- PETRÁŇ, Z.: *Jaké mince vlastně viděl na pražském tržišti Ibrahím ibn Jákúb?* in: *Dějiny ve věku nejistot, sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, s. 209 - 219.
- PLEINER, J.: *Staré evropské kovářství*, Praha 1962.
- PLEINER, J.: *Metalografický výzkum velkomoravské kroužkové zbroje z Břeclavi - Pohanska*, in: *Sborník prací FFBU*, roč. 51, řada archeologická (M), č. 7, 2002, s. 77 - 81.
- PODSKALSKY, G.: *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus*, München 1982.
- POHL, W.: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 - 822 n. Chr.*, München 2002.

- POULÍK, J.: *Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti "Valy" u Mikulčic*, in: Památky archeologické 48, č. 2, 1957, s. 241 - 375.
- POULÍK, J.: *Mikulčice*, Praha 1975.
- PRAŽÁK, J. M. a col.: *Latinsko-český slovník*, Praha 1999.
- PROCHÁZKA, V.: *Župa a župan*, in: Slavia Antiqua 15, 1968, s. 1 - 59.
- REINHARD, W.: *Geschichte der Staatgewalt*, München 1999.
- REJMAN, L.: *Avesta*, in: Slovník cizích slov, Praha 1966, s. 42.
- RUTTKAY, M.: *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II*, in: Slovenská archeológia 24, 1976/2, s. 245 - 395.
- RUTTKAY, M.: *Umenie kované v zbraniach*, Bratislava 1978, s. 99 - 100.
- RUTTKAY, M.: *The Organization of Troops, Warfare and Arms in the Period of the Great Moravian State*, in: Slovenská archeológia 30, 1982/1, 165 - 198.
- SEDOV, V. V.: *Russkij kaganat IX veka*, in: Otečestvennaja istorija 1998, Nr. 4, s. 3 - 15.
- SCHRAMM, P. E.: *Kaiser, Rom und Renovatio*, Leipzig-Berlin 1929.
- SCHRAMM, P. E.: *Geschichte des englischen Königtums im Lichte der Krönung*, Weimar 1937, s. 1 - 74.
- SCHRAMM, P. E.: *Herrschaftszeichen: gestift, verschenkt, verkauft, verpfändet. Belege aus dem Mittelalter*, in: Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Nr. 5, Göttingen 1957, s. 162 - 227.
- SCHRAMM, P. E.: *Kaiser, Könige und Päpste*, Bd. 2, Stuttgart 1968
- SIEKLIČKI, J.: *Mojmir II*, in: Słownik Starożytności Słowiańskich, sv. III., 1967, s. 277.
- SŁAWSKI, F.: *Jary*, in: Słownik etymologiczny języka polskiego, Bd. I, Warszawa 1952 - 1956,

- Slovník středověké latiny v českých zemích II., D-H, Praha 1993.
- STEINDORFF, L.: *Die synode auf der Planities Dalmae*, in: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 93, Innsbruck 1985, s. 279 - 324.
- SWOBODA, W.: *ad-Dir*, in: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, sv. I., 1961, s. 346.
- SWOBODA W.: *Recenze k práci ZACHODER, B. N.: Kaspiskij svod svedenij o Vostočnoj Evrope T. I, Moskva 1962, s. 278 a T. II, Moskva 1967, s. 212*, in: *Studia Źródloznawce* 15, 1971, s. 210 - 212.
- Letopis popa Dukljanina*, urediu F. ŠIŠIĆ, in: *Posebna izdanja*, knj. LXVII, *Filosofski i filološki spisi*, knj. 18, Beograd-Zagreb 1928.
- ŠPIRKO, J.: *Ćirkevné dejiny*, sv. II., Trurčiansky Sv. Martin 1941.
- ŠREIN, V.: *Přispěvek k objasnění původu stříbra v Čechách okolo roku 1000*, in: *Archeologie ve středních Čechách* 7, 2003, s. 625 - 631.
- TASZYCKI, W.: *Poslskie nazwy osobowe*, Warszawa 1924.
- TOGAN A. ZEKI VALIDI: *Ibn Fadlāns Reisebericht*, Leipzig 1939
- TŘEŠTÍK, D.: *"Trh Moravanů" - ústřední trh Staré Moravy*, in: *ČČH* 21, 1973, s. 869 - 894.
- TŘEŠTÍK, D.: *Mysliti dějiny*, Praha - Litomyšl 1999.
- TŘEŠTÍK, D.: *"Veliké město Slovanů jménem Praha". Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století*, in: *Přemyslovský stát kolem roku 1000*, ed. POLANSKÝ, L. - SLÁMA, J. - TŘEŠTÍK, D., Praha 2000, s. 49. - 70.
- TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*, Praha 2001.
- TŘEŠTÍK, D.: *Mýty kmene Čechů*, Praha 2003.
- VAŠICA, J.: *Literární památky epochy velkomoravské 863 - 885*, Praha 1966.

- VIGNATIOVÁ, J.: *Břeclav - Pohansko: slovanské osídlení jižního předhradí II*,
- VYKYPĚL, B.: *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*, Brno 2004.
- Brno 1992.
- WASILEWSKI, T.: *Studia nad składem społecznym wczesnośredniowiecznych sił zbrojnych na Rusi*, in: *Studia wczesnośredniowieczna IV*, 1958, s. 301 - 389.
- WASILEWSKI, T.: *Poludje*, in: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, Bd. IV., 1970, s. 280 – 281.
- WESTBERG, F.: *K analizu vostočnych istočnikov o vostočnoj Evropě*, in: *Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosvěščenija*, nov. ser., část XIII, leden, St. Peterburg 1908, 364 - 412.
- WESTBERG, F.: *K analizu vostočnych istočnikov o vostočnoj Evropě*, in: *Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosvěščenija*, nov. ser., část XIV, březen, St. Peterburg 1908, s. 1 - 52.
- WESTBERG, F.: *Beiträge zur Klärung orientalischer Quellen über Osteuropa*, in: *Bulletin de l'Académie Impériale des sciences*, V^e sér., Bd. XI., Nr. 4, s. 213, 217.
- WIDAJEWICZ, J.: *Studia nad relacją o Słowianach Ibrahima Ibn Jakuba*, in: *Rozprawy wydz. hist.-filoz. Polskiej Akad. Um.* II/46/1, Krakow 1946, s. 57 nn.
- WIDAJEWICZ, J.: *Państwo Wiślan*, Kraków 1947.
- WOLFRAMA, H.: *Die Gründungsurkunde Kremsmünsters*, in: *Die Anfänge des Klosters Kremsmünster. Symposium 15. – 18. Mai 1977 (Mitteilungen des oberösterreichischen Landesarchives, Erg.-Bd. 2)*, Linz 1978, s. 51 – 82.
- WOLFRAM, H.: *Das Reich und die Germanen*, Berlin 1998.
- ZACHODER, B. N.: *Kaspiskij svod svedenij o Vostočnoj Evrope II*, Moskva 1967.
- ZAVADIL, O.: *Dopis markrabího Ariba králi Arnulfovi*, in: *Medievalia Historica*, 2006, v tisku.

ZETT, R.: *Über das Verhältnis von slavisch und ungarisch župan-špán-išpán im Lichte der Wortgeographie*, in: Uralaltaische Jahrbücher 47, 1975, s. 207 - 216.

ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí*, Praha 1997.